

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Φιλοσοφική Σχολή

Βρετανο-γερμανικός ανταγωνισμός στη Νότια Αφρική 1884-1902, διπλωματία και τύπος.

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία
και Ιστορία της Τέχνης»

Ειδίκευση « Ευρωπαϊκή Ιστορία»

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Χιωτέλλης Αντώνιος

7561132100017

Τριμελής Επιτροπή:

1. Μαρία Παπαθανασίου (Αναπληρώτρια καθηγήτρια Νεότερης Ευρωπαϊκής Ιστορίας).
2. Κούμας Εμμανουήλ (Επίκουρος Καθηγητής Ιστορίας Διεθνών Σχέσεων 19ος-20ός αιώνας)
3. Αθηνά Συριάτου Επίκουρη Καθηγήτρια Ευρωπαϊκής Ιστορίας (Νεότερης και Σύγχρονης)

Αθήνα

-2023-

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	5
Abstract.....	6
Zusammenfassung.....	7
Κατάλογος εικόνων.....	8
Εισαγωγή.....	9
1. Ζητήματα ορολογίας και μεθοδολογίας.....	9
2. Πρωτογενείς πηγές – εφημερίδες.....	13
3.Επισκόπηση της ιστοριογραφίας / Ιστοριογραφική συζήτηση.....	15
4. Διάρθρωση της εργασίας.....	19
Κεφάλαιο 1 Βρετανοί και Γερμανοί στη Νότια Αφρική ως το 1884.....	21
1.1 Οι Βρετανοί στη Νότια Αφρική.....	21
1.2 Η εκδήλωση του γερμανικού ενδιαφέροντος για τη Νότια Αφρική.....	24
Κεφάλαιο 2 Βρετανο-γερμανικές σχέσεις στη Νότια Αφρική 1884-1894.....	28
2.1 Οι Γερμανοί στην Angra Peuquena.....	28
2.2 Η αναρρίπηση του ανταγωνισμού 1885-94.....	33
2.2.1 Το οικονομικό υπόβαθρο του Ανταγωνισμού.....	33
2.2.2 Μια απόπειρα διπλωματικής διευθέτησης, η συνθήκη της Ελιγολάνδης 1890.....	37
2.3 Η μεταλλαγή της γερμανικής πολιτικής στη Νότια Αφρική.....	39

2.4 Η κρίση του όρμου Delagoa Bay.....	43
--	----

Κεφάλαιο 3 Η κορύφωση του βρετανο-γερμανικού ανταγωνισμού στη Νότια Αφρική 1895-96.....	50
---	----

3.1 Δύο ιμπεριαλισμοί σε σύγκρουση, ο ρόλος των προσωπικοτήτων.....	50
---	----

3.2 Η κρίση των ποτάμιων περασμάτων(Drifts Crisis).....	55
---	----

3.3 Η κρίση του Τρανσβάαλ.....	58
--------------------------------	----

3.4 Το τηλεγράφημα Κρούγκερ.....	65
----------------------------------	----

3.5 Ο απόηχος του τηλεγραφήματος και ο πόλεμος των λέξεων ανάμεσα στο βρετανικό και το γερμανικό τύπο.....	67
--	----

3.6 Οι επιπτώσεις της κρίσης.....	76
-----------------------------------	----

Κεφάλαιο 4 Βρετανο-γερμανικός ανταγωνισμός και Πόλεμος των Μπόερ.....	79
---	----

4.1 Η υποχώρηση του γεωπολιτικού ανταγωνισμού μετά το 1896.....	79
---	----

4.2 Γερμανική κυβέρνηση και ουδετερότητα στον πόλεμο των Μπόερ.....	84
---	----

4.3 Γερμανική κοινή γνώμη και Πόλεμος των Μπόερ.....	94
--	----

Επίλογος: Γερμανοί, Βρετανοί και Μπόερ μεταξύ ιστορίας, μνήμης και Προπαγάνδας.....	109
---	-----

Συμπεράσματα.....	113
-------------------	-----

Παράρτημα:

A) Σύντομο βιογραφικό λεξικό.....	118
-----------------------------------	-----

B) Ένα παράδειγμα οικονομικής και πολιτικής διείσδυσης της Γερμανίας στο Τρανσβάαλ: Η Ολλανδική Εταιρεία Σιδηροδρόμων Νοτίου Αφρικής [Netherlands South Africa Railway Company (NSARC)].....	119
Γ) Η Emily Hobhouse και τα Στρατόπεδα Συγκέντρωσης στον Πόλεμο των Μπόερ.....	120
Πρωτογενείς πηγές.....	121
Βιβλιογραφία.....	127
Δικτυογραφία.....	130

Περίληψη

Το φαινόμενο του βρετανο-γερμανικού ανταγωνισμού στη Νότια Αφρική, αποτελεί μια σχετικά άγνωστη, πλην όμως κρίσιμη πτυχή στις σχέσεις των δύο κρατών και των δύο λαών κατά την περίοδο 1884-1902. Από τη μια πλευρά, η κοσμοκράτειρα Βρετανική Αυτοκρατορία είχε ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα κυριαρχήσει στο Ακρωτήριο, αντιλαμβανόμενη ακριβώς τη γεωπολιτική του σημασία στο δρόμο για την Ινδία. Καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα η βρετανική επιρροή στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο της Νότιας Αφρικής έβαινε αυξανόμενη, με αποκορύφωμα την ολοκληρωτική κυριαρχία μετά τον Πόλεμο των Μπόερ (1902). Από την άλλη πλευρά η Γερμανία, μια ραγδαία ανερχόμενη δύναμη μετά την ενοποίηση της, επεδίωξε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα να θέσει τις βάσεις της αποικιακής της αυτοκρατορίας στη Νότια Αφρική, ερχόμενη έτσι σε έντονο γεωπολιτικό ανταγωνισμό με την εδραιωμένη δύναμη, τη Βρετανία.

Μέσα από την ενδεικτική μελέτη του τύπου των δύο αυτοκρατοριών και της σχετικής βιβλιογραφίας, η παρούσα εργασία θα επιχειρήσει να αναδείξει τις πτυχές αυτού του ανταγωνισμού στο επίπεδο της διπλωματίας και της κοινής γνώμης. Παρότι αυτός ο ανταγωνισμός ποτέ δεν οδήγησε σε μετωπική σύγκρουση, επέφερε πάντως βαθμιαία, μια δομική επιδείνωση στις σχέσεις των δύο κρατών και των δύο λαών, η οποία επρόκειτο να έχει καθοριστικές συνέπειες στο βραχύ μέλλον.

Abstract

British-German antagonism in South Africa is a detrimental feature of the relations between those two empires and their people during the period 1884-1902. On the one hand, the dominant British Empire had already, since the beginning of the 19th century, laid the foundation of its colonial empire in South Africa, realizing the critical geopolitical location of the Cape en route to India. During the 19th century, the British sphere of influence in South Africa kept expanding. British hegemony in the region was accomplished after the end of the Boer War (1902). On the other hand, Germany, a hegemonic European power since its unification, attempted to create a colonial empire in South Africa, thus entering an intense geopolitical antagonism with Britain.

Focusing on indicative press sources of the two empires, in combination with secondary literature, this study attempts to shed light on the specific features of this antagonism not only at the diplomatic level, but also at the public opinion level. Although this antagonism never reached a collision, it undermined the relations between the two empires and between the two nations. This would have detrimental consequences in the near future.

Zusammenfassung

Der britisch-deutscher Antagonismus in Südafrika war ein entscheidender Punkt in den britisch-deutschen Beziehungen um das Ende des 19. Jahrhunderts. Einerseits interessierte sich das Britische Reich schon im frühen 19. Jahrhundert für Südafrika und insbesondere für Cap, wegen seiner geopolitischen Bedeutung auf dem Weg nach Indien. Während des ganzen 19. Jahrhunderts nahm der britische Einfluss in der Region zu. Der Höhepunkt dieses Prozesses war die britische Hegemonie in der Region nach dem Burenkrieg (1902). Andererseits versuchte das immer stärker Deutsche Reich, nach seiner Vereinigung, seine eigenen Kolonien im Südafrika zu gründen. Dies verursachte einen starken Wettbewerb zwischen den Deutschen und den Briten.

Durch die Forschung von Pressequellen beider Reichen und auch aufgrund der betreffenden Sekundärliteratur versucht diese Studie den verschiedenen Aspekten dieses Wettbewerbs zu demonstrieren, hauptsächlich in den Bereichen der Diplomatie und der Öffentlichkeit. Obwohl dieser Antagonismus nie zu einem Krieg führte, vergiftete er allmählich die britisch-deutschen Beziehungen. Dieses Phänomen hatte entscheidende Konsequenzen in der nahen Zukunft.

Κατάλογος εικόνων

Εικόνα 1. Χάρτης της Νότιας Αφρικής περί τα 1899, οι δύο Δημοκρατίες των Μπόερ περικυκλωμένες από Βρετανικές κτήσεις, πηγή: ©[Boer War | National Army Museum \(nam.ac.uk\)](http://www.nam.ac.uk).....18

Εικόνα 2. η περιοχή που αγοράστηκε από τον έμπορο Frank Adolf Lüderitz και πέρασε στην προστασία της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. © The Print Collector/ Heritage Images <https://www.gettyimages.co.uk/photos/Lüderitz-namibia..>24

Εικόνα 3. Χάρτης της Νότιας Αφρικής με τις σιδηροδρομικές γραμμές της περιοχής.©[Creative Commons](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/) Attribution-Share Alike [4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/) and [3.0 Unported](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Shosholozza Meyl main stations 2010.svg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Shosholozza_Meyl_main_stations_2010.svg).
.....37

Εικόνα 4. Η εικόνα έχει 2 σκίτσα, στο αριστερό παρουσιάζεται μια συνεδρίαση του κόμματος/ της «Εθνικής Ένωσης» (National Union), ενώ δεξιά φαίνεται η μέρα του πραξικοπήματος Τζέιμσον. © [The Jameson Raid | South African History Online \(sahistory.org.za\)](http://www.sahistory.org.za)53

Εικόνα 5. Στον χάρτη παρουσιάζονται τα σημαντικότερα πεδία των μαχών κατά τη διάρκεια του πολέμου των Μπόερ. © New South Wales Lancers Memorial Museum Incorporated, <https://www.bwm.org.au/course.ph>.....78

Εικόνα 6. Peter Πωλ Rubens, Η σφαγή των νηπίων, 1612. Χωρίς πνευματικά δικαιώματα, πρόσβαση στην ιστοσελίδα: [Massacre of the innocents rubens hi-res stock photography and images - Alamy](https://www.alamy.com/stock-photo-massacre-of-the-innocents-rubens-hi-res-stock-photography-and-images-image111111111.html).....87

Εισαγωγή

Στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι να αναδείξει τη συγκρουσιακή δυναμική που αναπτύχθηκε ανάμεσα στη Γερμανική και τη Βρετανική αυτοκρατορία, εστιασμένη στο χώρο της Νότιας Αφρικής, σε μια περίοδο αναδιαμόρφωσης του διεθνούς συστήματος. Βασικοί «πρωταγωνιστές» της εργασίας είναι τόσο οι σημαντικές πολιτικές προσωπικότητες που κλήθηκαν να διαχειριστούν κρίσιμες καταστάσεις, όσο-μάλλον κυρίως- οι καθημερινοί πολίτες-αναγνώστες των εφημερίδων, οι οποίοι ενδιαφέρονταν σε μεγάλο βαθμό για τα τεκταινόμενα σε μια μακρινή και πιθανότατα άγνωστη σε αυτούς περιοχή. Η κοινή γνώμη (öffentliche Meinung, public Opinion), σε ένα φιλελεύθερο δημοκρατικό περιβάλλον όπως αυτό της Βρετανίας, αλλά ακόμη και στην πιο αυταρχική Γερμανία, διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής. Η μελέτη της διπλωματίας θα βασιστεί κατά κύριο λόγο σε δευτερογενή γερμανόφωνη και αγγλόφωνη βιβλιογραφία, ενώ η κοινή γνώμη θα προσεγγιστεί μέσα από την ενδεικτική ανάλυση του γερμανόφωνου¹ και του αγγλόφωνου τύπου².

1. Ζητήματα ορολογίας και μεθοδολογίας

Η έννοια του ανταγωνισμού που διατρέχει την εργασία παραπέμπει στο καθοριστικό, για το σχετικό ιστοριογραφικό πεδίο, έργο του Πωλ Kennedy *The rise of the Anglo-German antagonism, 1860-1914*.³ Η έννοια αυτή είναι κρίσιμη, διότι δεν υπονοεί κατ' ανάγκην εχθρότητα ή ακόμη και προδιάθεση για εχθρότητα. Είναι χαρακτηριστικό πως την περίοδο αυτή θα υπάρξουν επαναλαμβανόμενες προτάσεις συμμαχίας μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών. Ο ανταγωνισμός αντικατοπτρίζει τις δυναμικές που ανακύπτουν, μέσα από πράξεις των δύο παραγόντων, του γερμανικού και του βρετανικού, ο καθένας

¹ Ο γερμανόφωνος τύπος μελετάται από την ιστοσελίδα: [Deutsches Zeitungsportal - Deutsche Digitale Bibliothek \(deutsche-digitale-bibliothek.de\)](http://DeutschesZeitungsportal-DeutscheDigitaleBibliothek.deutsche-digitale-bibliothek.de), μια ψηφιακή βιβλιοθήκη που οργανώθηκε με απόφαση της γερμανικής κυβέρνησης και περιλαμβάνει τις σημαντικότερες γερμανικές εφημερίδες της περιόδου 1671-1952.

² Ο αγγλόφωνος τύπος εντοπίζεται στη συνδρομητική ιστοσελίδα [Home | Search the archive | British Newspaper Archive](http://HomeSearchthearchiveBritishNewspaperArchive), που συγκροτήθηκε και με πρωτοβουλία της Βρετανικής Βιβλιοθήκης.

³ Paul M. Kennedy, *The rise of the Anglo-German antagonism, 1860-1914*. Εκδ. Allen & Unwin, Λονδίνο και Βοστόνη, 1980.

εκ των οποίων επιθυμεί να εξασφαλίσει τα δικά του γεωπολιτικά και εμπορικά συμφέροντα. Συχνά όμως σε γεωπολιτικούς ανταγωνισμούς ευρείας κλίμακας, τα κέρδη της μιας πλευράς γίνονται αντιληπτά ως απώλεια της άλλης, όπως ακριβώς και σε ένα παίγνιο μηδενικού αθροίσματος. Τέλος, η έννοια του ανταγωνισμού επιτρέπει μια δυναμική ερμηνεία, ακριβώς επειδή δεν ενέχει μέσα της μια ντετερμινιστική χροιά. Ο ανταγωνισμός αυτός χαρακτηρίζεται από εξάρσεις και υφέσεις, οι οποίες με τη σειρά τους προσδιορίζονται από τα γεγονότα -και τις προσλήψεις τους- επί του πεδίου.

Πρέπει να σημειωθεί, ότι στην όξυνση του συγκεκριμένου ανταγωνισμού κρίσιμο ρόλο διαδραμάτισε το κράτος του Τρανσβάαλ, το οποίο επεδίωξε να εργαλειοποιήσει την αντιπαλότητα των δύο αυτοκρατοριών προκειμένου να εξασφαλίσει τη δική του ανεξαρτησία. Πέρα ωστόσο από τους βασικούς πρωταγωνιστές (Βρετανούς, Γερμανούς, Μπόερ), σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν στις εξελίξεις της περιοχής διαδραματίζουν τόσο οι εσωτερικές ανακατατάξεις στο χώρο της Νότιας Αφρικής (πολιτειακές μεταβολές, πληθυσμιακή και οικονομική ανάπτυξη, συγκρούσεις τοπικών φυλών), όσο και οι διεθνείς γεωπολιτικές αλλαγές. Σε αυτό το πλαίσιο, καθοριστική είναι σύγκρουση των αποικιακών δυνάμεων για τον έλεγχο της Αφρικής (Scramble for Africa). Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1880, η διαπάλη για τη Νότια Αφρική είναι μια δευτερεύουσα πτυχή του ευρύτερου αγγλογερμανικού ανταγωνισμού, ωστόσο στα 1890, όταν πράγματι η Γερμανία επιδιώκει να αμφισβητήσει τη βρετανική ηγεμονία στη Νότια Αφρική, ο ανταγωνισμός αυτός αποκτά σημαντικές διαστάσεις.

Στην παρούσα εργασία η περιοχή που ορίζεται ως Νότια Αφρική ξεπερνά τα σύνορα του ομώνυμου κράτους, που συστάθηκε το 1910, και περιλαμβάνει τόσο το Γερμανικό Προτεκτοράτο Νοτιοδυτικής Αφρικής (Deutsch-Südwestafrika, σημερινή Ναμίμπια) όσο και η νότια ακτή της Πορτογαλικής κατά την υπό εξέταση περίοδο Μοζαμβίκης. Οι δύο αυτές περιοχές πλαισιώνουν το γεωπολιτικό και οικονομικό «οικοσύστημα» της μετέπειτα Νότιας Αφρικής και γι' αυτό είχαν σημαίνοντα ρόλο στον υπό εξέταση ανταγωνισμό.⁴

⁴ Για παράδειγμα, μια από τις μείζονες κρίσεις της περιόδου έλαβε χώρα για το σπουδαιότερο λιμάνι της Μοζαμβίκης, το Delagoa Bay.

Ενδεχομένως, ένα από τα βασικότερα μεθοδολογικά ζητήματα της παρούσας εργασίας είναι το περιεχόμενο του όρου «κοινή γνώμη». Ως «κοινή γνώμη» εν προκειμένω νοούνται οι κυρίαρχες απόψεις και κρίσεις μιας κοινωνίας σε σχέση με ορισμένα γεγονότα.⁵ Ήδη από μια αρχική απόπειρα ορισμού της έννοιας φαίνεται ότι είναι πολυδιάστατη και γι' αυτό σύνθετη στην προσέγγισή της. Στην εργασία αυτή θα εστιάσουμε στην πρωτογενή προσέγγιση της κοινής γνώμης μέσα από τον τύπο, συνδυάζοντάς την με βιβλιογραφικά δεδομένα.

Γενικά, η μελέτη του σύγχρονου τύπου είναι αναγκαία για την εξέταση της κοινής γνώμης, (παρότι για μια σφαιρική προσέγγισή της θα χρειαζόταν να μελετήσει κανείς αρχεία συλλόγων, οργανισμών ή άλλων δημόσιων συσσωματώσεων). Ο τύπος πέρα από καθρέφτης της κοινής γνώμης, λειτουργεί και λειτουργούσε επίσης ως διαμορφωτής της, ιδίως ως προς ζητήματα που αφορούσαν σε γεωγραφικά απομακρυσμένες από τη μητρόπολη αποικίες. Μέσα από άρθρα γνώμης, συνεντεύξεις, μηνύματα αναγνωστών, χάρτες και υπομνήματα -και συχνά σε επαφή με την κρατική εξουσία- ο τύπος υποδαύλιζε το ενδιαφέρον για τα αποικιακά ζητήματα και κατεύθυνε σε μεγάλο βαθμό τη δημόσια συζήτηση. Οι ιδιότητες αυτές του τύπου τον καθιστούν μείζον εργαλείο, ίσως το σημαντικότερο, όταν κάποιος επιθυμεί να χαρτογραφήσει την κοινή γνώμη για αποικιακά ζητήματα κατά το 19^ο αιώνα. Άλλωστε, κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, σημειώθηκε ταχεία ανάπτυξη στη βιομηχανία εφημερίδων, η οποία ευνοήθηκε ιδιαίτερα από τις νέες τεχνολογίες (σιδηρόδρομος, τηλεγράφος) καθώς και από την αύξηση του εγγραμματισμού, λόγω της διάδοσης της στοιχειώδους εκπαίδευσης.⁶

Στην περίπτωση της Βρετανίας, το ενδιαφέρον του τύπου για τα ζητήματα της αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα για τους αποικιακούς πολέμους αυξήθηκε ιδίως μετά το 1880, οπότε η τεχνολογία επέτρεπε την αποστολή ανταποκριτών των εφημερίδων στα πολεμικά πεδία. Δημοφιλείς εφημερίδες όπως η *Daily Mail*, η *Daily News* και η *Morning Post* κεφαλαιοποιούσαν το ενδιαφέρον των πολιτών για την αυτοκρατορία. Η πρώτη μάλιστα αξίωνε να αποτελέσει τη «φωνή της αυτοκρατορίας» στο λονδρέζικο

⁵ Ο ορισμός της κοινής γνώμης αντλήθηκε από την ιστοσελίδα: Meinung ▷ Rechtschreibung, Bedeutung, Definition, Herkunft | Duden, ημερομηνία προσπέλασης ιστοσελίδας: 2/4.2023.

⁶ Andrew S. Thompson, *Imperial Britain: The Empire in British Politics C. 1880-1932*, εκδ. Longman, Harlow Essex England, 2000, σ. 62.

τύπο. Το λαϊκό ενδιαφέρον δεν αφορούσε τόσο την αυτοκρατορική πολιτική καθαντή. Κυρίως σχετιζόταν με μια συναισθηματική πρόσδεση των πολιτών στην ιδέα της αυτοκρατορίας. Η αυτοκρατορία λειτουργούσε ως ένα συγκεχυμένο -και γι' αυτό συμπεριληπτικό- ταυτοτικό στοιχείο, διότι αγκάλιαζε το σύνολο των Βρετανών, ανεξαρτήτως κοινωνικών διακρίσεων.⁷

Η δεκαετία του 1880 αποτελεί μια τομή στην ιστορία του βρετανικού τύπου. Λόγω του εκδημοκρατισμού της πολιτικής και της αύξησης του εγγραμματος, διατυπώθηκαν νέες θεωρίες σε σχέση με τον ρόλο του τύπου. Ενώ παλαιότερα αυτός αναλάμβανε έναν «εκπαιδευτικό ρόλο», τώρα με τη συγκρότηση ενός μαζικού αναγνωστικού κοινού (mass readership) ο τύπος όφειλε να έχει αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα, δηλαδή να εκφράζει τις πεποιθήσεις των πολιτών.⁸

Στο γερμανικό χώρο, η ελευθερία του τύπου ήταν ένα πάγιο αίτημα ήδη από το 1770, το οποίο επανερχόταν επιτακτικά. Ωστόσο, η πολιτική διάσπαση σε συνδυασμό με την αυταρχική παράδοση στο πεδίο της ελευθερίας της έκφρασης επιβράδυναν σημαντικά τη διαδικασία συγκρότησης ενός δικτύου εφημερίδων, ελεύθερων να εκφραστούν χωρίς να υφίστανται την κρατική λογοκρισία και αντίστοιχες κυρώσεις. Σε περιόδους φιλελευθεροποίησης, όπως μετά την απελευθέρωση από το γαλλικό στρατό 1814/15 ή κατά τη διάρκεια των επαναστάσεων το 1848 το αίτημα της ελευθερίας του τύπου φαινόταν να εφαρμόζεται στην πράξη. Όμως μετά την αποκατάσταση της καθεστηκίας τάξης, ο θεσμικός έλεγχος του τύπου επανερχόταν, έστω και σε αποδυναμωμένη μορφή. Ακόμη και μετά τη συγκρότηση του ενιαίου γερμανικού κράτους και τη θεσμοθέτηση μιας ενιαίας, σχετικά φιλελεύθερης πολιτικής έναντι του τύπου, ο καγκελάριος διατηρούσε τη θεσμική δυνατότητα ελέγχου των εφημερίδων σε περιπτώσεις πολέμου καθώς και εσωτερικών αναταραχών. Ο Μπίσμαρκ εργαλειοποίησε τον τύπο στον αγώνα του εναντίον των διεθνών αντιπάλων του αλλά και των εσωτερικών εχθρών του (καθολικοί, σοσιαλδημοκράτες).⁹

Τη δεκαετία του 1870 συναντώνται στο γερμανικό τύπο στις απαρχές τους τα φαινόμενα της εμπορευματοποίησης και της μαζικοποίησης, ενώ πρώτη φορά

⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 62-63.

⁸ Mark Hampton, «The Press, Patriotism, and Public Discussion: C. P. Scott, the "Manchester Guardian", and the Boer War, 1899-1902», *The Historical Journal*, Vol. 44, No. 1, Μάρτιος 2001, σ. 179.

⁹ Jürgen Wilke, *Zensur und Pressefreiheit*, [Zensur und Pressefreiheit — EGO \(ieg-ego.eu\)](http://www.ieg-ego.eu)

αποκτούν δημοτικότητα οι παρτιζανικές εφημερίδες, διότι μόνο μετά την γερμανική ενοποίηση ήταν δυνατό να συγκροτηθεί εθνικό κοινοβούλιο. Οι εφημερίδες αυτές προώθησαν τη δημοσιογραφία γνώμης (Meinungsjournalismus), μια δημοσιογραφία που ερμήνευε τα γεγονότα και προσπαθούσε να επηρεάσει την πολιτική συνείδηση των πολιτών, σε αντίθεση με το προηγούμενο πρότυπο της δημοσιογραφίας-ανταπόκρισης (korrespondierende Journalismus) που απλώς παρουσίαζε τα γεγονότα.¹⁰

Τέλος, η επιλογή της περιόδου βασίζεται σε δύο χρονολογίες-ορόσημα για το υπό εξέταση θέμα. Η αφετηρία της τοποθετείται στο έτος 1884, οπότε και συγκροτείται το Γερμανικό Προτεκτοράτο Νότιας Δυτικής (Νοτιοδυτικής) Αφρικής. Το κρατικό αυτό μόρφωμα, που συμπεριλαμβάνεται στις πρώτες γερμανικές αποικίες, θα αποτελέσει τη βάση για την έκφραση του γερμανικού ιμπεριαλισμού στη Νότια Αφρική. Ακριβώς λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας με την βρετανική αποικία του Ακρωτηρίου (Cape Colony), η σύσταση του προτεκτοράτου θα συντελέσει στην ανάπτυξη του βρετανο-γερμανικού ανταγωνισμού στη Νότια Αφρική. Η λήξη της περιόδου συμπίπτει με το τέλος του πολέμου των Μπόερ στις 31/5/1902, οπότε αποκρυσταλλώνεται η βρετανική ηγεμονία στη Νότια Αφρική. Περίπου εκείνη την περίοδο μεταβάλλεται (συμπτωματικά;) η ατζέντα των διεθνών γεωπολιτικών ανταγωνισμών¹¹, φαινόμενο που επηρέασε και το περιεχόμενο του βρετανο-γερμανικού ανταγωνισμού.

2. Πρωτογενείς πηγές - εφημερίδες

Για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας έχει μελετηθεί ένας μεγάλος αριθμός άρθρων του βρετανικού και γερμανικού τύπου, σχετικών με τα γεγονότα που εξετάζονται. Η διαδικασία επιλογής των άρθρων είναι διαμεσολαβημένη από τα εργαλεία αναζήτησης των δύο ψηφιακών αποθετηρίων, από τα οποία αντλήθηκαν και τα χρησιμοποιημένα άρθρα. Από μια πληθώρα άρθρων επιλέχθηκαν ορισμένα με βάση τη θεματική τους

¹⁰ Jürgen Wilke, *Journalismus*, [Journalismus — EGO \(ieg-ego.eu\)](http://ieg-ego.eu)

¹¹ Προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές έχει μοιραστεί πλέον το σύνολο σχεδόν της Αφρικής στις ευρωπαϊκές δυνάμεις, με ελάχιστες εξαιρέσεις όπως η Αβησσυνία και η Λιβύη, που τελούσε υπό μια σκιάδη οθωμανική κυριαρχία. Το επίκεντρο των αποικιακών ανταγωνισμών μεταφέρθηκε στην Άπω Ανατολή, τον Ειρηνικό Ωκεανό και βεβαίως τα Βαλκάνια. Ο πόλεμος των Μπόερ σηματοδοτούσε στην ουσία το τέλος του Αγώνα για την Αφρική (Scramble for Africa).

συνάφεια, την απήχηση και τη διάδοση της εκάστοτε εφημερίδας. Επιπλέον επιχειρήθηκε να αποδοθούν οι διαφορετικές ερμηνείες των γεγονότων, μέσα από την παράθεση άρθρων από εφημερίδες με διαφορετικό πολιτικό προσανατολισμό. Η πολυφωνία αυτή είναι πιο εύκολο να διαπιστωθεί στην περίπτωση του βρετανικού τύπου.

Από τον γερμανικό τύπο, εφημερίδα αναφοράς στην παρούσα εργασία είναι η ημιεπίσημη ¹², εθνικόφρων και συντηρητική *Kölnische Zeitung*(1802-1945), μια εφημερίδα καθημερινής κυκλοφορίας, η οποία είχε ευρεία διάδοση και σημαντική επιρροή στις υπόλοιπες γερμανικές εφημερίδες. Σε μια σειρά κρίσεων στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής που θα εξεταστούν, φαίνεται ότι η συγκεκριμένη εφημερίδα έδινε το στίγμα, ενώ αναλάμβανε να εκπροσωπήσει σε διεθνές επίπεδο τη γερμανική κοινή γνώμη. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα η εφημερίδα είχε αποκτήσει τη φήμη της πιο έγκυρης σε όλο το γερμανικό τύπο και είχε πετύχει τη μέγιστη διάδοση. Αυτή ήταν και η περίοδος της μεγαλύτερης σύγκλισης της με τις γερμανικές κυβερνήσεις. Μια ακόμη σημαντική εφημερίδα με επιρροή ήταν η εθνικόφρων-φιλελεύθερη *Hannoverscher Courier*(1854-1945), η οποία εκπροσωπούσε τα μορφωμένα αστικά στρώματα με μεσαία ως μεγάλη ιδιοκτησία, καθώς και τα ανερχόμενα στρώματα των βιομηχάνων. Αντίστοιχη διάδοση και πολιτικό προσανατολισμό είχε και η *Badische Landeszeitung*(1849-1922). Τέλος, άξια αναφοράς είναι η *Deutsche Kolonialzeitung*(1884-1943), όργανο της Γερμανικής Αποικιακής Εταιρείας (*Deutsche Kolonialgesellschaft*), η οποία είχε ως αποκλειστικό στόχο να προπαγανδίζει την αναγκαιότητα της γερμανικής αποικιακής εξάπλωσης. Παρά το διαφορετικό πολιτικό προφίλ των εφημερίδων, αυτές, όπως και οι πολιτικοί χώροι που εξέφραζαν, ήταν γενικά υπέρμαχοι της γερμανικής αποικιακής εξάπλωσης. Στον αντίποδα βρισκόταν η σοσιαλιστική εφημερίδα *Vorwärts*(1877-), η οποία αντιτασσόταν εν γένει στο αποικιακό εγχείρημα και κατέκρινε σφοδρά σε κάθε κρίση τόσο τη Βρετανία όσο κυρίως τη γερμανική κυβέρνηση.

Όσον αφορά το βρετανικό τύπο αναμφισβήτητα εφημερίδα αναφοράς ήταν οι *Times*(1785-). Η εφημερίδα αυτή χωρίς να υιοθετεί μια ανοικτά φιλική στάση απέναντι στους Συντηρητικούς ή τους Φιλελεύθερους(προσωπική άποψη του γράφοντος είναι ότι μάλλον συνέκλινε προγραμματικά με τους Συντηρητικούς), εξέφραζε πάντως το

¹² Η εφημερίδα παρότι δεν εκδιδόταν από την κυβέρνηση, εξέφραζε τις απόψεις της κυβέρνησης.

βρετανικό κατεστημένο (British Establishment) και προήγε την ιδέα της αυτοκρατορίας. Αντικατόπτριζε και ταυτόχρονα διαμόρφωνε τις απόψεις της μορφωμένης λονδρέζικης ελίτ. Συγκαταλέγεται στα «ποιοτικά» έντυπα (quality press) και όχι στο μαζικό τύπο (Popular Press). Η λειτουργία της είχε αποκτήσει θεσμικές διαστάσεις, με την έννοια ότι αποτελούσε ένα στέρεο παράγοντα στην διαμόρφωση της κοινής γνώμης σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, ενώ εκπροσωπούσε τη φωνή της χώρας σε εποχές κρίσης.¹³

Μια ακόμη ιστορική εφημερίδα με αξιόλογη επιρροή είναι η συντηρητική *Morning Post*(1772-1937), η οποία διέκειτο φιλικά στο αυτοκρατορικό εγχείρημα. Υστερούσε σε αξιοπιστία, ωστόσο διακρινόταν για το δυναμικό και έντονο ύφος της, όσον αφορά τα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής που μελετήθηκαν στην παρούσα εργασία. Στον αντίποδα βρισκόταν η φιλελεύθερη(μετά το 1880) *Pall Mall Gazette*, η οποία υποστήριζε το αποικιακό εγχείρημα εν γένει, ωστόσο ασκούσε δριμεία κριτική στις πολιτικές των Συντηρητικών κυβερνήσεων. Η διαμάχη των δύο κομμάτων και των φίλα προσκείμενων σε αυτά εφημερίδων εμφιλοχωρούσε συνεπώς και σε ζητήματα της αυτοκρατορικής/εξωτερικής πολιτικής. Τέλος, αξιοποιήθηκαν ορισμένα άρθρα της *Manchester Courier*(1825-1916), μιας επαρχιακής εφημερίδας με συντηρητικό προσανατολισμό, που προωθούσε τα συμφέροντα της Αγγλικανικής εκκλησίας, καθώς και του αγροτικού και εμπορικού κατεστημένου.

3. Επισκόπηση της ιστοριογραφίας / Ιστοριογραφική συζήτηση

Η σχετική με τις βρετανο-γερμανικές σχέσεις βιβλιογραφία κατά την περίοδο πριν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο είναι εκτενής ως και εξαντλητική. Ακριβώς επειδή οι υπέρμαχοι μιας ιστορίας της μακράς διάρκειας (longue durée κατά τον Braudel) διέκριναν σε αυτό τον ανταγωνισμό μια βασική αιτία του Μεγάλου Πολέμου, επιχείρησαν να χαρτογραφήσουν τις προπολεμικές σχέσεις των δύο κρατών. Έτσι, ζητήματα όπως η κούρσα των ναυτικών εξοπλισμών, ο ηγεμονικός ρόλος της

¹³ Allan Nevins, «American Journalism and Its Historical Treatment», *Journalism Quarterly*, vol. 36, no. 4, 1959, σ. 411–422.

Γερμανίας στην Ευρώπη μετά το 1871 και οι απαρχές του γερμανικού ιμπεριαλισμού έχουν μελετηθεί διεξοδικά.¹⁴ Η ενοποίηση της Γερμανίας το 1871 προκάλεσε μια βίαιη γεωπολιτική μεταβολή, διότι πλέον η Γερμανία ήταν μια ηγεμονική δύναμη στο κέντρο της Ευρώπης, με έντονο δυναμισμό και ραγδαία αναπτυσσόμενο πληθυσμό. Την περίοδο εκείνη οξύνονταν διεθνώς οι αποικιακοί ανταγωνισμοί και ήταν αναμενόμενη η επιθυμία της νεοπαγούς Γερμανικής Αυτοκρατορίας να ενταχθεί, έστω καθυστερημένα, στη χορεία των αποικιακών δυνάμεων. Η επιθυμία αυτή ωστόσο έφερνε τη Γερμανία μακροπρόθεσμα σε τροχιά σύγκρουσης με την μείζονα αποικιακή δύναμη της περιόδου, τη Βρετανική Αυτοκρατορία. Μέσα από μια σειρά κρίσεων, σταδιακά οι σχέσεις των δύο κρατών επιδεινώθηκαν. Η παρούσα εργασία εστιάζει σε ένα από τα μείζονα-αν και εν πολλοίς αγνοημένα- πεδία αυτού του ανταγωνισμού, που αφορά στο χώρο της Νότιας Αφρικής με επίκεντρο το κράτος του Τρανσβάαλ, κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

Κατά κύριο λόγο η σχετική ιστοριογραφία, μολονότι λαμβάνει υπ' όψιν την επιρροή του τύπου και της κοινής γνώμης, δίνει περισσότερη έμφαση στην υψηλή διπλωματία, στη δράση και τη σημασία εξεχουσών πολιτικών προσωπικοτήτων. Επιπρόσθετα, ακριβώς επειδή υιοθετεί μια προσέγγιση από τα πάνω, συχνά διακρίνεται για την ελιτίστικη και ευρωκεντρική της ανάλυση. Για παράδειγμα, σε διάφορες προσεγγίσεις του αναδυόμενου γερμανικού ιμπεριαλισμού στη δεκαετία του 1880, πολλοί μελετητές της πολιτικής και διπλωματικής ιστορίας τον αντιμετωπίζουν ως ένα εργαλείο, μια εκλογική στρατηγική του καγκελάριου Όττο Φον Μπίσμαρκ για να κερδίσει την πλειοψηφία στις εκλογές του 1884.¹⁵ Μια τέτοια προσέγγιση, παρότι μπορεί να ενέχει πραγματολογικά ακριβείς πληροφορίες και να τεκμηριώνεται αρχειακά, αγνοεί τις κοινωνικές και πολιτισμικές βάσεις του ιμπεριαλισμού. Η

¹⁴ Πολλές επίτομες ευρωπαϊκές ιστορίες της νεότερης εποχής αναφέρονται χαρακτηριστικά σε αυτά τα φαινόμενα βλ. Albert S. Lindemann, *Ιστορία της Νεότερης Ευρώπης, από το 1815 μέχρι σήμερα*, μτφρ. Γιώργος Χρηστίδης, εκδ. Κριτική Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, σ. 224-225 και 264-265. Από την οπτική της διπλωματικής ιστορίας ενδεικτική είναι η μελέτη του Henry Alfred Kissinger, *Diplomacy*, εκδ. Simon and Schuster, Νέα Υόρκη 1994, σ. 168-201. Η πιο κλασική μελέτη αυτού του πεδίου είναι το έργο του Paul M. Kennedy, *The rise of the Anglo-German antagonism, 1860-1914*. Εκδ. Allen & Unwin, Λονδίνο και Βοστόνη, 1980, η οποία επιχειρεί μια συνολική προσέγγιση των προπολεμικών σχέσεων των δύο κρατών.

¹⁵ Matthew S. Seligmann, *Rivalry in Southern Africa: The Transformation of German Colonial Policy*, εκδ. Palgrave Macmillan, Λονδίνο 1998, σ. 54.

ερμηνευτική προσέγγιση της παρούσας εργασίας θα ακολουθήσει την αντίθετη διαδρομή, δίνοντας μεγαλύτερη βάση στο στοιχείο της κοινής γνώμης και αναδεικνύοντας τη σημασία των γεγονότων του αποικιακού περιβάλλοντος - και όχι της μητρόπολης - στη συγκρότηση τόσο της ιμπεριαλιστικής πολιτικής όσο και της αντίστοιχης ιδεολογίας.

Αν γενικώς η βιβλιογραφία για τις βρετανο-γερμανικές σχέσεις κατά την προπολεμική περίοδο είναι εκτενής, το τοπίο μεταβάλλεται, όταν κανείς μελετά εστιασμένα το χώρο της Νότιας Αφρικής. Η σχετική αγγλόφωνη βιβλιογραφία είναι περιορισμένη, με εξαίρεση βέβαια την πραγμάτευση του πολέμου των Μπόερ, στο πλαίσιο του οποίου έχουν αναλυθεί διεξοδικά οι σχέσεις των δύο κρατών. Η γερμανόφωνη ιστοριογραφία έχει εκδηλώσει ομολογουμένως μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τον βρετανο-γερμανικό προπολεμικό ανταγωνισμό στην περιοχή της Νότιας Αφρικής,¹⁶ αλλά η περίοδος 1884-1899 προσεγγίζεται αποσπασματικά. Τέλος, στις μείζονες ιστορικές αφηγήσεις, σε απόπειρες συνολικής ερμηνείας του Μεγάλου Πολέμου, ο ανταγωνισμός στην περιοχή της Νότιας Αφρικής παρουσιάζεται είτε ως ένα μικρό επεισόδιο ή παραλείπεται πλήρως. Συνήθως δε, ο βρετανο-γερμανικός ανταγωνισμός στη Νότια Αφρική ερμηνεύεται υπό το πρίσμα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, με αποτέλεσμα να μην αναδεικνύεται επαρκώς η δυναμική του, ιδίως κατά την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα.¹⁷

Μια σημαντική συμβολή για το υπό εξέταση θέμα είναι η μονογραφία του Matthew Seligmann *Rivalry in Southern Africa, The Transformation of German Colonial Policy*,¹⁸ η οποία εξετάζει τα πολιτικά και οικονομικά αίτια του ενδιαφέροντος της Γερμανίας για την Νότια Αφρική, αλλά και τη στάση της κοινής

¹⁶ Ενδεικτικά αναφέρονται τα έργα των Harald Rosenbach, *Das Deutsche Reich, Großbritannien und der Transvaal, Anfänge Deutsch-Britischer Entfremdung (1896-1902)*, εκδ. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1993 και Steffen Bender. *Der Burenkrieg und Die deutschsprachige Presse: Wahrnehmung und Deutung zwischen Bureneuphorie und Anglophobie; 1899 - 1902*, εκδ. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2009.

¹⁷ Στη μονογραφία του Albert S. Lindemann, *Ιστορία της Νεότερης Ευρώπης*, υπάρχει ένα υποκεφάλαιο σ. 254-258 για τον πόλεμο των Μπόερ, όπου η αναφορά στο Γερμανικό παράγοντα είναι ισχυρή. Στο κεφάλαιο δε, για τα αίτια του Μεγάλου Πολέμου, δεν υπάρχει καμία εστιασμένη αναφορά, ενώ ο πόλεμος των Μπόερ τοποθετείται απλώς σε μια χρονική σειρά αλληπάλληλων προπολεμικών κρίσεων, σ. 266.

¹⁸ Matthew S. Seligmann, *Rivalry in Southern Africa* ό.π.

γνώμης. Βασική περίοδος μελέτης του έργου είναι τα έτη 1893-99, ωστόσο υπάρχει μια αξιολογή ανάλυση και της προγενέστερης περιόδου. Τέλος, αναφορικά με την κοινή γνώμη κατά τη διάρκεια του πολέμου των Μπόερ (κυρίως τη γερμανική αλλά και τη βρετανική) είναι το έργο του Steffen Bender. *Der Burenkrieg und die deutschsprachige Presse: Wahrnehmung und Deutung zwischen Bureneuphorie und Anglophobie; 1899 - 1902*. Στο συγκεκριμένο έργο μελετώνται οι υλικές αλλά και οι πολιτικές-ιδεολογικές όψεις του πολέμου των Μπόερ - όπως αποτυπώνονται στον τύπο-, και αποκαλύπτεται η μεγάλη επιρροή που είχε το καθοριστικό αυτό γεγονός στον γερμανικό κόσμο.

Η προσφορά της παρούσας εργασίας έγκειται στην γεωγραφική και τοπική της εστίαση αλλά και στην απόπειρα μιας δομικής συναρμογής της υψηλής διπλωματίας με την κοινή γνώμη. Με αυτή την έννοια επιχειρείται μια πολυπρισματική θέαση του φαινομένου της εξωτερικής πολιτικής, που εστιάζει όχι μόνο σε εξέχουσες πολιτικές προσωπικότητες, θεσμούς ή κράτη αλλά και στον ίδιο τον πολίτη, ο οποίος θεωρείται ότι συμμετέχει ενεργά στη διαδικασία διαμόρφωσης της εξωτερικής πολιτικής. Η μελέτη θα συνομιλήσει κυρίως με τη σχετική βιβλιογραφία που εστιάζει στην περιοχή της Νότιας Αφρικής. Επιπρόσθετα, θα επιχειρηθεί να παρουσιαστούν τα γεγονότα στη συγχρονία και όχι με μια αναδρομική ματιά. Με άλλα λόγια, τα υπό εξέταση ζητήματα θα εξεταστούν αυτοτελώς και όχι ως προστάδια του Μεγάλου Πολέμου, όπως συνηθίζεται στη σχετική βιβλιογραφία. Μόνο έτσι μπορούν να αναδειχθούν οι πραγματικές δυναμικές, η ενδεχομενικότητα, οι πολλαπλές επιλογές των δρώντων υποκειμένων ή ακόμη και ο παράγοντας της τύχης στη διαδικασία λήψης καίριων αποφάσεων.

Αξίζει να σημειωθεί εισαγωγικά, ότι η κυβερνητική πολιτική κατά βάση είναι σχετικά καθορισμένη και βασίζεται σε μια πραγματιστική προσέγγιση των γεωπολιτικών εξελίξεων και των κοινωνικών φαινομένων. Αντιθέτως η κοινή γνώμη είναι ένας πραγματικά αστάθμητος παράγοντας, ωθούμενος πολλές φορές από το θυμικό και όχι από μια ρεαλιστική προσέγγιση των καταστάσεων. Το συναισθηματικό στοιχείο διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο και η μνήμη επηρεάζει τη στάση της κοινής γνώμης σε μελλοντικά ζητήματα. Σε αυτό το πλαίσιο, ενώ οι κυβερνήσεις είναι έτοιμες να υιοθετήσουν μια ρεαλιστική πολιτική και να συμμαχήσουν ή να συμφιλιωθούν έστω καιροσκοπικά με έναν παλαιότερο αντίπαλο, το λαϊκό αίσθημα πολλές φορές δε συμβαδίζει με την κυβερνητική πολιτική, διότι ακριβώς διαμορφώνεται με βάση

προηγούμενες – αρνητικές εμπειρίες. Έτσι, όταν οι κυβερνήσεις παίζουν το χαρτί του ιμπεριαλιστικού ανταγωνισμού για να εξυπηρετήσουν βραχυπρόθεσμες πολιτικές, οι συνέπειες της όξυνσης του λαϊκού ιμπεριαλιστικού αισθήματος καταλήγουν συχνά ανεξέλεγκτες. Η αντίφαση αυτή επιφέρει μελλοντικά σημαντικές επιπτώσεις. Αυτό είναι ένα από τα βασικά μοτίβα της παρούσας εργασίας.

4. Διάρθρωση της εργασίας

Η παρούσα εργασία αρθρώνεται σε τέσσερα κεφάλαια (πέραν της εισαγωγής και του epilόγου). Καθένα διαιρείται σε υποενότητες. Το πρώτο κεφάλαιο, υιοθετώντας μια προοπτική μακράς διάρκειας, θα αναδείξει με συντομία τη διαδικασία ανάπτυξης του αποικιακού ενδιαφέροντος αρχικά της Βρετανικής και έπειτα της Γερμανικής Αυτοκρατορίας για την περιοχή της Νότιας Αφρικής. Τα αντικρουόμενα ιμπεριαλιστικά συμφέροντα των δύο αυτών δυνάμεων, σε συνδυασμό με την πολιτική τους απέναντι στις δύο Δημοκρατίες των Μπόερ - και κυρίως το κράτος του Τρανσβάαλ -, θα δημιουργήσουν ένα εξόχως δυναμικό και ανταγωνιστικό γεωπολιτικό τοπίο στην περιοχή της Νότιας Αφρικής.

Το δεύτερο κεφάλαιο θα ασχοληθεί με τα μείζονα γεγονότα, τις κρίσεις αλλά και τις προσλήψεις τους στην κοινή γνώμη των δύο αποικιακών κρατών κατά την περίοδο 1884-1894. Με δεδομένο ότι το βρετανικό ενδιαφέρον για την Νότια Αφρική κατά τον 19^ο αιώνα είναι διαρκές, η διαδικασία χρονολόγησης των υποπεριόδων βασίζεται κυρίως στις εξάρσεις και τις υφέσεις του γερμανικού αποικιακού ενδιαφέροντος για την περιοχή. Με αυτή την έννοια, σημείο τομής της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής εν γένει και ειδικότερα στη Νότια Αφρική είναι η απόσυρση του Μπίσμαρκ το 1890 και η άνοδος του αυτοκράτορα Γουλιέλμου Β' με την παράλληλη υιοθέτηση του δόγματος της Weltpolitik¹⁹.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα αναδειχθεί η πιο οξεία φάση του βρετανο-γερμανικού ανταγωνισμού στη Νότια Αφρική κατά την περίοδο 1895-1896. Κατά την περίοδο αυτή – που κορυφώνεται με το περίφημο τηλεγράφημα Κρούγκερ - θα λάβουν χώρα σημαντικές κρίσεις και περιστατικά οποία θα καλυφθούν μαζικά από τον τύπο. Θα υποστηριχθεί ότι σε αυτό το διάστημα, μέσα από τις αλληπάλληλες κρίσεις

¹⁹ Παγκόσμια πολιτική, σε αντίθεση με την ευρωκεντρική πολιτική του Μπίσμαρκ.

δηλητηριάστηκε δομικά και μακροπρόθεσμα το λαϊκό αίσθημα του ενός έθνους για τον άλλο.

Το τέταρτο κεφάλαιο θα εστιάσει στις σχέσεις των δύο αυτοκρατοριών κατά τη διάρκεια του πολέμου των Μπόερ, 1899-1902. Το γεγονός αυτό καλύφθηκε μαζικά από τον τύπο και των δύο αυτοκρατοριών και δημιούργησε έντονα αισθήματα στην κοινή γνώμη. Ανέδειξε τις αντιφάσεις ανάμεσα στις επιταγές της διπλωματίας και το αίσθημα της κοινής γνώμης. Αν και τελικά η Γερμανία επέλεξε, λόγω πολιτικής σκοπιμότητας, μια στάση αυστηρής ουδετερότητας κατά τη διάρκεια του πολέμου, η κοινή γνώμη λειτούργησε ως ένας αυτοτελής παράγοντας, με δραστική επιρροή στις διπλωματικές εξελίξεις.

Τέλος στον επίλογο θα επιχειρηθεί να σκιαγραφηθούν οι παρακαταθήκες αυτής της αντιπαλότητας, ως βάση νομιμοποίησης της εχθρότητας μεταξύ των δύο λαών, κατά τον πρώτο και κατά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Το ίδιο το γεγονός ότι η υπενθύμιση αυτών των γεγονότων μπορούσε να προκαλέσει έντονα πάθη πολλά χρόνια αργότερα, αναδεικνύει το βαθύ αποτύπωμα που άφησε στις δύο κοινωνίες ο γεωπολιτικός ανταγωνισμός μεταξύ τους στη Νότια Αφρική, κατά την περίοδο 1884-1902. Δεν είναι τυχαίο, για παράδειγμα, ότι και στους δύο πολέμους, η γερμανική προπαγάνδα αναφέρεται στα στρατόπεδα συγκέντρωσης των Βρετανών κατά τον πόλεμο των Μπόερ.²⁰

²⁰ Είναι χαρακτηριστικό, ότι ακόμη και η *Kölnische Zeitung*, ημερίσημη κυβερνητική εφημερίδα και εξ' αυτού ουδέτερη κατά τον πόλεμο των Μπόερ - πρακτικά η μοναδική δυνατή φιλοβρετανική στάση - το 1915 επιτίθεται στους Βρετανούς για τη μακρά εμπειρία τους στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Βλ. ανώνυμου συγγραφέα, «Der Krieg über See» εφ. *Kölnische Zeitung*, 22/7/1915, σ. 10.

Κεφάλαιο 1. Βρετανοί και Γερμανοί στη Νότια Αφρική ως το 1884

1.1 Οι Βρετανοί στη Νότια Αφρική 1795-1884

Ο εποικισμός Ευρωπαίων στην περιοχή της Ν. Αφρικής είχε ως αφετηρία την κατάληψη του Ακρωτηρίου από την Ολλανδική Εταιρία Ανατολικών Ινδιών, υπό τον Jan van Riebeeck το 1652. Το Ακρωτήριο εν προκειμένω θα λειτουργούσε ως σταθμός ανεφοδιασμού στο δρόμο από την Ολλανδία προς τις ολλανδικές αποικίες στη Νοτιοανατολική Ασία.²¹ Η παρουσία Ευρωπαίων ενισχύθηκε με την έλευση Γάλλων Ουγενότων το 1689. Οι ευρωπαϊκοί αυτοί πληθυσμοί ήρθαν σε στενή επαφή με τους ιθαγενείς πληθυσμούς και ανέπτυξαν αγροτικές δραστηριότητες, ενώ από τα μέσα του 18ου αιώνα άρχισαν να επεκτείνονται και προς την νοτιοαφρικανική ενδοχώρα.²²

Η βρετανική εγκατάσταση και κατάκτηση στην περιοχή ξεκίνησε με την κατάληψη του υπό ολλανδική κατοχή Ακρωτηρίου το 1795, στη διάρκεια των ναπολεόντειων πολέμων. Η κατάκτηση αυτή αποσκοπούσε στον έλεγχο των θαλάσσιων δρόμων προς την Ανατολή και κυρίως προς την Ινδία. Οι Βρετανοί επεδίωξαν να ελέγξουν τους ιθαγενείς πληθυσμούς και να διατηρήσουν την ειρήνη σε περιοχές όπου είχαν εγκατασταθεί. Η παρουσία του βρετανικού στρατού ενίσχυσε την προσπάθεια των λευκών εποίκων να ελέγξουν τις πιο εύφορες περιοχές και να τις απαλλοτριώσουν αποσπώντας τις από τον ντόπιο αφρικανικό πληθυσμό, καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Ο βρετανικός πληθυσμός στην περιοχή ενισχύθηκε κατά τη δεκαετία του 1820 οπότε και πλήθος Βρετανών μεταναστών εγκαταστάθηκε στο Ακρωτήριο. Παρόλα αυτά, οι Ολλανδοί έποικοι (Αφρικάνερς) ακόμη υπερτερούσαν σε αριθμό.²³

Η βρετανική κατάκτηση είχε ως επίπτωση τη μαζική μετανάστευση των εγκατεστημένων Ολλανδών κυρίως εποίκων, των Μπόερ, προς τον Βορρά, σε μια

²¹ Mary E. Wiesner Hanks, *Πρώιμη νεότερη Ευρώπη 1450-1789*, μτφρ: Ελένη Καλογιάννη, εκδ. Ξυφάρας, Αθήνα 2008. σ. 520-521.

²² Michael Pretes « Cape Colony and Cape Town» στο Thomas Benjamin (επιμ.), *Encyclopedia of Western Colonialism Since 1450*, Detroit, Macmillan Reference, USA 2007 σ. 176.

²³ Christopher Saunders, Iain Smith, «Southern Africa 1795-1910» στο Andrew Porter (επιμ.) *The Oxford History of the British Empire, Volume III, the Nineteenth Century*, Oxford University Press, Oxford 1999, σ. 597-598.

απόπειρα αναζήτησης πολιτικής ανεξαρτησίας.²⁴ Η μετανάστευση αυτή είχε καταγραφεί στο συλλογικό φαντασιακό των Μπόερ αλλά και στη μεταγενέστερη ιστοριογραφία ως «the Great Trek», «Το Μεγάλο Ταξίδι», φράση που δηλώνει ταυτόχρονα το ταξίδι αλλά και το μεταναστευτικό ρεύμα. Έτσι, βορείως των ποταμών Οράγγη και Βάαλ, δημιουργήθηκαν οι δύο δημοκρατίες των Μπόερ, το Ελεύθερο Κράτος της Οράγγης (1854) και η Δημοκρατία του Τρανσβάαλ (1852).²⁵

Εικόνα 1. Χάρτης της Νότιας Αφρικής περί τα 1899, οι δύο Δημοκρατίες των Μπόερ περικυκλωμένες από Βρετανικές κτήσεις, πηγή: ©[Boer War | National Army Museum \(nam.ac.uk\)](http://Boer War | National Army Museum (nam.ac.uk)).

Η εύρεση κοιτασμάτων διαμαντιών στα τέλη της δεκαετίας του 1860 συνέβαλε στην αναβάθμιση της οικονομικής σημασίας της περιοχής και στη συγκρότηση σύγχρονων καπιταλιστικών δομών. Σε αυτό το πλαίσιο ο αγροτικός τομέας εμπορευματοποιήθηκε, για να ανταποκριθεί στις επισιτιστικές ανάγκες του αυξανόμενου εργατικού πληθυσμού, ενώ αναπτύχθηκε σιδηροδρομικό και τηλεγραφικό δίκτυο ώστε να διευκολυνθούν οι μεταφορές και οι επικοινωνίες στην περιοχή. Η ίδια η βρετανική κυβέρνηση κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1870 διέβλεπε, μέσω του Ακρωτηρίου, την προσάρτηση της περιοχής που συνιστά το σημερινό κράτος της Νότιας Αφρικής και την δημιουργία ενός ομοσπονδιακού κράτους με ευρεία εσωτερική αυτονομία, στο πρότυπο του Καναδά.²⁶

Με μία ανάλυση του γεωπολιτικού τοπίου στη Νότια Αφρική, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι κατά τη δεκαετία του 1870 τέθηκαν οι βάσεις του βρετανικού ιμπεριαλισμού στην ευρύτερη περιοχή. Μια από τις βασικές θέσεις της παρούσας μελέτης, η οποία εν πολλοίς υπονοείται αλλά δεν αναφέρεται ρητά στη σχετική βιβλιογραφία, είναι ότι ως το 1860, το βρετανικό ενδιαφέρον στη Νότια Αφρική συνίστατο στη διασφάλιση της αποικίας του Ακρωτηρίου, προκειμένου να παραμείνει υπό στιβαρό βρετανικό έλεγχο ο νότιος θαλάσσιος δρόμος προς την Ινδία.²⁷ Μετά το

²⁴ Λάμπρος Α. Φλιτούρης, *Αποικιακές Αυτοκρατορίες, η εξάπλωση της Ευρώπης στον κόσμο 16^{ος} -20^{ος} αιώνας*, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2014, σ. 254.

²⁵ Christopher Saunders, Iain Smith, «Southern Africa 1795-1910», *ό.π.*, σ. 602.

²⁶ Στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 603-606.

²⁷ Ενδεικτική είναι η ανάλυση του Harald Rosenbach, *Das Deutsche Reich, Großbritannien und der Transvaal...*, *ό.π.*, σ. 17-18.

1860, η ανακάλυψη κοιτασμάτων διαμαντιών και αργότερα χρυσού κατέστησαν τον χώρο της Νότιας Αφρικής ένα αναπτυσσόμενο πεδίο, πρόσφορο για την επενδυτική δραστηριότητα των Ευρωπαίων κεφαλαιούχων. Σχηματικά, υποστηρίζεται ότι η Νότια Αφρική κατά το 1870 δεν γινόταν πλέον αντιληπτή ως μια σειρά στρατηγικών ναυτικών βάσεων στον δρόμο για την Ινδία, αλλά αυτόνομα ως ένας πόλος περιφερειακής ισχύος-μια πραγματική αποικία λευκής εγκατάστασης- της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Η ανάγκη κυριαρχίας των Βρετανών στον χώρο της Νότιας Αφρικής αναπόφευκτα τους έφερε σε τροχιά σύγκρουσης με την άλλη περιφερειακή αποικιακή δύναμη της περιοχής, τους Μπόερ. Οι δύο δημοκρατίες των Μπόερ αποτελούσαν δομικά μέρη ενός μελλοντικού ομοσπονδιακού κράτους υπό βρετανική κυριαρχία, που σχεδίαζαν να δημιουργήσουν οι Βρετανοί στη Νότια Αφρική.²⁸

Μια πρώτη σύγκρουση ανάμεσα στις δύο δυνάμεις οδήγησε στην προσάρτηση του Κράτους του Transvaal από τους Βρετανούς το 1877. Ωστόσο, οι Μπόερ είχαν ως μόνιμο στόχο την ανάκτηση της ανεξαρτησίας τους. Αυτό επετεύχθη εν μέρει με τις συνθήκες της Πραιτόρια (1881), που προέβλεπε τη βρετανική επικυριαρχία επί του Transvaal, και του Λονδίνου (1884), η οποία εξάλειψε την έννοια της επικυριαρχίας αλλά διατηρούσε τον έλεγχο των Βρετανών στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής της Δημοκρατίας της Νότιας Αφρικής (Transvaal).²⁹ Σε αυτό το ήδη τεταμένο κλίμα, με την αναδυόμενη σύγκρουση μεταξύ Μπόερ και Βρετανών, ήρθε να προστεθεί το 1884 και ο γερμανικός ιμπεριαλιστικός παράγοντας, που μετέβαλε ριζικά το γεωπολιτικό τοπίο της Νότιας Αφρικής.

²⁸ J. R. M. Butler, «Imperial Questions in British Politics, 1868-1880» στο E. A. Benians, J. Butler, C. E. Carrington(επιμ.) *The Cambridge History of the British Empire*, Volume III, Cambridge University Press, Cambridge 1959, σ. 37-40.

²⁹ Christopher Saunders, Iain Smith, «Southern Africa 1795-1910», *ό.π.*, σ. 608-609

1.2 Η εκδήλωση του γερμανικού ενδιαφέροντος για τη Νότια Αφρική

Το φαινομενικά ξαφνικό ενδιαφέρον της Γερμανίας για την περιοχή της Νότιας Αφρικής με έμφαση στο Τρανσβάαλ κατά τη δεκαετία του 1880 δεν ήταν προϊόν παρθενογένεσης. Αντίθετα, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ακολούθησε μια τυπική αποικιακή κλιμάκωση. Πιο συγκεκριμένα, μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα η κύρια γερμανική παρουσία στην περιοχή συνίστατο στη δράση ιεραποστόλων. Μετά την ανακάλυψη των διαμαντιών ωστόσο, δραστηριοποιήθηκε στη Νότια Αφρική και τμήμα του γερμανικού επενδυτικού κεφαλαίου.³⁰ Όπως συχνά συνέβαινε στην περίοδο της αποικιοκρατίας, όταν μια επενδυτική τάξη με συμπαγή εθνικά χαρακτηριστικά εγκαθιδρυόταν σε μια μακρινή περιοχή, αργά ή γρήγορα επιζητούσε την κρατική παρέμβαση για να ενισχύσει τη θέση της.³¹

Ορισμένα ωστόσο οικονομικά συμφέροντα δεν αρκούσαν για να κινητοποιήσουν το πραγματικό ενδιαφέρον της μητρόπολης για την περιοχή της Νότιας Αφρικής. Επομένως οι επίδοξοι αποικιοκράτες μετέλθαν και μιας φυλετικής ρητορικής, η οποία συνέδεε τους Μπόερ με τα γερμανικά-τευτονικά φύλα. Σύμφωνα με τον Ernst von Weber, έμπορο και διαπρύσιο υπέρμαχο του ιμπεριαλιστικού

³⁰ Matthew S. Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, ό.π., σ. 51.

³¹ Ιδιαίτερα βοηθητικό και για την περίπτωση της γερμανικής παρουσίας στη Νότια Αφρική είναι το διαδραστικό ερμηνευτικό μοντέλο αποικιοκρατίας του Ronald Hyam, σύμφωνα με το οποίο κατά βάση η περιφέρεια (ή αποικία) ασκεί μια πίεση συνήθως μέσω του επενδυτικού κεφαλαίου, ενώ η μητρόπολη αντιδρά με άξονα τα πολιτικά και στρατηγικά της κίνητρα, βλ. Ronald Hyam, *Understanding the British Empire*, εκδ. Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 2010, σ. 82.

εγχειρήματος, η Γερμανία θα έπρεπε να θέσει υπό την προστασία της τους Μπόερ του Τρανσβάαλ, ένα άριστο και σχεδόν πανομοιότυπο με τους Γερμανούς φύλο, το οποίο σωστά αναγνώριζε στη Γερμανική Αυτοκρατορία τη «μητέρα πατρίδα».³² Ένας ακόμη παράγοντας που υπεισερχόταν στην επιχειρηματολογία των Γερμανών ιμπεριαλιστών ήταν η τοπογραφία του Veldt³³, του τυπικού νοτιοαφρικανικού λειμώνος, η οποία ταίριαζε στην ιδιοσυγκρασία και τον τρόπο ζωής των παραδοσιακών Γερμανών.³⁴ Συνεπώς, ένας τόπος που συνδύαζε γεωφυσικό πλούτο, κατοίκους με «άριστη γερμανική καταγωγή» και μια ευνοϊκή τοπογραφία για το γερμανικό αγροτικό στοιχείο φάνταζε ιδανικός για εγκατάσταση Γερμανών εποίκων.³⁵ Αυτά τα κίνητρα λειτούργησαν συνδυαστικά, ώστε να κινητοποιηθεί το συλλογικό φαντασιακό των Γερμανών και να δημιουργηθεί μια λαϊκή βάση θετικά διακείμενη απέναντι στο ιμπεριαλιστικό εγχείρημα.³⁶

Ενώ λοιπόν σταδιακά εμφανίστηκαν ορισμένες προϋποθέσεις για την ανάληψη μιας πιο δυναμικής αποικιακής πολιτικής, έλειπε η βασικότερη· η κυβερνητική βούληση. Για να κατανοήσουμε τη σημασία της κυβερνητικής πρωτοβουλίας πρέπει να ασχοληθούμε έστω και ακροθιγώς με τη γερμανική διοικητική δομή. Η Γερμανική Αυτοκρατορία από τις απαρχές της συγκρότησης της είχε δημιουργήσει έναν συγκεντρωτικό και εν πολλοίς αυταρχικό εξουσιαστικό μηχανισμό. Ενδεικτικά για τον τομέα της αποικιακής πολιτικής, το Τμήμα Αποικιών (Kolonial Abteilung) υπαγόταν στο Υπουργείο Εξωτερικών (Auswärtiges Amt), του οποίου μάλιστα αποτελούσε το τελευταίο και λιγότερο αναγνωρισμένο παράρτημα. Έτσι πολλές φορές η αποικιακή πολιτική (τουλάχιστον από την πλευρά της διοίκησης) κατευθυνόταν από τις ανάγκες του μείζονος τμήματος στο Γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών, του Πολιτικού Τμήματος (Politische Abteilung). Ως το 1907 δεν υπήρχε μια αυτόνομη κρατική υπηρεσία, ο οποίος θα αναλάμβανε τη διαχείριση των αποικιακών ζητημάτων. Αντίθετα η αποικιακή πολιτική χαρασσόταν κατά κύριο λόγο με άξονα τις ευρύτερες

³² Matthew S. Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, σ. 51.

³³ Ο τύπος βλάστησης στη Νότια Αφρική, τα λιβάδια.

³⁴ Matthew S. Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, σ. 67

³⁵ Στο ίδιο, ό.π., σ. 52.

³⁶ Harald Rosenbach, *Das Deutsche Reich...*, ό.π., σ. 23.

στρατηγικές ανάγκες της Αυτοκρατορίας, και όχι με βάση τις ανάγκες μεμονωμένων αποικιών ή οικονομικών συμφερόντων.³⁷

Μέχρι το 1884 φαίνεται ότι ο Μπίσμαρκ απείχε συστηματικά από μια αποικιακή πολιτική γενικά αλλά και ειδικότερα στη Νότια Αφρική. Ο στόχος ήταν να μην έλθει η χώρα του σε σύγκρουση με τη μείζονα αποικιακή δύναμη, τη Βρετανία. Η πιο χαρακτηριστική έκφραση αυτής της πολιτικής ήταν η απάντηση του σε ένα θιασώτη της γερμανικής αποικιακής εξάπλωσης, στην οποία ο καγκελάριος ανέφερε πως «εδώ είναι η Ρωσία και εδώ η Γαλλία, αυτός είναι ο δικός μου χάρτης της Αφρικής».³⁸ Η απότομη αλλαγή σε αυτό το πεδίο που συντελέστηκε το 1884 έχει δημιουργήσει διαφωνία, σχετικά με τα κίνητρα του εμβληματικού καγκελάριου. Μια πρώτη ερμηνεία αντιμετωπίζει την ξαφνική αυτή στροφή ως διπλωματικό εργαλείο / τέχνασμα για την διαχείριση του ευρωπαϊκού συσχετισμού δυνάμεων. Πιο συγκεκριμένα, ο Μπίσμαρκ επεδίωκε τη βελτίωση των σχέσεων με τη Γαλλία, μέσω της συνεννόησης σε αποικιακά ζητήματα. Θεωρούσε ότι η απομάκρυνση Βρετανίας-Γερμανίας θα άνοιγε το δρόμο για μια γαλλο-γερμανική συνεννόηση, αποτρέποντας έτσι έναν εκδικητικό πόλεμο για τα εδάφη της Αλσατίας και της Λωραίνης.³⁹

Μια δεύτερη ερμηνευτική προσέγγιση, η οποία έχει αναφερθεί και εισαγωγικά, υποστηρίζει ότι ο Μπίσμαρκ ακολούθησε μια δυναμική αποικιακή πολιτική προκειμένου να εξασφαλίσει την πλειοψηφία στις επερχόμενες εκλογές του 1884.⁴⁰ Τέλος, υπάρχει μια μαρξίζουσα ανάλυση, η οποία διαβλέπει στην αποικιακή πολιτική του Μπίσμαρκ ένα αντιστάθμισμα στις αρνητικές επιπτώσεις της εκβιομηχάνισης και της συνακόλουθης οικονομικής ύφεσης. Η κοινωνική πολιτική που ακολουθήθηκε, σύμφωνα με την ίδια γραμμή σκέψης, δεν μπόρεσε να αποτρέψει την σοβούσα κρίση, επομένως υιοθετήθηκε μια αποικιακή πολιτική από τη Γερμανική Αυτοκρατορία, για να αποσυμφορηθεί η κοινωνική ένταση και να διατηρηθεί το status quo.⁴¹ Σε κάθε περίπτωση όμως, διαπιστώνουμε μια **τακτική** στροφή προς το αποικιακό εγχείρημα. Στον πυρήνα της πολιτικής σύλληψης του Μπίσμαρκ υπάρχει η ευημερία του

³⁷ Matthew S. Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, σ. 11-12.

³⁸ Henry Alfred Kissinger, *Diplomacy*, εκδ. Simon and Schuster, Νέα Υόρκη 1994, σ. 146.

³⁹ Harald Rosenbach, *Das Deutsche Reich...*, ό.π., σ. 28.

⁴⁰ Matthew S. Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, ό.π., σ. 54.

⁴¹ Στο ίδιο, ό. π., σ. 54.

γερμανικού Κράτους και των κοινωνικο-οικονομικών του δομών, όχι η συγκρότηση μιας αποικιακής αυτοκρατορίας στα πρότυπα των Γάλλων και των Βρετανών.

Κρίσιμη παράμετρος ήταν το λεγόμενο «Γερμανικό Ζήτημα». Ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ο ραγδαία αναπτυσσόμενος οικονομικά και πληθυσμιακά γερμανικός χώρος αποτελούσε το μεγαλύτερο «εξαγωγέα» ανθρώπων στην Ευρώπη.⁴² Μετά την ενοποίηση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας υπό την αιγίδα της Πρωσίας, αυτή χαρακτηριζόταν από ένα εκρηκτικό μείγμα οικονομικού δυναμισμού και πληθυσμιακής ανάπτυξης. Η ανάληψη μιας ιμπεριαλιστικής πολιτικής απηχούσε τόσο στο δυναμισμό της νεοσύστατης Γερμανίας, η οποία επιθυμούσε να αποκτήσει μια αποικιακή αυτοκρατορία αντάξια της διεθνούς της ισχύος, όσο και στην διαφαινόμενη ανάγκη να βρεθούν κατάλληλες περιοχές εποίκισμού για τον ραγδαία αναπτυσσόμενο γερμανικό πληθυσμό.⁴³

Όποια και αν ήταν τα κίνητρα της γερμανικής ηγεσίας, το γεγονός είναι ότι η συγκρότηση της πρώτης γερμανικής αποικίας, του Προτεκτοράτου Νότιας-Δυτικής (Νοτιοδυτικής) Αφρικής, τρόμαξε τη Βρετανική Αυτοκρατορία. Η ενέργεια αυτή έγινε αντιληπτή ως έμπρακτη αμφισβήτηση της βρετανικής ηγεμονίας στη Νότια Αφρική, του «Δόγματος Μονρόε της Αφρικής» όπως έχει ευφυώς χαρακτηριστεί από ορισμένους ιστορικούς.⁴⁴ Επιπρόσθετα, ακόμη και αν η εγκαθίδρυση του προτεκτοράτου αποτελούσε μια τακτική επιλογή του Μπίσμαρκ, κινητοποίησε μαζικά το λαϊκό ιμπεριαλιστικό αίσθημα, το οποίο στο εξής έδινε μεγάλη σημασία στα τεκταινόμενα της περιοχής. Τέλος, τέθηκε σε εφαρμογή με αυτή την ενέργεια ένας αυτοδύναμος και πρακτικά ανεξέλεγκτος μηχανισμός αμοιβαίας καχυποψίας μεταξύ των κυβερνήσεων και των δύο λαών, ο οποίος βαθμιαία - όχι όμως και γραμμικά - οδήγησε στην επιδείνωση των βρετανο-γερμανικών σχέσεων.⁴⁵

⁴² Eric Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου 1848-1875*, μτφρ. Δημοσθένης Κουτρόβικ, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2012, σ. 302.

⁴³ Albert S. Lindemann, *Ιστορία της Νεότερης Ευρώπης*, μτφρ. Γιώργος Χρηστίδης, εκδ. Κριτική Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2014, σ. 228-229.

⁴⁴ Matthew S. Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, σ. 53.

⁴⁵ Harald Rosenbach, *Das Deutsche Reich...*, ό.π., σ.31.

Κεφάλαιο 2 Βρετανο-γερμανικές σχέσεις στη Νότια Αφρική 1884-1894

2.1 Οι Γερμανοί στην Angra Pequena

Στις 24-4-1884 έλαβε χώρα ένα σπουδαίο γεγονός. Ο Μπίσμαρκ έστειλε τηλεγράφημα στον Γερμανό πρόξενο της αποικίας του Ακρωτηρίου, με το οποίο του ανακοίνωνε ότι η Γερμανική Αυτοκρατορία θα έθετε υπό την προστασία της τα εδάφη που είχε αγοράσει πρόσφατα ο έμπορος Franz Adolf Lüderitz.⁴⁶ Το γεγονός αυτό δημιούργησε αντιδράσεις και πυροδότησε έναν έντονο δημόσιο διάλογο τόσο στη Γερμανία, όσο και στη Μ. Βρετανία.

Ο Γερμανικός τύπος στην πλειοψηφία του χαιρέτησε την πρωτοβουλία του Γερμανού καγκελάριου να θέσει υπό την προστασία του μια περιοχή, στην οποία υπήρχε μια αναπτυσσόμενη γερμανική κινητικότητα, κυρίως εμπορικού και ιεραποστολικού χαρακτήρα. Χαρακτηριστικά, η *Hannoverscher Courier* αναφέρει ότι «τα στήθη μας-δηλ. των Γερμανών- γεμίζουν με μια μέχρι τώρα άγνωστη χαρά, όταν διαβάζουμε νέα για τον γερμανικό εποικισμό στη Νότια-Δυτική Αφρική».⁴⁷ Στη συνέχεια του ίδιου άρθρου περιγράφεται η αδράνεια της βρετανικής κυβέρνησης, η οποία δεν μπόρεσε να εγγυηθεί την «ασφάλεια των Γερμανών έναντι των ιθαγενών». Με αυτό το δεδομένο, η γερμανική κυβέρνηση όφειλε να αναλάβει δράση.⁴⁸ Η εφημερίδα αφενός προβάλλει τον έντονο ενθουσιασμό των Γερμανών που βιώνουν πρώτη φορά το συναίσθημα της συγκρότησης μιας αποικίας και αφετέρου δικαιολογεί την επιλογή της γερμανικής κυβέρνησης.

Στο ίδιο μήκος κύματος, η ημερίσημη⁴⁹ *Kölnische Zeitung*, αντιδρώντας τόσο σε δημοσιεύματα του τύπου του Ακρωτηρίου όσο και σε λόγους που εκφωνήθηκαν

⁴⁶ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Deutsche und Englische Ansprüche an der Küste Südafrikas» εφ. *Kölnische Zeitung*, 20/06/1884, σ. 1.

⁴⁷ Βλ. ανώνυμου αρθρογράφου, «Angra Pequena» εφ. *Hannoverscher Courier*, 05/06/1884, σ. 1.

⁴⁸ Στο ίδιο, ό.π. σ. 1.

⁴⁹ Για την *Kölnische Zeitung* χρησιμοποιείται ο όρος ημερίσημη, καθώς η εφημερίδα παρότι δεν εκδιδόταν από την κυβέρνηση ή το κόμμα, εξέφραζε όμως τις απόψεις της κυβέρνησης.

στο κοινοβούλιο του Ακρωτηρίου⁵⁰, υποστήριξε τη νομιμότητα της γερμανικής παρέμβασης στην περιοχή. Αρχικά απέρριπτε την φήμη ότι το Γερμανικό Κράτος θα ίδρυε μια αποικία καταδίκων στην περιοχή, γεγονός που θα ήταν ανεπιθύμητο για την βρετανική αποικία του Ακρωτηρίου. Στη συνέχεια στηλίτευε την εφεκτική και αντιφατική στάση των Βρετανών, οι οποίοι δεν ήθελαν να αναλάβουν την επικυριαρχία της περιοχής και να «προστατεύσουν» τους Ευρωπαίους εποίκους, την ίδια ώρα που ψευδώς ισχυρίζονταν ότι είχαν ασκήσει προηγουμένως την επικυριαρχία τους στην περιοχή. Ενώ λοιπόν δεν αναλάμβαναν δράση, αξίωναν εντούτοις να απωθήσουν κάθε ξένη δύναμη από τις ακτές της Νότιας Δυτικής Αφρικής. Η συμπεριφορά αυτή δεν ταίριαζε σε καμία περίπτωση με το σύγχρονο διεθνές δίκαιο.⁵¹

Εικόνα 2. η περιοχή που αγοράστηκε από τον έμπορο Frank Adolf Lüderitz και πέρασε στην προστασία της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. © The Print Collector/Heritage Images. <https://www.gettyimages.co.uk/photos/Lüderitz-namibia>.

⁵⁰ Η Αποικία του Ακρωτηρίου, μετά το 1872 τελούσε υπό καθεστώς Αυτοκυβερνώμενης Αποικίας, υπό Βρετανική κυριαρχία. Η αποικία διευθετούσε αυτόνομα τα εσωτερικά της ζητήματα, ενώ όφειλε να συμπράττει με τη βρετανική κυβέρνηση σε ζητήματα άμυνας, οικονομίας και πολέμου.

Προτεκτοράτο Νότιας-Δυτικής Αφρικής-. Μέσα από μια μακροσκελή περιγραφή υποστήριξε ότι οι Βρετανοί δεν είχαν κανένα νόμιμο δικαίωμα σε αυτή την περιοχή και ότι ο ισχυρισμός τους περί επικυριαρχίας ήταν αβάσιμος. Μάλιστα, οι Βρετανοί είχαν απορρίψει αυτή την περιοχή ως οικονομικά αδιάφορη. Χαρακτηριστικά, το άρθρο σχολίασε την χαιρέκακη στάση του βρετανικού τύπου, επειδή η Γερμανία εντάχθηκε στη χορεία των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων αποκτώντας μια τόσο ταπεινή αποικία! Σε κάθε περίπτωση, η δήλωση του Ashley, σύμφωνα με την εφημερίδα, φάνηκε να αγνοεί πλήρως τα γερμανικά δικαιώματα στην περιοχή. Στο τέλος του άρθρου διατυπώθηκε με ένα λανθάνον επιθετικό ύφος η θέση ότι θα ήταν προς όφελος και των δύο χωρών να σταματούσαν τέτοιου είδους δηλώσεις, που επιδιώκουν να περιορίσουν τη δράση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας.⁵²

Το κλίμα στο γερμανικό τύπο κυμαινόταν από ενθουσιώδες ως και επιθετικό απέναντι στην Αγγλία και σε κάθε περίπτωση παρουσίαζε μια ομοιογένεια. Η εικόνα ωστόσο ήταν διαφορετική στον βρετανικό τύπο, όπου συναντά κανείς πολλαπλές, συχνά αντιφατικές, με πολιτικά κίνητρα προσλήψεις του γεγονότος της σύστασης του Γερμανικού Προτεκτοράτου Νότιας Δυτικής Αφρικής.

Για ταπείνωση έκανε λόγο η *Morning Post* μετά τη δημοσίευση της «Γερμανικής Λευκής Βίβλου» (German White Book)⁵³ και κατέληξε στην διαπίστωση ότι, ενώ στο παρελθόν η Γερμανία επιζητούσε την προστασία των πολιτών της από τη Βρετανία, στην περιοχή της Angra Pequena, τώρα η Βρετανία ήταν αυτή που προσπαθούσε να αποσπάσει εγγυήσεις για την ασφάλεια των πολιτών της, στην περιοχή που θα έπρεπε να έχει η ίδια προσαρτήσει. Η αποτυχία αυτή οφειλόταν στην διπλωματική ανικανότητα της κυβέρνησης Gladstone, η οποία σύμφωνα με τον αρθρογράφο υπέπεσε σε πολλαπλά σοβαρά ατοπήματα (blunders). Πιο συγκεκριμένα, δεν ανέλαβε εξ αρχής πρωτοβουλία ώστε να θέσει την περιοχή υπό τον έλεγχο της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Έπειτα, ενώ προέβη σε δήλωση ότι οποιαδήποτε δράση από κάποια ξένη δύναμη στην περιοχή θα θεωρούταν αμφισβήτηση των βρετανικών συμφερόντων στην περιοχή, δεν αντέδρασε στην προσάρτηση της περιοχής από τη Γερμανία. Τέλος, αιτήθηκε τη μη εγκατάσταση καταδίκων στην περιοχή, ιδέα ωστόσο

⁵² Ανώνυμου αρθρογράφου, «England und Die südwest-afrikanische Küste» εφ. *Kölnische Zeitung*, 05/08/1884, σ. 5.

⁵³ Δημοσιευμένος τόμος με διοικητικά αρχεία, που αφορούν κυρίως την ασφάλεια του κράτους

που απορρίφθηκε με το επιχείρημα ότι καμία ξένη δύναμη δεν μπορεί να υπαγορεύσει στη Γερμανία τον τρόπο αξιοποίησης της αποικίας της. Με αυτό τον τρόπο φάνηκε ότι τα βρετανικά συμφέροντα στην περιοχή δεν ήταν παρά ανοησίες (moonshine).⁵⁴ Εν προκειμένω η εφημερίδα δεν επιτίθεται στη Γερμανία, αλλά στην «ανίκανη» κυβέρνηση των Φιλελεύθερων, που δεν μπορεί να προασπίσει τα διεθνή βρετανικά συμφέροντα.

Σε εντελώς διαφορετικό τόνο, άρθρο της φιλικής προς τους Φιλελεύθερους *Huddersfield Examiner* επικροτούσε τη συνετή διαχείριση του ζητήματος από την κυβέρνηση Gladstone, η οποία απέφυγε τις προστριβές με τη Γερμανία. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος βρισκόταν η πολεμική ρητορική του γερμανικού τύπου, τον Αύγουστο του ίδιου έτους, ο οποίος κατηγορούσε τη Βρετανία ότι δε σεβόταν τα δικαιώματα της Γερμανίας στην περιοχή της Angra Pequena. Ο ισχυρισμός αυτός σύμφωνα με τον αρθρογράφο ήταν αβάσιμος, πρωτίστως διότι η προσχώρηση της περιοχής σε ένα ανεπτυγμένο κράτος όπως το γερμανικό θα συνέβαλε συνολικά στην αναβάθμιση της περιοχής. Η ρίζες αυτής της ρητορικής επομένως, κατά τον αρθρογράφο, έπρεπε να αναζητηθούν στη στάση του καγκελάριου Μπίσμαρκ. Εκείνος, δυσανεκτός καθώς ήταν από τη σύσφιξη των γαλλο-βρετανικών σχέσεων ως προς το ζήτημα της Αιγύπτου, διοχέτευσε τη δική του εχθρότητα μέσω του τύπου, με αφορμή τα τεκταινόμενα στην Angra Pequena. Κάτι τέτοιο ήταν μάλιστα εφικτό, διαβάζουμε, διότι η δημόσια ζωή στη Γερμανία ήταν άθλια (miserable) και ο τύπος απολύτως ελεγχόμενος από τον καγκελάριο.⁵⁵

Η πολεμική ρητορική του γερμανικού τύπου έναντι της Αγγλίας στηλιτεύθηκε και σε άρθρο της *St. James's Gazette*. Ειδικότερα επικρίθηκε η στάση ορισμένων εφημερίδων, με ναυαρχίδα την ημιεπίσημη *Kölnische Zeitung*, οι οποίες είχαν ξεκινήσει μια «σταυροφορία» εναντίον της Βρετανίας, με το πρόσχημα ότι η τελευταία εμπόδιζε τη δημιουργία γερμανικής αποικίας στη Νότια-Δυτική Αφρική. Το ύφος τους, υποστηριζόταν, ήταν τόσο επιθετικό, ώστε μπορούσε να συγκριθεί μόνο με τα άρθρα του πρωσικού τύπου έναντι της Γαλλίας κατά το χρονικό διάστημα 1866-1870. Με αφορμή τον ισχυρισμό πως η Βρετανία εμπόδιζε τα γερμανικά ιμπεριαλιστικά σχέδια, ο γερμανικός τύπος, παρότι δεν ήταν σε θέση να ισχυριστεί πως εξέφραζε την

⁵⁴ Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο εφ. *Morning Post*, 15/12/1884, σ. 4.

⁵⁵ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Prince Bismark Petulance» εφ. *Huddersfield Examiner*, 23/8/1884, σ. 5.

γερμανική κοινή γνώμη, σε κάθε περίπτωση την έστρεφε εναντίον της Βρετανίας. Και σε αυτό το άρθρο εντοπίζεται ο υπαινιγμός ότι μια τόσο εχθρική ρητορική ενδεχομένως να οφείλεται στα σχέδια του ίδιου του Μπίσμαρκ, ο οποίος μπορεί να έχει κι άλλους στόχους - εννοείται αντιβρετανικούς - πέρα από τη διατήρηση των κεκτημένων των τελευταίων ετών.⁵⁶

Επικριτικό και παράλληλα διδακτικό ήταν και το άρθρο της φιλελεύθερης εφημερίδας *Scotsman* (και αυτό στα μέσα του Αυγούστου), που κατηγορούσε τον γερμανικό τύπο για την υποδαύλιση του έντονου αντιβρετανικού αισθήματος στη Γερμανία, με αφορμή τα συμβάντα στη μακρινή και αδιάφορη *Angra Pequena*. Σε αυτή την περίπτωση η οργή του αρθρογράφου ήταν εστιασμένη στον τύπο και όχι γενικά στους Γερμανούς ή ειδικά στον Μπίσμαρκ. Ο τύπος ήταν αυτός που δεν επιτελούσε σωστά το ρόλο του και ενέδιδε σε μια ανεύθυνη αγγλοφοβική ρητορεία.⁵⁷ Όπως γίνεται αντιληπτό από τα προηγούμενα τρία άρθρα που παρατέθηκαν, ο φιλελεύθερος τύπος υπερασπίστηκε τις επιλογές της κυβέρνησης Gladstone και απέδιδε της ευθύνες της έντασης μεταξύ των δύο κρατών τόσο στον καγκελάριο Μπίσμαρκ όσο και στο γερμανικό τύπο που προπαγάνδιζε αυτή την ένταση.

Εξαιρετικά νηφάλια και εμπεριστατωμένη ήταν η ανταπόκριση ενός συνεργάτη της *Daily News* στο Ακρωτήριο για τα συμβάντα στην *Angra Pequena*. Παράλληλα με την παράθεση ενός σύντομου ιστορικού ο αρθρογράφος προέβη σε ορισμένες διαπιστώσεις, σχετικά με τη γερμανική παρουσία στην περιοχή. Αυτή δεν προσφερόταν για τη δημιουργία μιας αποικίας εγκατάστασης του γερμανικού πληθυσμού. Από οικονομική σκοπιά το μέλλον της αποικίας βασιζόταν στο ντόπιο εμπόριο και κυρίως στον ορυκτό της πλούτο. Ωστόσο, ακόμη και αν η ίδια η αποικία δεν είχε προηγουμένως αξία για τους Βρετανούς, με τη γερμανική παρουσία στην περιοχή αυτή ελλόχευαν σημαντικοί κίνδυνοι. Αν αναπτυσσόταν ως λιμάνι, η *Angra Pequena* θα μπορούσε να προκαλέσει σημαντικό πλήγμα στην αποικία του Ακρωτηρίου, η οποία βασιζόταν οικονομικά εν πολλοίς στους δασμούς από τα εισαγόμενα προϊόντα. Επίσης, παράγοντας αστάθειας θα μπορούσε να αποδειχθεί η σχέση της νέας αποικίας με τον κυρίαρχο λευκό πληθυσμό στη Ν. Αφρική, τους

⁵⁶ Ανώνυμου αρθρογράφου, «England and Germany» εφ. *St. James's Gazette*, 19/8/1884, σ. 13.

⁵⁷ Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Scotsman*, 21/8/1884, σ. 4.

Μπόερ. Σε κάθε περίπτωση, η ανάπτυξη της γερμανικής παρουσίας και ισχύος στην περιοχή θα μπορούσε να οδηγήσει στην παράλληλη μείωση της βρετανικής επιρροής.⁵⁸

Συμπερασματικά, η σύσταση του Προτεκτοράτου Νότιας Δυτικής Αφρικής στην Angra Pequena υπήρξε ένα μείζον γεγονός στην εξέλιξη των σχέσεων Βρετανίας-Γερμανίας, διότι πρώτη φορά εμφανιζόταν ο γερμανικός ιμπεριαλιστικός παράγοντας σε μια περιοχή νευραλγικής σημασίας για τη Βρετανία, τη Νότια Αφρική. Μπορεί εκ μέρους του Μπίσμαρκ η σύσταση του προτεκτοράτου να ήταν μια τακτική κίνηση που δεν αποσκοπούσε στην αμφισβήτηση της ηγεμονίας της Βρετανίας στη Νότια Αφρική. Ωστόσο οι εξελίξεις έλαβαν διαφορετική τροπή, διότι η είσοδος στους αποικιακούς ανταγωνισμούς δημιουργούσε έντονα και αυτοδύναμα εθνικά και ιμπεριαλιστικά αισθήματα. Η ενθουσιώδης και αγγλοφοβική ρητορική του γερμανικού τύπου αποσκοπούσε στην δημιουργία ενός αντιβρετανικού αισθήματος, φαινόμενο που επικρίθηκε έντονα από τον βρετανικό τύπο. Εν προκειμένω το μείζον ζήτημα δεν ήταν μόνο η πρακτική αξία της περιοχής καθαυτής, αλλά και η σημειολογική της σημασία. Για τη Γερμανία η νέα αποικία κινητοποιούσε ένα έντονο λαϊκό ιμπεριαλιστικό αίσθημα, ακριβώς επειδή ήταν η πρώτη αποικία του έθνους και εξ' αυτού πηγή εθνικής υπερηφάνειας. Από την άλλη η Βρετανία, μια εδραιωμένη ιμπεριαλιστική υπερδύναμη, αντιλαμβανόταν τη γερμανική παρουσία στη Νότια Αφρική ως απειλή των ζωτικών της συμφερόντων αλλά και ως πληγή στο διεθνές κύρος της. Έκτοτε, σταδιακά δημιουργήθηκε ένα κλίμα αμοιβαίας καχυποψίας, το οποίο πυροδότησε αξιοσημείωτες διπλωματικές κρίσεις μεταξύ των δύο δυνάμεων στον χώρο της Νότιας Αφρικής.

2.2 Η αναρρίπιση του ανταγωνισμού 1885-1894

2.2.1 Το οικονομικό υπόβαθρο του ανταγωνισμού

Αν η ανακάλυψη κοιτασμάτων διαμαντιών στα τέλη της δεκαετίας του 1860 οδήγησε στην αναβάθμιση της οικονομικής σημασίας της Νότιας Αφρικής, η ανακάλυψη κοιτασμάτων χρυσού το 1886 στην περιοχή του Witwatersrand, δηλαδή στην καρδιά του κράτους του Transvaal, είχε πολλαπλάσιο αντίκτυπο. Η περιοχή αυτή αναδείχθηκε ως το τέλος του 19ου σε κορυφαίο παραγωγό χρυσού παγκοσμίως, σε μια περίοδο

⁵⁸ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Germany in South Africa» εφ. *Daily News*, 26/9/1884, σ. 3.

μάλιστα που τα πιο σημαντικά νομίσματα ανά την υφήλιο ήταν προσδεδεμένα στον κανόνα του χρυσού. Επομένως, τα εν λόγω κοιτάσματα υπήρξαν καθοριστικής σημασίας για το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα και κατ' επέκταση για το παγκόσμιο εμπόριο. Με δεδομένη και την ανακάλυψη κοιτασμάτων άνθρακα στην ευρύτερη περιοχή, η οικονομία της Νότιας Αφρικής εκβιομηχανίστηκε και η σημασία της αναβαθμίστηκε διεθνώς, σε μια περίοδο ακμής της λεγόμενης Δεύτερης Βιομηχανικής Επανάστασης.⁵⁹

Σε αυτό το κλίμα, πλήθος Ευρωπαίων από διάφορα κράτη (κυρίως από τη Βρετανία) συνέρρευσαν στο Τρανσβάαλ, προκειμένου να επωφεληθούν από τις οικονομικές ευκαιρίες που παρείχε η ανακάλυψη των κοιτασμάτων χρυσού. Οι Ευρωπαίοι αυτοί (που έλαβαν από τους Μπόερ την προσωνυμία *Uitlanders* - ξένοι) δεν ήταν σε καμία περίπτωση μια ομοιογενής ομάδα ούτε χαρακτηρίζονταν από κοινότητα στόχων. Οι περισσότεροι ενδιαφέρονταν να αποκομίσουν γρήγορα κέρδη και να επιστρέψουν στις πατρίδες τους, ενώ λιγότεροι επιθυμούσαν να σταθεροποιήσουν την παρουσία τους στην περιοχή.⁶⁰

Είναι ενδεικτικό, ότι ενώ οι ιμπεριαλιστικοί κύκλοι της Γερμανίας υποστήριζαν επενδυτικές πρωτοβουλίες στο κράτος του Τρανσβάαλ, η παρουσία του γερμανικού κεφαλαίου ως το 1885 ήταν περιθωριακή, και υπολειπόταν κατά πολύ της αντίστοιχης βρετανικής και αμερικανικής. Ωστόσο, μετά το 1886 και την ανακάλυψη χρυσού η κατάσταση αυτή μεταβλήθηκε δομικά. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1886-1896 η κίνηση εμπορικών προϊόντων μεταξύ Γερμανίας και Τρανσβάαλ δεκαπλασιάστηκε. Οι ευνοϊκές επιχειρηματικές προοπτικές ώθησαν τους πιο σπουδαίους γερμανικούς εμπορικούς οίκους και επιχειρήσεις να ανοίξουν παραρτήματα στο Τρανσβάαλ.⁶¹ Συνολικά, το γερμανικό κεφάλαιο αποτελούσε στο εξής το 1/5 του ξένου κεφαλαίου στην περιοχή. Αυτή κατέστη μείζων εξαγωγικός προορισμός γερμανικών προϊόντων, αξίας 12 εκ. μάρκων ετησίως. Τέλος, η δημιουργία πλήθους υλικοτεχνικών υποδομών της περιοχής ανατέθηκε σε γερμανικές εταιρίες.⁶²

⁵⁹ C. Saunders, I. Smith, «Southern Africa 1795-1910...», ό.π., σ. 609.

⁶⁰ Στο ίδιο, ό.π., σ. 609-610.

⁶¹ Harald Rosenbach, *Das Deutsche Reich...* ό.π., σ. 38-39.

⁶² Matthew S. Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, σ. 65-66.

Οι δραστηριότητες των Γερμανών επιχειρηματιών διακρίνονταν σε δύο βασικές κατηγορίες. Η πρώτη σχετιζόταν με τη συγκρότηση εταιριών εξαγωγής χρυσού ή τη συσσώρευση μετοχών σε προϋπάρχουσες σχετικές εταιρείες. Η δεύτερη αφορούσε στη δραστηριοποίηση σε άλλους αναπτυσσόμενους κλάδους της βιομηχανίας όπως η βιομηχανία άνθρακα, η τσιμεντοβιομηχανία και η βιομηχανία παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας. Η ανάπτυξη της γερμανικής δραστηριότητας σε αυτούς τους κλάδους βασιζόταν στην στενή σχέση μεταξύ της γερμανικής επιχειρηματικής τάξης και της κυβέρνησης του Τρανσβάαλ. Η τελευταία εκχωρούσε σε γερμανικές εταιρίες μονοπώλια σε σημαντικούς οικονομικούς κλάδους. Μέσω της πολιτικής των μονοπωλίων το Τρανσβάαλ επεδίωκε να οξύνει τις αντιπαλότητες μεταξύ των ευρωπαϊών επενδυτών διαφορετικής εθνικότητας εντός του κράτους, και να εργαλειοποιεί αυτές τις εντάσεις στις διαπραγματεύσεις του κυρίως με τη Μ. Βρετανία.⁶³

Η Βρετανία με τη σειρά της ήταν με μεγάλη διαφορά η ξένη δύναμη με την ισχυρότερη οικονομική παρουσία στο κράτος του Transvaal, επί του οποίου μάλιστα αξίωνε δικαίωμα επιρροής, σύμφωνα με τη συνθήκη του Λονδίνου του 1884⁶⁴. Στις αρχές της δεκαετίας του 1890 το Ακρωτήριο έλεγχε το 85% της εμπορικής κίνησης στην περιοχή του Witwatersrand.⁶⁵ Την ίδια περίοδο ο περιώνυμος επιχειρηματίας και ιμπεριαλιστής Σέσιλ Ρόουντς ανέλαβε την πρωθυπουργία του Ακρωτηρίου και έθεσε σε παράλληλη εφαρμογή δύο πολιτικές. Η πρώτη ήταν η προσάρτηση της επονομαζόμενης Ροδεσίας και σημερινής Ζιμπάμπουε. Έτσι πρωτοστάτησε στη δημιουργία της Βρετανικής Εταιρείας Νότιας Αφρικής, η οποία είχε αποσπάσει βασιλική Χάρτα (Chartered Company), με σκοπό να προωθήσει τα βρετανικά συμφέροντα βορείως των ποταμών Λιμπόπο και Ζαμβέζη, στις σημερινές Ζιμπάμπουε και Ζάμπια αντίστοιχα, χωρίς η διαδικασία αυτή να βαρύνει οικονομικά την ίδια τη μητρόπολη και τους Βρετανούς φορολογούμενους. Η δύναμη κρούσης της

⁶³ Harald Rosenbach, *Das Deutsche Reich...* ό.π., σ. 40. Βλ. παράρτημα ενότητα Γ.

⁶⁴ Η συνθήκη αυτή εξάλειψε την έννοια της βρετανικής επικυριαρχίας επί του Τρανσβάαλ αλλά διατηρούσε βρετανικό έλεγχο στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής του Τρανσβάαλ.

⁶⁵ C. Saunders, I. Smith, «Southern Africa 1795-1910...» ό.π., σ. 611

απαρτιζόταν από αστυνομικά σώματα ιθαγενών και λευκών εποίκων.⁶⁶ Ο στόχος αυτής της προσάρτησης ήταν διττός. Με την ανακάλυψη τεράστιων κοιτασμάτων χρυσού στο Witwatersrand δημιουργήθηκε η προσδοκία για ανεύρεση αντίστοιχου πλούτου και στο βορρά. Βαρύνουσας σημασίας ήταν ωστόσο και το γεωπολιτικό κίνητρο, δηλαδή η περικύκλωση του Τρανσβάαλ και η παράλυση της επέκτασής του.⁶⁷

Οι ελπίδες για την ανακάλυψη ενός «νέου Witwatersrand» στη Ροδεσία διαψεύστηκαν, με αποτέλεσμα να καταστεί σαφές ότι το μέλλον της περιοχής βρισκόταν στις πλουτοπαραγωγικές πηγές του κράτους του Τρανσβάαλ.⁶⁸ Η διαπίστωση αυτή έδωσε ώθηση στη δεύτερη μείζονα πολιτική του Ρόουντς, δηλαδή τα σχέδια περί ομοσπονδοποίησης της Βρετανικής Νότιας Αφρικής, συμπεριλαμβανομένων και των δύο Δημοκρατιών των Μπόερ. Ο Ρόουντς πίστευε ότι η μελλοντική ανάπτυξη και ευημερία της Νότιας Αφρικής θα επιτυγχανόταν μέσα από μια ομοσπονδία αυτοκυβερνώντων (self-government) κρατών υπό βρετανική κυριαρχία. Ως απαραίτητες προϋποθέσεις προς αυτή την κατεύθυνση έκρινε την τελωνειακή ένωση των κρατών της Νότιας Αφρικής και τη δημιουργία ενός σιδηροδρομικού δικτύου.⁶⁹ Η τελωνειακή ένωση θα άμβλυne τις αντιπαλότητες των διάφορων νοτιοαφρικανικών κρατών, μέσω της ανάπτυξης εμπορικών δραστηριοτήτων, ενώ το σιδηροδρομικό δίκτυο θα επέτρεπε την ενοποίηση του χώρου και τη δημιουργία μιας ενιαίας οικονομικής ζώνης.⁷⁰ Επιπρόσθετα ο Ρόουντς αντιλαμβανόταν τη σημασία του σιδηροδρόμου ως αυτοκρατορικό εργαλείο, που θα επέτρεπε την ταχεία μεταφορά αγαθών και στρατευμάτων σε περιόδους κρίσης.⁷¹ Μια

⁶⁶ J. S., Galbraith, *Crown, and charter: the early years of the British South Africa Company*, Berkeley, University of California Press, 1974.

⁶⁷ C. D. Penner, «Germany and the Transvaal before 1896», *The Journal of Modern History*, Vol. 12, No. 1, 1940, σ. 38.

⁶⁸ C. Saunders, I. Smith, «Southern Africa 1795-1910...» *ό.π.*, σ. 611.

⁶⁹ Για τη διαδικασία συγκρότησης του βρετανικού σιδηροδρομικού δικτύου στη Νότια Αφρική βλ. Robert Williams, «The Cape to Cairo Railway», *Journal of the Royal African Society*, τ. 10/80, 1921, σ. 241-258.

⁷⁰ C. Saunders, I. Smith, «Southern Africa 1795-1910...» *ό.π.*, σ. 610-611.

⁷¹ Matthew Scott, *Transcontinentalism: Technology, geopolitics and the Baghdad and Cape-Cairo Railway projects, c.1880-1930*, εκδ. School of Geography, Politics and Sociology at Newcastle University, Newcastle 2018, σ. 186-187.

ενιαία Νότια Αφρική θα μπορούσε να επωμιστεί το κόστος της άμυνάς της, ενώ θα εντασσόταν οργανικά στον οικονομικό χώρο της αυτοκρατορίας και θα προωθούσε με τον καλύτερο τρόπο τα βρετανικά συμφέροντα στην περιοχή.⁷²

Σύμφωνα με τον επιφανή Βρετανό μαρξιστή ιστορικό Eric Hobsbawm, θα πρέπει να αναζητήσουμε τα αίτια της σύγκρουσης μεταξύ Βρετανών και Μπόερ όχι τόσο σε γεωπολιτικές ανησυχίες, αλλά ακριβώς στη στάση μιας γενιάς νεόπλουτων, που είχε αποκομίσει σημαντικά οικονομικά αλλά και κοινωνικά οφέλη μέσα από τη δραστηριοποίηση στα αδαμαντωρυχεία και τα χρυσωρυχεία της Νότιας Αφρικής. Ο Hobsbawm μάλιστα δήλωνε emphatically ότι ασχέτως των ιδεολογιών, το κίνητρο για τον πόλεμο των Μπόερ ήταν το χρυσάφι.⁷³

2.2.2 Μια απόπειρα διπλωματικής διευθέτησης: η συνθήκη της Ελιγολάνδης 1890

Ομολογουμένως, μετά από αυτό το δυναμικό ξεκίνημα στο αποικιακό εγχείρημα, ο Μπίσμαρκ, για το υπόλοιπο της θητείας του ως καγκελάριος δεν επεδίωξε άλλες εμπλοκές σε υπερπόντιες περιπέτειες και ιδιαίτερα στο χώρο της Νότιας Αφρικής. Παρόλα αυτά, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η εμπλοκή της Γερμανίας στο χώρο της Νότιας Αφρικής τροφοδότησε την έκτοτε διαρκή καχυποψία της Βρετανίας σε σχέση με τη δράση της Γερμανίας στην περιοχή, ενώ τόνωσε ιδιαίτερα το φρόνημα των πλέον ενθουσιωδών υποστηρικτών της γερμανικής αποικιακής εξάπλωσης.⁷⁴

Επιστέγασμα μιας διπλωματικής προσέγγισης των δύο κρατών υπήρξε η συμφωνία Ελιγολάνδης-Ζανζιβάρης του 1890. Αυτή αποτελούσε μια απόπειρα διευθέτησης των αποικιακών ανταγωνισμών των δύο κρατών στην Αφρική. Η Βρετανία επρόκειτο να παραχωρήσει την Ελιγολάνδη, ένα νησί κοντά στο Αμβούργο, με αντάλλαγμα εκτεταμένες παραχωρήσεις στην Ανατολική Αφρική και τη Ζανζιβάρη. Η αποτίμηση της συμφωνίας αυτής διέφερε στα δύο κράτη. Στη Βρετανία η συμφωνία

⁷² Ανταπόκριση ανώνυμου αρθρογράφου για το Σέσιλ Ρόουντς και τη δράση του στη Νότια Αφρική ενόψει της εκδίκασης της συμμετοχής του στο Jameson Raid, εφ. *The Daily Express*, 28/12/1896, σ. 4.

⁷³ Eric J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Αυτοκρατοριών 1875-1914*, μτφρ. Κωστούλα Σκλαβενίτη, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2012, σ. 109 και 122.

⁷⁴ Harald Rosenbach, *Das Deutsche Reich...* ό.π., σ. 30.

έγινε σε γενικές γραμμές θετικά αποδεκτή, χωρίς ωστόσο να απουσιάζουν διάφορες αντιδράσεις τόσο στον τύπο όσο και στο κοινοβούλιο. Η γερμανική πλευρά χαιρέτησε μεν την προσάρτηση της Ελγολάνδης ως μια εξέλιξη που τόνωνε το εθνικό γόητρο, ωστόσο η αίσθηση αυτή σύντομα επισκιάστηκε από τις αρνητικές διαστάσεις της συμφωνίας, δηλαδή τις εκτεταμένες παραχωρήσεις προς τη Βρετανία στο χώρο της Αφρικής.⁷⁵

Η ίδια η επίσημη γερμανική επιχειρηματολογία υπέρ της συμφωνίας, δεν έδινε έμφαση στα οφέλη από την προσάρτηση της Ελγολάνδης, αλλά τόνιζε κυρίως την ανάγκη παραχωρήσεων για τη διατήρηση καλών σχέσεων με τα ευρωπαϊκά κράτη. Έτσι λειτουργούσε εριστικά για τους ενθουσιώδεις υποστηρικτές της αποικιακής εξάπλωσης στη Γερμανία.⁷⁶ Αυτή η επιχειρηματολογία υιοθετήθηκε από την ημιεπίσημη *Kölnische Zeitung*, η οποία επιχείρησε να δικαιολογήσει τις εκτεταμένες παραχωρήσεις στην Αφρική, με το επιχείρημα ότι το μείζον διακύβευμα για τη Γερμανία ήταν η διατήρηση της ευρωπαϊκής ειρήνης και όχι η προσάρτηση ασήμαντων εδαφών με μικρή γερμανική παρουσία. Καλούσε ουσιαστικά τους ενθουσιώδεις ιμπεριαλιστές να σκεφτούν με άξονα το γεωπολιτικό συμφέρον και όχι το ιμπεριαλιστικό τους αίσθημα.⁷⁷

Σύμφωνα με τον Πωλ Kennedy, το ουσιώδες απότοκο αυτής της συνθήκης, σε επίπεδο κοινής γνώμης, δεν ήταν τόσο η αποικιακή διευθέτηση στην Αφρική καθαυτή. Είναι αμφίβολο άλλωστε αν ένας στους δέκα Γερμανούς γνώριζε που βρίσκεται η Ζανζιβάρη ή το Witu. Εκείνο που επηρέασε την κοινή γνώμη ήταν η αίσθηση αδυναμίας και υποχωρητικότητας, όπως εκφράστηκε μέσα από το διάλογο σχετικά με αυτή τη συνθήκη. Η αίσθηση αυτή πυροδότησε την ανάπτυξη ενός ριζοσπαστικού εθνικιστικού αισθήματος, μη ελεγχόμενου από την κυβέρνηση, με τυπικά του χαρακτηριστικά έναν έντονο σωβινισμό, την αίσθηση μιας εκπολιτιστικής αποστολής, την απόρριψη πολιτικών και διπλωματικών επιχειρημάτων και ένα αντισυστημικό λόγο. Αποτέλεσμα αυτού του ριζοσπαστικού εθνικισμού ήταν ότι μελλοντικά η Γερμανία δε θα μπορούσε να ακολουθήσει μια πολιτική συμβιβασμού και

⁷⁵ Paul Kennedy, *The Rise of Anglo-German Antagonism...*, ό.π., σ. 205-209.

⁷⁶ Στο ίδιο, ό.π. σ. 209.

⁷⁷ Ανώνυμου αρθρογράφου, «zum englisch-deutschen Abkommen» εφ. *Kölnische Zeitung*, 30/6/1890, σ. 1.

παραχωρήσεων έναντι της Βρετανίας, παρά μόνο μια σκληρή διαπραγματευτική στάση.⁷⁸

Στη Βρετανία, η συζήτηση για τη συνθήκη, εντάχθηκε στο πλαίσιο των γενικότερων ανταγωνισμών μεταξύ Συντηρητικών και Φιλελευθέρων.⁷⁹ Οι φιλικά προσκείμενες προς τους Συντηρητικούς εφημερίδες τόνιζαν ότι η Βρετανία αποκόμιζε αξιόλογα οφέλη στην Αφρική, σε μια περιοχή όπου η γερμανική παρουσία βαθμιαία υποσκελίζε τη βρετανική, με αντάλλαγμα «αυτή την άχρηστη πέτρα».⁸⁰ Αυτές οι εφημερίδες επικροτούν την επιδέξια διπλωματία του Σόλσμπερι, αναγνωρίζοντας ότι η διασφάλιση των αποικιακών συμφερόντων της Βρετανίας στην Ανατολική Αφρική θα είχε σε κάθε περίπτωση ένα κόστος.⁸¹ Αντίθετα η φιλελεύθερη *Pall Mall Gazette*, χωρίς να απορρίπτει επί της αρχής την ιδέα των εδαφικών παραχωρήσεων, θεωρούσε ότι το κόμμα των Φιλελευθέρων έπρεπε να αδράξει την ευκαιρία και να διαφυλάξει τα συμφέροντα της Βρετανίας, διότι η παραχώρηση της Ελιγολάνδης, δεδομένων των ασήμαντων ανταλλαγμάτων, ήταν εθνικά επιζήμια.⁸² Σε κάθε περίπτωση η συζήτηση παρέμεινε στο επίπεδο των γεωπολιτικών αναλύσεων και δεν επιδόθηκε σε μια εθνικιστική φρασσεολογία.

2.3 Η μεταβολή της γερμανικής πολιτικής στη Νότια Αφρική

⁷⁸ Paul Kennedy, *The Rise of Anglogerman Antagonism...*, ό.π., σ. 209.

⁷⁹ Σύμφωνα με τον Andrew Porter, οι αποτυχίες σε ζητήματα που αφορούσαν τη βρετανική εξωτερική πολιτική στη Νότια Αφρική αξιοποιούνταν τόσο από τους Συντηρητικούς όσο και από τους Φιλελευθέρους ως πολιτικό κεφάλαιο στη μεταξύ τους διαμάχη. Χαρακτηριστικά η ήττα στον των Βρετανών στο λόφο Ματζούμπα(Majuba Hill) επί κυβέρνησης Gladstone (1881) ταυτίστηκε με την «ανικανότητα» των Φιλελευθέρων να διαχειριστούν πολεμικά ζητήματα και έγινε πολεμικό σύνθημα των Βρετανών στρατιωτών (Remember Majuba) στο Δεύτερο Πόλεμο των Μπόερ, επί κυβέρνησης Συντηρητικών. Βλ. Andrew Porter, «The South African War and the Historians» *African Affairs*, Vol. 99, No. 397, 2000, σ. 646.

⁸⁰ This useless rock είναι ο χαρακτηρισμός που αποδόθηκε στην Ελιγολάνδη από άρθρο ανώνυμου αρθρογράφου «The scramble for Africa», εφ. *Western Mall*, 19/06/1890, σ. 2.

⁸¹ ανώνυμου αρθρογράφου, «the scramble for Africa», εφ. *Western Mall*, 19/06/1890, σ. 2, ανώνυμου αρθρογράφου, «partitioning Africa», εφ. *The Bristol Times and Mirror*, 18/06/1890, σ. 4.

⁸² Ανώνυμου αρθρογράφου, «balancing the account», εφ. *Pall Mall Gazette*, 19/06/1890, σ. 1.

Η απόπειρα διευθέτησης των αποικιακών ζητημάτων στην Αφρική προσέκρουσε κατά τη δεκαετία του 1890 σε έναν δομικό μετασχηματισμό της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής, την ανάρρηση δηλαδή του Κάιζερ Γουλιέλμου Β΄ στο γερμανικό θρόνο και την παράλληλη υιοθέτηση του δόγματος της Weltpolitik⁸³, σε αντίθεση με τη σκληρή Realpolitik της μπισμαρκιανής περιόδου. Η Weltpolitik ως δόγμα εξωτερικής πολιτικής ήταν μια έκφραση του εγγενούς δυναμισμού της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία λόγω της πληθυσμιακής άνθησης και της οικονομικής ανάπτυξης επιθυμούσε μια ηγεμονική θέση στο παγκόσμιο πολιτικό στερέωμα.⁸⁴ Η νέα πορεία (neue Kurs) στην εξωτερική πολιτική επεδίωκε να καταστήσει τη Γερμανία μια παγκόσμια δύναμη, γεγονός που όπως είναι φυσικό επέδρασε και στη γερμανική αφρικανική πολιτική.⁸⁵

Παρόλα αυτά, η ρήξη με την κατά βάση εφεκτική αποικιακή πολιτική του Μπίσμαρκ δεν ήταν άμεση. Ο διάδοχος του, καγκελάριος Leon von Caprivi, ακολούθησε και εκείνος μια επιφυλακτική εξωτερική πολιτική, προκειμένου, μεταξύ άλλων, να αναδείξει ότι η γερμανική διπλωματία βρίσκεται σε καλά χέρια και μετά την αποχώρηση του Μπίσμαρκ. Έτσι έως και το 1893/4 η γερμανική κυβέρνηση δεν έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την αύξηση της γερμανικής επιρροής στη Νότια Αφρική.⁸⁶

Η κατάσταση αυτή άλλαξε σημαντικά με τον κυβερνητικό ανασχηματισμό του Οκτωβρίου 1894, οπότε και ο καγκελάριος Caprivi αποχώρησε από τα καθήκοντα του. Έκτοτε και για περίπου δύο χρόνια, η γερμανική κινητικότητα στη Νότια Αφρική και ιδιαίτερα στο κράτος του Τρανσβάαλ ήταν έντονη και προκάλεσε την ειλικρινή ανησυχία της Βρετανίας. Στη σχετική βιβλιογραφία έχουν προταθεί διάφορες

⁸³ Η επίσημη υιοθέτηση της Weltpolitik (παγκόσμιας πολιτικής) εγκαινιάζεται στα 1897, ωστόσο ήδη από τα 1890 εντοπίζεται μια ριζική μεταβολή στη στοχοθεσία της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής η οποία αποκόπτεται σταδιακά από το μπισμαρκιανό της παρελθόν και αποκτά έναν αόριστο χαρακτήρα, ο οποίος συμπυκνώνεται στην επιθυμία να «βρει η Γερμανία τη θέση της κάτω από τον ήλιο». Βασικά χαρακτηριστικά της είναι η επιθυμία απόκτησης αποικιών, η ενίσχυση της διεθνούς θέσης της Γερμανίας μέσω της συγκρότησης ενός ισχυρού στόλου. Βλ. <https://courses.lumenlearning.com/suny-fmcc-boundless-worldhistory/chapter/german-imperialism/> Ημερομηνία προσπέλασης ιστοσελίδας: 11/9/2023.

⁸⁴ Francois-Georges Dreyfus, Roland Marx, Raymont Poidevin, *Γενική Ιστορία της Ευρώπης, Η Ευρώπη από το 1848 ως σήμερα*, μτφρ. Τ. Θεωδορόπουλος, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1990, σ. 35.

⁸⁵ Harald Rosenbach, *Das Deutsche Reich...* ό.π., σ. 33.

⁸⁶ Matthew S. Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, ό.π., σ. 55.

ερμηνείες αναφορικά με το ξαφνικά έντονο ενδιαφέρον της Γερμανίας ιδίως για την περιοχή του Τρανσβάαλ. Μια πρώτη ερμηνεία υποστηρίζει ότι η Γερμανία αξιοποίησε την παρουσία της στο Τρανσβάαλ ως μέσο πίεσης στη διπλωματικά απομονωμένη Βρετανία, ώστε αυτή τελικά να ενταχθεί στην τριπλή συμμαχία. Όπως έχει αναφερθεί προηγουμένως η ευρύτερη περιοχή της Νότιας Αφρικής ήταν καίριας σημασίας για τη Βρετανία και γι' αυτό το λόγο, υποστηρίζει η συγκεκριμένη ανάλυση, η Γερμανία επέλεξε αυτό το πεδίο για να προσελκύσει μέσω της απειλής τη Βρετανία. Παρόλα αυτά μια τέτοια προσέγγιση ενώ φαίνεται λογική, θα μπορούσε να οδηγήσει στα αντίθετα αποτελέσματα, δηλαδή σε μια οριστική διπλωματική ρήξη ή ακόμη και πόλεμο για την υπεράσπιση των ζωτικών συμφερόντων της Βρετανίας. Επιπρόσθετα, η μετέπειτα συμπεριφορά της Γερμανίας στην κρίση του Τρανσβάαλ υποδεικνύει δεν υπήρχε τότε επιθυμία προσέγγισης με τη Βρετανία.⁸⁷

Μια δεύτερη ερμηνευτική προσέγγιση υποστηρίζει ότι η Γερμανία δεν είχε πραγματικά ενδιαφέροντα στη Νότια Αφρική, αλλά ότι ασκούσε πίεση προκειμένου να λάβει ανταλλάγματα σε άλλες περιοχές του πλανήτη (π.χ. στο ζήτημα της Σαμόα, όπου οι Γερμανοί κατά τη διάρκεια του πολέμου τον Μπόερ πέτυχαν την προσάρτηση των νήσων, με αντάλλαγμα τη διατήρηση της φιλικής τους ουδετερότητας απέναντι στη Βρετανία). Και αυτή η ερμηνεία φαίνεται ότι δεν ευσταθεί, με δεδομένο ότι η Γερμανία είχε πραγματική εμπλοκή στο Τρανσβάαλ και θεωρούσε ως μοναδική αποδεκτή προοπτική τη διατήρηση της ανεξαρτησίας του. Ακόμη η Γερμανία είχε αντικειμενικά συμφέροντα στη νέα σιδηροδρομική γραμμή προς τον όρμο Delagoa Bay⁸⁸ και επεδίωκε η οικονομική ζώνη του όρμου Delagoa Bay να καταστεί ουδέτερη ζώνη ή να περάσει στην κυριότητα του κράτους του Τρανσβάαλ.⁸⁹

Πιο πειστική φαίνεται η θέση του Seligmann, ο οποίος υποστήριζε ότι η εμπλοκή της Γερμανίας στο κράτος του Τρανσβάαλ ήταν αποτέλεσμα ενός ευρύτερου ενδιαφέροντος για την περιοχή της Νότιας Αφρικής. Σε αυτό συνέτειναν οικονομικοί, αποικιακοί και φυλετικοί παράγοντες.⁹⁰ Από γεωγραφικής άποψης, η παρουσία των Γερμανών στο Τρανσβάαλ εξασφάλιζε μια εδαφική συνέχεια. Από το Προτεκτοράτο

⁸⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 60-63.

⁸⁸ Γι' αυτά θα γίνει λόγος σε επόμενο κεφάλαιο.

⁸⁹ Matthew S. Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, ό.π., σ. 63-64.

⁹⁰ Βλ. κεφάλαιο 1 και 2.2.1, τα κίνητρα του γερμανικού ενδιαφέροντος για τη Νότια Αφρική.

Νότιας Δυτικής Αφρικής διερχόταν μέσω του Τρανσβάαλ μια οριζόντια γραμμή η οποία κατέληγε στη γερμανική ανατολική Αφρική. Αυτή η γραμμή μάλιστα, από τον Ατλαντικό προς τον Ινδικό Ωκεανό, έτεμνε κάθετα την πορεία των Βρετανών από το Νότο στο Βορρά της Αφρικής.⁹¹ Σε κάθε περίπτωση, αν ο στόχος των Γερμανών δεν ήταν να αμφισβητήσουν ευθέως την βρετανική ηγεμονία στη Νότια Αφρική κατά τα έτη 1894-1896,⁹² σίγουρα ήταν να αποτρέψουν τη βρετανική κυριαρχία επί του Τρανσβάαλ και της Πορτογαλικής Ανατολικής Αφρικής.⁹³

Αξιοσημείωτη ήταν και η στάση του γερμανικού τύπου, που υποστήριζε σχέδια γερμανικού αποικισμού παγκοσμίως και προέβαλλε συγκεκριμένα το Τρανσβάαλ ως έναν κατάλληλο τόπο. Παράγοντες που εξυπηρετούσαν αυτή τη διαδικασία σύμφωνα με αρθρογράφο της εφημερίδας *Hannoverscher Courier* ήταν η φυλετική συγγένεια με τους Μπόερ, καθώς και η διάθεση των τελευταίων να υποστηρίξουν σχέδια γερμανικού αποικισμού στις δημοκρατίες τους, ως αντιστάθμισμα στη βρετανική απειλή. Επιπρόσθετα, επειδή ήδη είχε διεισδύσει το γερμανικό κεφάλαιο στην περιοχή και είχαν συρρεύσει αρκετοί Γερμανοί επιχειρηματίες, οι Γερμανοί έποικοι δε θα ένιωθαν ότι θα αποκόπτονταν από την εθνική ή επιχειρηματική τους βάση ακόμη και αν βρίσκονταν μακριά από την πατρίδα τους. Σε κάθε περίπτωση, στο φλέγον ζήτημα της γερμανικής μετανάστευσης, οι Δημοκρατίες των Μπόερ φάνταζαν ως μια κατάλληλη απάντηση.⁹⁴

Σε άρθρο της ίδιας εφημερίδας περιγράφεται μια επικοινωνία μεταξύ της Südafrikanische Comite⁹⁵ και της κυβέρνησης του Τρανσβάαλ με αφορμή το ερώτημα της πρώτης, αν και υπό ποιες προϋποθέσεις η τελευταία θα ήταν διατεθειμένη να παραχωρήσει στους Γερμανούς εποίκους μια εδαφική ζώνη στο ανατολικό Τρανσβάαλ. Η κυβέρνηση του Τρανσβάαλ εκδήλωσε μεγάλο ενδιαφέρον για τα σχέδια αποικισμού των Γερμανών, απέχοντας όμως από τη συζήτηση περί παραχώρησης κάποιας

⁹¹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 65-67.

⁹² Η θέση αυτή διατυπώθηκε από τον C. D. Penner, βλ. «Germany and the Transvaal before 1896», ό.π., σ. 50.

⁹³ Matthew S. Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, ό.π., σ. 67.

⁹⁴ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Zur deutschen Auswanderungsfrage», εφ. *Hannoverscher Courier*, 11/05/1894, σ. 1.

⁹⁵ Οργανισμός που προωθούσε τα γερμανικά αποικιακά πλάνα στη Νότια Αφρική.

εδαφικής ζώνης. Αυτή η στάση της κυβέρνησης του Τρανσβάαλ ήταν σύμφωνα με τον αρθρογράφο απογοητευτική, διότι υπήρχε κοινότητα συμφερόντων, κυρίως ως προς την άμυνα έναντι της αγγλοποίησης (Anglisierung) της Νότιας Αφρικής. Ένας συστηματικός γερμανικός εποικισμός θα ήταν, πάντοτε σύμφωνα με το άρθρο, η μοναδική ελπίδα των Μπόερ για τη διατήρηση της ανεξαρτησίας τους έναντι των Βρετανών.⁹⁶

Βεβαίως, το Τρανσβάαλ παρότι επιζητούσε τη γερμανική παρουσία ως αντιστάθμισμα στα σχέδια βρετανικής ηγεμονίας, δε θα ρίσκαρε να παράσχει ένα τμήμα της επικράτειας τους με στόχο το γερμανικό εποικισμό. Μια τέτοια εξέλιξη μελλοντικά θα μπορούσε να επιφέρει προστριβές με τη Γερμανία. Ούτε η εφημερίδα είναι τόσο αφελής ώστε να μη διαπιστώνει τη σημασία ενός γερμανικού εποικισμού στην καρδιά ενός κυρίαρχου κράτους. Εν προκειμένω η εφημερίδα σαφώς επιδιώκει να προωθήσει τα γερμανικά αποικιακά πλάνα και όχι τόσο να βοηθήσει το Τρανσβάαλ.

2.4 Η κρίση του όρμου Delagoa Bay

Αν τα σχέδια ενός μακροπρόθεσμου εποικισμού της περιοχής του Τρανσβάαλ ήταν ανέφικτα ή συγκινούσαν κυρίως τους πιο ενθουσιώδεις ιμπεριαλιστικούς κύκλους, η εμπλοκή της Γερμανίας στη δημιουργία του σιδηροδρομικού δικτύου από το Τρανσβάαλ προς το πορτογαλικό λιμάνι Delagoa Bay ήταν και εφικτή και επιζήμια για τους Βρετανούς. Όπως φαίνεται στον παρακάτω χάρτη, οι σημαντικές πόλεις των Μπόερ είχαν πρόσβαση στη θάλασσα μόνο μέσω των σημαντικών βρετανικών λιμανιών στο Ακρωτήρι, το Natal και το Port Elizabeth. Το δεδομένο αυτό δεν οδηγούσε μόνο σε οικονομική εξάρτηση των Μπόερ από τους Βρετανούς αλλά και σε πολιτική εξάρτηση, διότι σε περιόδους κρίσης η Βρετανία θα μπορούσε να απομονώσει οικονομικά τους Μπόερ.⁹⁷ Ο πρόεδρος Κρούγκερ επεδίωξε επομένως, μέσα από τη

⁹⁶ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Deutsche Auswanderung in Südafrika», εφ. *Hannoverscher Courier*, 08/09/1894, σ. 2.

⁹⁷ Όπως πολύ διεισδυτικά παρατηρούν οι Robinson και Gallagher, παρότι οι δύο δημοκρατίες των Μπόερ δεν βρίσκονταν υπό άμεσο βρετανικό πολιτικό έλεγχο, εντούτοις αποτελούσαν τυπική περίπτωση περιοχής που συμπεριλαμβανόταν στην άτυπη αυτοκρατορία (δηλαδή σε περιοχές που λόγω της οικονομικής τους εξάρτησης από τη Βρετανία ουσιαστικά είναι έρμαια της) διότι ήταν οικονομικά

δημιουργία μιας σιδηροδρομικής γραμμής στη Delagoa Bay, να αποκτήσει πρόσβαση στο μόνο σημαντικό λιμάνι της περιοχής που δεν βρισκόταν υπό Βρετανικό έλεγχο. Τα κίνητρα του επομένως ήταν όχι τόσο οικονομικά αλλά κυρίως στρατηγικά.⁹⁸

Εικόνα 3. Χάρτης της Νότιας Αφρικής που δείχνει τη σιδηροδρομική γραμμή από την Πραιτόρια προς τα διάφορα λιμάνια της περιοχής. Με καφέ χρώμα απεικονίζεται η πορεία προς το λιμάνι Delagoa Bay στις νότιες ακτές της Μοζαμβίκης. ©Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International and 3.0 Unported. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Shosholozza_Meyl_main_stations_2010.svg.

Ο όρμος Delagoa Bay ελεγχόταν από την Πορτογαλία. Ωστόσο, το ζήτημα του ελέγχου του όρμου Delagoa Bay γινόταν πιο επιτακτικό, διότι φαινόταν ότι η Πορτογαλία, λόγω της οικονομικής της δυσπραγίας θα έβγαζε το λιμάνι σε πλειστηριασμό. Φυσικά, πολλοί επίδοξοι αγοραστές ήταν Βρετανοί επιχειρηματίες, αρκετοί εκ των οποίων ανήκαν στο στενό κύκλο του πρωθυπουργού του Ακρωτηρίου Σέσιλ Ρόουντς. Η προσάρτηση του λιμανιού άλλωστε ενέπιπτε στα σχέδια του Ρόουντς για ομοσπονδοποίηση της Νότιας Αφρικής, διότι θα ασκούσε μεγαλύτερη οικονομική

εξαρτημένες από τα βρετανικά λιμάνια της Νότιας Αφρικής. Βλ. John Gallagher και Ronald Robinson, «The Imperialism of Free Trade», *The Economic History Review*, New Series, Vol. 6, No.1, 1953, σ. 3.

⁹⁸ Matthew S. Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, ό.π., σ. 67.

πίεση και θα έθετε στο Τρανσβάαλ με πολύ ξεκάθαρο τρόπο το δίλημμα μεταξύ ενσωμάτωσης στην ομοσπονδία ή οικονομικής και πολιτικής απομόνωσης.⁹⁹ Αντιστρόφως, αν το λιμάνι του όρμου Delagoa Bay δεν περνούσε σε βρετανικό έλεγχο, αυτό θα υπέσκαπτε τα σχέδια συγκρότησης μιας Ομοσπονδίας της Νότιας Αφρικής, διότι το Τρανσβάαλ έχοντας απρόσκοπτη πρόσβαση στο φυσικό του λιμάνι, θα διατηρούσε ένα βαθμό οικονομικής αυτονομίας και δε θα εξαναγκαζόταν να δεχθεί τη βρετανική ηγεμονία.¹⁰⁰ Όπως πολύ εύστοχα σχολιάζει ο Peter Henshaw, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1890 «η στρατηγική σημασία του λιμανιού για τους Βρετανούς δεν έγκειτο σε όσα θα μπορούσε να προσφέρει σε εκείνους (οι Βρετανοί δεν είχαν ανάγκη από μια ναυτική βάση σε αυτό το σημείο της ακτής), αλλά σε όσα θα μπορούσε να προσφέρει στους εχθρούς της Βρετανίας».¹⁰¹

Σε αυτό το πλαίσιο, η κυβέρνηση του Τρανσβάαλ επεδίωξε προληπτικά να ανατρέψει τα σχέδια του Ρόουντς και να εξασφαλίσει το λιμάνι αλλά και το σιδηροδρομικό δίκτυο που θα οδηγούσε εκεί. Ο Υπουργός Εξωτερικών του Τρανσβάαλ Dr. Leyds οργάνωσε περιοδεία στα ευρωπαϊκά κράτη προκειμένου να συγκεντρώσει υποστήριξη στον αγώνα του κράτους του να ελέγξει το λιμάνι. Η μεγαλύτερη ανταπόκριση εκδηλώθηκε από τη γερμανική κυβέρνηση. Αυτή άσκησε μεγάλη διπλωματική πίεση μέσω του πρέσβη της στη Λισαβόνα, απειλώντας στην αρχή του 1894 ακόμη και με διακοπή των διπλωματικών σχέσεων Γερμανίας και Πορτογαλίας, σε περίπτωση που η τελευταία εκχωρούσε στη Βρετανία τον όρμο Delagoa Bay.¹⁰²

Ήταν σαφές ότι το μέλλον του λιμανιού καθαυτού ήταν αβέβαιο, ωστόσο το Τρανσβάαλ δεν κράτησε στάση αναμονής. Ο πρόεδρος Κρούγκερ, ο οποίος ήδη από το 1884 είχε εκχωρήσει το αποκλειστικό μονοπώλιο κατασκευής σιδηροδρόμων σε έναν όμιλο Γερμανών και Ολλανδών επιχειρηματιών, ειδικότερα στην εταιρεία Netherlands Railway Company, φρόντισε να τους αναθέσει το έργο της κατασκευής της σιδηροδρομικής γραμμής που θα ένωνε την Πραιτόρια με το λιμάνι Delagoa Bay.

⁹⁹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 68.

¹⁰⁰ C. D. Penner, «Germany and the Transvaal before 1896», ό.π., σ. 38.

¹⁰¹ Peter Henshaw, «The 'Key to South Africa' in the 1890s: Delagoa Bay and the Origins of the South African War», *Journal of Southern African Studies*, Vol. 24, No. 3, Σεπτέμβριος 1998, σ. 529.

¹⁰² Matthew Seligmann, *Rivarly in Southern Africa...*, ό.π., σ. 68-69.

Σε αυτή την εταιρεία, αρκετά πάνω από το μισό μετοχικό κεφάλαιο ανήκε σε Γερμανούς μετόχους.¹⁰³ Μέσα από αυτή την κοινοπραξία, η Γερμανία πλέον δεν εμφανιζόταν μόνο ως δυνάμει πάτρωνας του Τρανσβάαλ αλλά είχε αναπτύξει και δικά της οικονομικά συμφέροντα, συνυφασμένα με τις προσόδους που θα απέφερε η λειτουργία της σιδηροδρομικής γραμμής.

Η ένταση γύρω από το λιμάνι κορυφώθηκε στα τέλη του 1894. Αφορμή για την όξυνση του κλίματος ήταν η εξέγερση της φυλής Τσόγκα¹⁰⁴ εναντίον των πορτογαλικών αρχών στη Μοζαμβίκη. Φαινομενικά, η εξέγερση αυτή επηρέαζε μόνο τα δύο εμπλεκόμενα μέλη, δηλαδή τους Τσόγκα και τους Πορτογάλους. Ωστόσο, οι εξεγερμένοι έφτασαν μέχρι το λιμάνι του όρμου Delagoa Bay, γεγονός που δημιούργησε μια σειρά αλυσιδωτών παρεμβάσεων. Πρώτη αντέδρασε η βρετανική διπλωματική αντιπροσωπεία στο λιμάνι, η οποία απέστειλε είκοσι ναύτες για να προστατεύσουν το βρετανικό προξενείο στην περιοχή. Η δράση αυτή προκάλεσε την έντονη αντίδραση όχι μόνο της Λισαβώνας, αλλά και του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών, το οποίο δεν ενέκρινε μια τέτοια παρέμβαση σε κυρίαρχο έδαφος ενός άλλου κράτους. Το επιστέγασμα αυτής της κρίσης ωστόσο επήλθε με την γερμανική παρέμβαση, όταν δηλαδή δύο γερμανικά πολεμικά πλοία αγκυροβόλησαν στο λιμάνι, με εντολή του Γερμανού πρόξενου στην Πραιτόρια, «να αποτρέψουν μια πιθανή βρετανική παρέμβαση». Μάλιστα τον Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς, στο πλαίσιο επίσημης διαβούλευσης, ο Γερμανός πρέσβης στο Λονδίνο προειδοποίησε τον Βρετανό Υπουργό Εξωτερικών ότι η Γερμανία δε θα επέτρεπε στη Βρετανία να προσαρτήσει τις πορτογαλικές αποικίες στην Ανατολική Αφρική.¹⁰⁵

Κατά τη διάρκεια αυτής της διπλωματικής κρίσης δημοσιεύονταν στον τύπο και των δύο κρατών κείμενα γραμμένα σε έντονο και συχνά εχθρικό, έναντι της άλλης πλευράς, τόνο. Σε αυτό το κλίμα, η ημιεπίσημη *Kölnische Zeitung*, σε άρθρο της με θέμα τα γερμανικά συμφέροντα στον όρμο Delagoa Bay, υιοθετώντας έναν ανοικτό αγγλοφοβικό τόνο περιέγραψε με σαφήνεια το γεωπολιτικό πλαίσιο. Εισαγωγικά δήλωνε ότι η παρουσία δύο γερμανικών πολεμικών πλοίων στην περιοχή αναδείκνυε τη σημασία που προσέδιδε η γερμανική κυβέρνηση στη σταθερότητα του λιμανιού.

¹⁰³ C. D. Penner, « Germany and the Transvaal before 1896 », *ό.π.*, σ. 38

¹⁰⁴ Οι Τσόγκα είναι μια ιθαγενής φυλή στην περιοχή της Νότιας Μοζαμβίκης και της Νότιας Αφρικής.

¹⁰⁵ Matthew Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, *ό.π.*, σ. 69-70.

Έπειτα, μέσα από μια σύντομη ιστορική αναδρομή σκιαγράφησε τις εικοσαετίες και πλέον προσπάθειες των Βρετανών να ελέγξουν το λιμάνι και αργότερα το τμήμα της σιδηροδρομικής γραμμής από την Πραιτόρια προς τον όρμο Delagoa Bay, που θα βρισκόταν επί του πορτογαλικού εδάφους. Σύμφωνα με την εφημερίδα, εάν οι Βρετανοί του Ακρωτηρίου πετύχαιναν είτε να ελέγξουν συνολικά τον όρμο Delagoa Bay, είτε συγκεκριμένα το τμήμα της σιδηροδρομικής γραμμής που βρισκόταν σε πορτογαλικά εδάφη, αυτό θα προκαλούσε μεγάλο πλήγμα στα γερμανικά συμφέροντα στην περιοχή. Οι Βρετανοί θα ρύθμιζαν με τέτοιο τρόπο το δασμολογικό καθεστώς του σιδηροδρόμου ως τα σύνορα του Τρανσβάαλ, ώστε η μεταφορά προϊόντων μέσω αυτής της γραμμής να μη συμφέρει οικονομικά. Με αυτό τον τρόπο η διακίνηση προϊόντων μέσω της σιδηροδρομικής γραμμής Πραιτόρια-Delagoa Bay θα προκαλούσε το μικρότερο δυνατό οικονομικό ανταγωνισμό με το λιμάνι του Ακρωτηρίου. Ακολούθως, αν η σιδηροδρομική γραμμή καθίστατο μη ανταγωνιστική, θα επηρεαζόταν αρνητικά το κεφάλαιο που είχαν επενδύσει ως επί το πλείστο οι Γερμανοί μέτοχοι για την κατασκευή της. Τέλος, θα βλάπτονταν οι Γερμανοί επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνταν στην ίδια την περιοχή Delagoa Bay.¹⁰⁶

Στο ίδιο άρθρο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά στο κράτος του Τρανσβάαλ. Αν η σιδηροδρομική γραμμή έπεφτε στα χέρια των Βρετανών και δεδομένης της οικονομικής πίεσης που το Ακρωτήριο ασκούσε στο Τρανσβάαλ, το τελευταίο θα αισθανόταν υποχρεωμένο να ενταχθεί στην Τελωνειακή Ένωση (Zollverein) Νότιας Αφρικής, όπως είχε πράξει προηγουμένως και το Ελεύθερο Κράτος της Οράγγης. Έτσι το κράτος θα έχανε την οικονομική του αυτονομία και θα περνούσε στην επιρροή του Ακρωτηρίου. Μια τέτοια εξέλιξη, που θα συνέτεινε στα σχέδια περί Αυτοκρατορικής Ομοσπονδίας (Imperial Federation) θα έβλαπτε σοβαρά τα συμφέροντα των Γερμανών στο σύνολο της Νότιας Αφρικής. Σε κάθε περίπτωση, δεδομένων των αποικιακών της συμφερόντων στην περιοχή, η Γερμανία, σύμφωνα με το άρθρο, δεν θα έπρεπε να επιτρέψει καμία μεταβολή στην ισορροπία ισχύος προς όφελος του Ακρωτηρίου. Επομένως, η εφημερίδα καλούσε τη γερμανική κυβέρνηση να μην επιτρέψει τον έλεγχο της περιοχής Delagoa Bay από τους Βρετανούς και ευελπιστούσε ότι και η πορτογαλική κυβέρνηση θα αντιλαμβανόταν την κοινότητα

¹⁰⁶ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Die Deutschen Interessen an der Delagoabai», εφ. *Kölnische Zeitung*, 24/10/1894, σ. 2.

συμφερόντων με τη γερμανική, σε αυτό τον αγώνα έναντι της βρετανικής ηγεμονίας στην περιοχή.¹⁰⁷

Υιοθετώντας έναν ακόμη πιο επικριτικό τόνο, άρθρο της *Düsseldorfer Volksblatt*, απέδιδε τις ταραχές στην περιοχή σε βρετανική εμπλοκή. Ο αρθρογράφος μάλιστα σχολίαζε πως για τους γνώστες της περιοχής της Νότιας Ανατολικής Αφρικής ήταν ευρέως κατανοητό ότι οι Βρετανοί μετέρχονται διαφόρων ραδιουργιών, προκειμένου να επεκτείνουν τις κτήσεις τους κατά μήκος των ανατολικών ακτών της Αφρικής, μέσω των πορτογαλικών αποικιών, ως και τη λίμνη Νιάσσα. Βεβαίως το λιμάνι στη Delagoa Bay ήταν το μεγάλο έπαθλο διότι με τον έλεγχό του η Βρετανία θα κυριαρχούσε στον ποταμό Λιμπόπο (βόρειο σύνορο του Τρανσβάαλ) και θα περικύκλωνε τους Μπόερ.¹⁰⁸ Από τα προηγούμενα άρθρα του γερμανικού τύπου που παρατέθηκαν διαπιστώνει κανείς την ανησυχία των Γερμανών στο ενδεχόμενο οι Βρετανοί να ελέγξουν το λιμάνι του όρμου Delagoa Bay. Αντιλαμβάνονταν πλήρως τον γεωπολιτικό και οικονομικό κίνδυνο. Ταυτόχρονα αναφέρονταν και στους «αδύναμους» Μπόερ ενώπιον της πανίσχυρης Βρετανίας, η οποία επεδίωκε συστηματικά να τους απορροφήσει στην επικράτεια της.

Αυτή η επιθετική ρητορική δεν διέλαθε της προσοχής του βρετανικού τύπου. Σε άρθρο της *The Mail*, επιχειρήθηκε μια σύνοψη των αγγλο-γερμανικών σχέσεων. Στο άρθρο σχολιάστηκε δηκτικά η θέση της συντηρητικής *Kreuz Zeitung* πως η μόνη ταραχοποιός μεγάλη δύναμη στην Ευρώπη ήταν η Βρετανία, την ώρα που οι υπόλοιπες δυνάμεις σέβονταν τάχα το status quo. Με αφορμή αυτό και άλλα αντίστοιχα αποσπάσματα, που ισχυρίζονταν ότι η Βρετανία λειτουργεί ως τροχοπέδη στα γερμανικά ιμπεριαλιστικά σχέδια (στη Delagoa Bay και τη Σαμόα¹⁰⁹) ο αρθρογράφος επέκρινε έντονα την πολεμική ρητορική του γερμανικού τύπου έναντι της Βρετανίας, διατυπώνοντας παράλληλα την ελπίδα ότι δεν κυριαρχούν αντίστοιχες αντιλήψεις και στους κόλπους της γερμανικής κυβέρνησης. Βασισμένη σε μια στρεβλή εικόνα της

¹⁰⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 2.

¹⁰⁸ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Die Unruhen in Delagoa=bai» εφ. *Düsseldorfer Volksblatt*, 26/10/1894, σ. 1.

¹⁰⁹ Τα δύο ζητήματα, της Νότιας Αφρικής και της Σαμόας, ήταν συνδεδεμένα στην αποικιακή ατζέντα μεταξύ Γερμανίας και Βρετανίας. Πιο αναλυτικά θα γίνει λόγος με αφορμή το ξέσπασμα του πολέμου των Μπόερ.

βρετανικής διπλωματίας, η Γερμανία την αντιλαμβανόταν ως εχθρική απέναντι στα δικά της συμφέροντα. Συμπερασματικά, σημειώνεται στο άρθρο, ενώ οι πολιτικοί ταγοί και των δύο κρατών δήλωναν ρητά ότι επιθυμούσαν να διατηρηθούν αγαστές σχέσεις, ήταν οπωσδήποτε αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι η Βρετανία ήταν εκείνη τη στιγμή η πιο αντιπαθής χώρα στη γερμανική κοινή γνώμη.¹¹⁰

Εκκινώντας από διαφορετική αφετηρία, άρθρο της ριζοσπαστικής *Birmingham Daily Post* επιδοκίμαζε μια πρόσφατη ομιλία του Γερμανού αυτοκράτορα Γουλιέλμου Β΄, ακριβώς επειδή αυτός αποστασιοποιήθηκε από τον επιθετικό αντιβρετανικό τόνο του γερμανικού τύπου, με αφορμή τους αποικιακούς ανταγωνισμούς των δύο κρατών. Ενδεχομένως η εντεινόμενη δυσaráσκεια του γερμανικού τύπου οφειλόταν, σύμφωνα με τον αρθρογράφο, στην πρόσφατη αγγλο-ρωσική προσέγγιση, η οποία γινόταν αντιληπτή ως επιζήμια για τα γερμανικά συμφέροντα. Σε κάθε περίπτωση, σύμφωνα με τον αρθρογράφο, «η φιλικότερη διάθεση του Κάιζερ μόνο θετικά μπορούσε να εκληφθεί.»¹¹¹ Από τα δύο τελευταία παραδείγματα του βρετανικού τύπου που παρατέθηκαν, διακρίνει κανείς μια αμήχανη προσπάθεια να διαχωριστεί η στάση της κοινής γνώμης από την επίσημη γερμανική πολιτική. Και σε αυτή την περίπτωση βλέπουμε την απόπειρα του βρετανικού τύπου να υποδείξει την αντίδραση του γερμανικού τύπου ως αγγλοφοβική, σε αντίθεση με τη νηφάλια προσέγγιση της γερμανικής ηγεσίας (νηφάλιας επειδή ακριβώς δεν ερχόταν σε σύγκρουση με τα βρετανικά ηγεμονικά σχέδια στη Νότια Αφρική).

Η κορύφωση της κρίσης στα τέλη του 1894 έλαβε χώρα παράλληλα - όχι τυχαία - με τα εγκαίνια της σιδηροδρομικής γραμμής από την Πραιτόρια στη Delagoa Bay, η οποία τέθηκε σε πλήρη λειτουργία από τον Οκτώβρη του 1894.¹¹² Μια πιθανή ερμηνεία είναι ότι η ολοκλήρωση της γραμμής πυροδότησε μεγαλύτερες γεωπολιτικές εντάσεις, διότι πλέον η λειτουργία της αποτελούσε όχι ένα μελλοντικό ενδεχόμενο, αλλά μια πραγματικότητα με απτά αποτελέσματα. Σε κάθε περίπτωση, στα τέλη του 1894 είχε δημιουργηθεί ένα εκρηκτικό υπόβαθρο στις σχέσεις Γερμανίας και Βρετανίας στον χώρο της Νότιας Αφρικής, το οποίο δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη μείζονα

¹¹⁰ Ανώνυμου ανταποκριτή, «Anglo-german Relations», εφ. *The Mail*, 05/12/1894, σ. 1.

¹¹¹ Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Birmingham Daily Post*, 06/12/1894, σ. 4.

¹¹² Peter Henshaw, «the 'key to South Africa'...», ό.π., σ. 527.

κρίση του επόμενου έτους, που θα αποτελέσει και το αντικείμενο του επόμενου κεφαλαίου.

Κεφάλαιο 3. Η κορύφωση του βρετανο-γερμανικού ανταγωνισμού 1895-1896

3.1 Δύο ιμπεριαλισμοί σε σύγκρουση - Ο ρόλος των προσωπικοτήτων σε συνάρτηση με το Τρανσβάαλ

Όπως διαπιστώσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, στα τέλη του 1894 η ένταση μεταξύ Βρετανίας και Γερμανίας στην Νότια Αφρική ήταν οξυμμένη. Κατά το έτος 1895 κατέστη σαφές ότι το πραγματικό αντικείμενο του γερμανο-βρετανικού ανταγωνισμού στη Νότια Αφρική αλλά και το κλειδί για την κυριαρχία στην ευρύτερη περιοχή ήταν το κράτος του Τρανσβάαλ. Μια σειρά κρίσεων, με αποκορύφωμα το Πραξικόπημα Τζέιμσον, πιστοποιούν αυτή τη διαπίστωση. Σε αυτή την διαδικασία φυσικά, καθοριστικός υπήρξε ο ρόλος των προσωπικοτήτων και ιδίως του προέδρου Κρούγκερ. Ο εμβληματικός πρόεδρος του Τρανσβάαλ, επεδίωξε να εργαλειοποιήσει το γερμανο-βρετανικό ανταγωνισμό στην περιοχή, με μοναδικό σκοπό τη διατήρηση της ανεξαρτησίας του κράτους του. Μια περίπτωση που ανέδειξε τη διπλωματική ικανότητα του ήταν ο λόγος τον οποίον εκφώνησε στις 26.1.1895, στον Γερμανικό Σύλλογο της Πραιτόρια, με αφορμή τα γενέθλια του Κάιζερ. Ο Κρούγκερ έκανε λόγο για την ανάγκη περαιτέρω σύσφιξης των σχέσεων μεταξύ Γερμανίας και Τρανσβάαλ, αφού προηγουμένως επαίνεσε τη συμπεριφορά και την αφοσίωση των Γερμανών πολιτών του κράτους.¹¹³

Αν το μήνυμα ήταν ευθύ και εν πολλοίς αναμενόμενο σε μια τέτοια εκδήλωση, αυτό που προκαλεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι οι μεταφορές, τις οποίες αξιοποίησε στον λόγο του ο Κρούγκερ, που προσέδωσαν οπωσδήποτε έναν πιο αινιγματικό τόνο

¹¹³ Matthew Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, ό.π., σ. 70.

και προκάλεσαν αντιδράσεις. Πιο συγκεκριμένα, συνέκρινε το κράτος του Τρανσβάαλ με ένα παιδί, το οποίο έπρεπε να κινείται μεταξύ δύο μεγάλων δυνάμεων. Από τη στιγμή που η μια δύναμη το έσπρωχνε και το απομάκρυνε (*gestossen*), τότε αυτό θα προσέγγιζε την άλλη.¹¹⁴ Είναι σαφές ο υπαινιγμός του Κρούγκερ, ότι το Τρανσβάαλ δεν αποδεχόταν καμία αξίωση περί βρετανικής επικυριαρχίας και ότι είχε τη δυνατότητα να ακολουθήσει αυτόνομη εξωτερική πολιτική, ακόμη και αν αυτή σήμαινε ότι τασσόταν στο πλευρό μιας ανταγωνιστικής αποικιακής δύναμης. Στο ίδιο μήκος κύματος πρέπει να εξηγηθεί και η εξής μεταφορά: ο πρόεδρος ανέφερε ότι όταν υπέγραψε το 1884 τη σύμβαση του Λονδίνου, το κράτος του βρισκόταν ακόμη στη φάση της παιδικής του ηλικίας και χωρούσε σε στενότερα ρούχα (υποτυπώδης βρετανικός έλεγχος, περιορισμένη εδαφική επικράτεια). Το πλήρωμα του χρόνου ωστόσο πλησίαζε, ώστε η δημοκρατία του να χρειαστεί νέα ενδύματα, και σε αυτή τη διαδικασία η συνεισφορά των Γερμανών υπήρξε πολύτιμη. Η ομιλία του προέδρου ολοκληρώθηκε με τη ρητή επιθυμία το Τρανσβάαλ να μπορέσει να παράσχει βοήθεια στη Γερμανία, αντίστοιχη με αυτή που μπορεί να παράσχει ένα παιδί σε έναν ενήλικα.¹¹⁵

Η ομιλία αυτή λειτούργησε, συμπτωματικά ως ευθεία απάντηση, στα επεκτατικά σχέδια του Σέσιλ Ρόουντς, όπως αυτά διατυπώθηκαν σε μια συνέντευξη του πρωθυπουργού του Ακρωτηρίου στην γερμανική *Kreuz Zeitung*, η οποία δημοσιεύθηκε την ίδια ημέρα (27/1/1895) στον γερμανικό τύπο και αναμεταδόθηκε από όλα τα σημαντικά γερμανικά και βρετανικά έντυπα. Στη συνέντευξη αυτή ο Ρόουντς αρχικά περιέγραψε τις τριβές που είχαν ανακύψει μεταξύ της κυβέρνησης του Ακρωτηρίου και των Γερμανών στη Νότια Αφρική, οι οποίες αφορούσαν την παρακώλυση της επέκτασης του τηλεγραφικού δικτύου μέσω των γερμανικών κτήσεων.¹¹⁶ Έπειτα ο Ρόουντς, ερωτώμενος για τη διευθέτηση του ανταγωνισμού με τους Μπόερ, υποστήριξε ότι σταδιακά οι Βρετανοί θα κυριαρχούσαν πληθυσμιακά στο

¹¹⁴ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Transvaal», εφ. *Kölnische Zeitung*, 31.01.1895. σ. 10.

¹¹⁵ Matthew Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, ό.π., σ. 71.

¹¹⁶ Ορισμένες εφημερίδες περιέγραφαν συνοπτικά τη συνέντευξη του Ρόουντς, ενώ άλλες, για αδιευκρίνιστους λόγους (πιθανόν πολιτικής σκοπιμότητας) αναμετέδιδαν αυτούσιο ένα μόνο τμήμα της συνέντευξης. Για τις εν λόγω τριβές που αφορούσαν την επέκταση του νοτιοαφρικανικού τηλεγραφικού δικτύου μέσω γερμανικών κτήσεων βλ. ανώνυμου αρθρογράφου, «Germany's African Colonies, Interview with Mr. Cecil Rhodes», εφ. *The Evening Telegraph and Star*, 28/01/1895, σ. 3.

κράτος του Τρανσβάαλ και ότι οι κάτοικοι του θα εξαναγκάζονταν, όπως και στο παρελθόν, να μεταναστεύσουν προς Βορρά.¹¹⁷ Σαφώς μια τέτοια δήλωση δεν αναγνώριζε την ανεξαρτησία του Τρανσβάαλ και αντιμετώπιζε την περιοχή ως σφαίρα επιρροής και μελλοντικά αναπόσπαστο τμήμα της Βρετανικής Νότιας Αφρικής.

Με αφορμή αυτά τα δύο περιστατικά και ενώ το ζήτημα του όρμου Delagoa Bay βρισκόταν στην κορύφωσή του, για ακόμη μια φορά δημιουργήθηκε έντονο κλίμα στον τύπο των δύο κρατών. Από την πλευρά του γερμανικού τύπου, δεν υπήρξε κάποια ενθουσιώδης αντίδραση στα λεγόμενα του Κρούγκερ.¹¹⁸ Ωστόσο η δήλωση του Ρόουντς προκάλεσε μια διπλή αντίδραση. Αφενός οι γερμανικές εφημερίδες έσπευσαν να διαψεύσουν τη θέση ότι η γερμανική κυβέρνηση αντιδραστικά στάθηκε εμπόδιο στην ανάπτυξη τηλεγραφικού δικτύου στην περιοχή.¹¹⁹ Αφετέρου, το ενδιαφέρον στράφηκε στην ευθεία απειλή προς την ανεξαρτησία του Τρανσβάαλ, που διατυπώθηκε από τον Ρόουντς. Η εφημερίδα *Aachener Anzeiger* επεσήμανε ότι η Γερμανία με την παρουσία των πολεμικών της πλοίων στη Delagoa Bay δε θα επέτρεπε ούτε τον εκβιασμό των Πορτογάλων ούτε την παράλυση του εμπορίου του Τρανσβάαλ (φυσικά εννοείται ότι και οι δύο κίνδυνοι προέρχονται από τη Βρετανία, η οποία όμως δεν αναφέρεται ρητά). Σύμφωνα με την εφημερίδα, ο τύπος του Τρανσβάαλ καταλάβαινε ότι μπορούσε να υπολογίζει στη γερμανική προστασία έναντι οποιουδήποτε βρετανικού εκβιασμού.¹²⁰

Με ηπιότερη φρασεολογία η ημιεπίσημη *Kölnische Zeitung* δήλωνε ότι με τον λόγο του Ρόουντς κατέστησαν σαφείς οι βλέψεις των Βρετανών στην περιοχή. Το Τρανσβάαλ βεβαίως άκουγε με προσοχή όσα λέχθηκαν και όφειλε να λάβει τα απαραίτητα μέτρα, καθώς δεν επιθυμούσε ούτε κατά διάνοια να απορροφηθεί από τη Βρετανία, ακριβώς όπως και οι Πορτογάλοι στον όρμο Delagoa Bay. Σύμφωνα με τον

¹¹⁷ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Politische Übersicht, Süd-Afrika», εφ. *Politisches Tageblatt*, 01/02/1895, σ. 1.

¹¹⁸ Οι περισσότερες εφημερίδες περιορίστηκαν στο να αναπαράγουν αυτούσιο το λόγο του Κρούγκερ, ενώ υπήρξαν ορισμένες αναφορές και στις προοπτικές μετανάστευσης περισσότερων Γερμανών στο Τρανσβάαλ.

¹¹⁹ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Koloniales», εφ. *Norddeutsche Allgemeine Zeitung, Morgen-Ausgabe*, 31/01/1895, σ. 8.

¹²⁰ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Politische Übersicht, Süd-Afrika», εφ. *Aachener Anzeiger, Politisches Tageblatt*, 01/02/1895, σ. 1.

αρθρογράφο το Τρανσβάαλ είχε αποδείξει και στο παρελθόν πως όταν απειλούνταν η ανεξαρτησία¹²¹ του, ήταν έτοιμο να την υπερασπιστεί ενεργά. Επομένως η κυβέρνηση του Ακρωτηρίου, στην προσπάθειά της να απορροφήσει το Τρανσβάαλ, θα έπρεπε να υπολογίσει σε νέες εξεγέρσεις.¹²² Παρότι δεν εκφράζεται εν προκειμένω ξεκάθαρα εχθρικότητα έναντι της Βρετανίας, διακρίνει κανείς έναν τόνο θαυμασμού προς το κράτος του Τρανσβάαλ και τον αγώνα του έναντι της βρετανικής υπερδύναμης.

Ο βρετανικός τύπος από την πλευρά του, θορυβήθηκε αρκετά, όπως ήταν αναμενόμενο, από τον λόγο του Κρούγκερ. Συγκεκριμένα, ο φόβος των Βρετανών ήταν ότι το Τρανσβάαλ επιθυμούσε να ανταλλάξει τη βρετανική φιλική συνεννόηση(εν προκειμένω εννοείται η συνθήκη του Λονδίνου στα 1884, η οποία σύμφωνα με μερίδα του αγγλικού τύπου ήταν φιλική προς το Τρανσβάαλ) με μια συμφωνία με τους Γερμανούς. Κάτι τέτοιο, σύμφωνα με την συντηρητική *Western Daily Press*, γινόταν αντιληπτό σε οποιονδήποτε παρακολουθούσε τις εξελίξεις στο Τρανσβάαλ τα τελευταία χρόνια. Ο Κρούγκερ αντιλαμβανόταν ότι κάποια στιγμή θα επέλθει μια σύγκρουση με τη Βρετανία για την κυριαρχία στο Τρανσβάαλ και «λόγω της φλεγματικής φύσης των Μπόερ» εξέλαβε τα λόγια του Ρόουντς ως ευθεία απειλή. Επομένως επιχειρούσε να εξασφαλίσει τη γερμανική υποστήριξη, στον αγώνα του να διατηρήσει την κυριαρχία¹²³ των Μπόερ στο Τρανσβάαλ. Βεβαίως, ο αρθρογράφος αναγνώριζε πως η διπλωματικά άστοχη συνέντευξη του Ρόουντς δημιούργησε έντονες αντιδράσεις εκ μέρους του Τρανσβάαλ και πρόσβαλλε τόσο το Τρανσβάαλ όσο και τη Γερμανία. Ωστόσο, το άρθρο στη συνέχεια, με έναν λανθάνοντα επιθετικό τόνο υποστήριζε ότι οποιαδήποτε λύση στο ζήτημα του Τρανσβάαλ θα έπρεπε να βρεθεί μεταξύ των εμπλεκόμενων μελών, χωρίς παρέμβαση μιας τρίτης δύναμης, με την οποίαν η Βρετανία δε θα ήθελε επ' ουδενί να έρθει σε σύγκρουση. Πιθανή παρέμβαση

¹²¹ Η χρήση του όρου «ανεξαρτησία» δηλώνει σαφώς ότι η ημεπίσημη αυτή εφημερίδα υιοθετεί απόλυτα την άποψη του Τρανσβάαλ, σχετικά με τη διεθνή του θέση, και απορρίπτει τις βρετανικές αξιώσεις περί επικυριαρχίας ή σφαίρας επιρροής στην περιοχή.

¹²² Αγνώστου αρθρογράφου, «Afrika», εφ. *Kölnische Zeitung*, 29/01/1895, σ. 5-6.

¹²³ Έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον από άποψη ορολογίας Διεθνούς Δικαίου το γεγονός ότι ενώ εκ μέρους των Γερμανών και των Μπόερ γίνεται λόγος για τον αγώνα ανεξαρτησίας(Unabhängigkeit) του Τρανσβάαλ, ο βρετανικός τύπος κάνει λόγο για τον αγώνα διατήρησης της κυριαρχίας των Μπόερ(Boer Supremacy) εντός του Τρανσβάαλ, σε βάρος των αδικημένων Uitlanders.

της Γερμανίας υπέρ του Τρανσβάαλ θα μπορούσε να οδηγήσει σε επέμβαση της ίδιας της μητρόπολης (English Imperial Intervention).¹²⁴

Άρθρο της συντηρητικής *Morning Post* έκανε λόγο για έναν νέο γύρο αγγλοφοβικής έξαρσης του σοβινιστικού τύπου στη Γερμανία καθώς και των προτροπών των υπέρμαχων της γερμανικής αποικιακής εξάπλωσης για παροχή προστασίας στους Μπόερ.¹²⁵ Τέλος, η φιλελεύθερη *Pall Mall* επέκρινε μεν τη συνήθη ωμότητα ή ανοησία (bluntness) που χαρακτήριζε τον λόγο του Ρόουντς. Ωστόσο υποστήριζε ότι δεν ήταν σοφό εκ μέρους της Γερμανίας να φιλονικήσει με μια τόσο ισχυρή δύναμη στην περιοχή όπως η Βρετανία, και ότι αυτό αναπόφευκτα θα καταστεί σαφές, όταν το Τρανσβάαλ περάσει σε αγγλικά χέρια.¹²⁶ Παρότι ο βρετανικός τύπος δεν ανέβασε τους τόνους σε βαθμό αντίστοιχο με το γερμανικό η φαινόμενη ως συμβουλή στη Γερμανία να μην εμπλακεί σε ένα γεωπολιτικό ανταγωνισμό στον οποίο δεν έχει θέση είναι μια σαφής απειλή.

Στον συντηρητικό *National Observer* διατυπώθηκε η θέση ότι η ομιλία του Κρούγκερ θα μπορούσε να μη σημαίνει τίποτα ή αντίθετα να σημαίνει ότι εκείνος ήταν ανοικτός στο ενδεχόμενο ίδρυσης γερμανικού προτεκτοράτου στο Τρανσβάαλ, όπως και το 1884. Μάλιστα η επίκληση ενός τέτοιου ενδεχόμενου από τον ίδιο τον πρόεδρο των Μπόερ δεν θα μπορούσε να λάβει χώρα παρά μόνο αν ο ίδιος, μέσα από τη σχέση του με τη Γερμανία, κατανοούσε ότι κάτι τέτοιο ήταν εφικτό. Εν προκειμένω ο αρθρογράφος προβάλλει την πιο δυσοίωνη πιθανή εξέλιξη, δηλαδή την εγκαθίδρυση γερμανικού προτεκτοράτου στο Τρανσβάαλ. Παραγνωρίζει τις πραγματικές προθέσεις του προέδρου Κρούγκερ, ωστόσο και μόνο η δημόσια συζήτηση γύρω από αυτό το ενδεχόμενο είναι φυσικό ότι προκάλεσε μεγάλη ανησυχία στη βρετανική κοινή γνώμη, δημιούργησε την αίσθηση ότι πρέπει να ληφθούν επείγοντα μέτρα για τη διευθέτηση της κατάστασης στο Τρανσβάαλ.¹²⁷

¹²⁴ Ανώνυμου αρθρογράφου, «A Rhodesian Indiscretion», εφ. *The Western daily Press*, 30/01/1895, σ. 3.

¹²⁵ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Germany, from one correspondent», εφ. *The Morning Post*, 30/01/1895, σ. 5.

¹²⁶ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Occasional Notes», εφ. *Pall Mall Gazette*, 28/01/1895, σ. 2.

¹²⁷ Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The National Observer*, vol. xiii, 02/02/1895 σ. 309.

Σε κάθε περίπτωση υπήρχε μια ασάφεια. Ωστόσο και μόνο η υποψία ότι θα μπορούσε να εγκαθιδρυθεί γερμανικό προτεκτοράτο στο Τρανσβάαλ μπορούσε να προκαλέσει μεγάλο ρήγμα στις διπλωματικές σχέσεις Βρετανίας-Γερμανίας. Αυτό ακριβώς το χαρτί «έπαιζε» ο Κρούγκερ, που ευελπιστούσε μέσα από το γεωπολιτικό ανταγωνισμό των δύο υπερδυνάμεων να εξασφαλίσει την ανεξαρτησία του δικού του κράτους. Εξ' αυτού σκόπιμα πρόβαλλε τη Γερμανία ως πιθανό πάτρωνα του κράτους του, ενώ στην πραγματικότητα δεν επιθυμούσε σε καμία περίπτωση την υποκατάσταση της βρετανικής από τη γερμανική ηγεμονία στην περιοχή. Ο αντίκτυπος αυτού του διπλωματικού ελιγμού φαίνεται από μια χαρακτηριστική δήλωση του Ρόουντς πως «αν κάτι τέτοιο συμβεί (ενν. γερμανικό προτεκτοράτο στο Τρανσβάαλ), τότε αντίο στη βρετανική κυριαρχία στη Νότια Αφρική και σε οτιδήποτε θα έμοιαζε με ένα σύστημα Ομοσπονδίας».¹²⁸ Μια υπόθεση εργασίας του Penner που χρήζει αναφοράς, είναι ότι αυτή η επίμονη και πολυεπίπεδη γερμανική παρέμβαση υπέρ του Τρανσβάαλ προκάλεσε τη βρετανική «ανησυχία» και ώθησε το Ρόουντς στο σχέδιο της συνωμοσίας των Βρετανών κυρίως Uitlanders (ξένων κατοίκων του Τρανσβάαλ) έναντι της κυβέρνησης Κρούγκερ, και στο περίφημο «Πραξικόπημα του Τζέιμσον» (Jameson Raid) στα τέλη του 1895.¹²⁹ Στο ίδιο μήκος κύματος, η *Badische Landeszeitung*, που υποστήριζε τη γερμανική παρέμβαση υπέρ του Τρανσβάαλ, ισχυριζόταν ότι αν ο Ρόουντς δε φοβόταν τη γερμανική προστασία ή παρέμβαση, θα προέβαινε άμεσα στην απορρόφηση των δύο Δημοκρατιών των Μπόερ.¹³⁰

3.2 Η κρίση των ποτάμιων περασμάτων (Drifts crisis)-Οκτώβρης 1895

¹²⁸ «If that comes about, good-bye to English supremacy in South Africa and anything like a system of federation». Βλ. C. D. Penner, «Germany and the Transvaal before 1896», *ό.π.*, σ. 54, ο οποίος παραπέμπει στο James Gordon McDonald, *Rhodes, a life*, σ. 183, (1897), Reports from committee, Νέα Υόρκη, 1928, σ. II, 3, 45, 91.

¹²⁹ C. D. Penner, «Germany and the Transvaal before 1896», *ό.π.*, σ. 54. Για το πραξικόπημα Τζέιμσον θα λόγος σε επόμενη υποενότητα. Συνοπτικά αναφέρεται ότι αυτό αποτέλεσε μια ενορχηστρωμένη προσπάθεια της κυβέρνησης του Ακρωτηρίου και μερίδας των Uitlanders, στα τέλη του 1895, για την εκδίωξη του προέδρου Κρούγκερ και την επιβολή ενός προέδρου ελεγχόμενου από τους Βρετανούς.

¹³⁰ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Zur kolonialen Lage in Südafrika», *εφ. Badische Landeszeitung*, 30/10/1895, σ. 1.

Η ολοκλήρωση της σιδηροδρομικής γραμμής του όρμου Delagoa Bay στα τέλη του 1894 είχε δώσει στο κράτος του Τρανσβάαλ μια δίοδο προς τη θάλασσα, που δε βρισκόταν υπό βρετανικό έλεγχο. Το γεγονός αυτό επέτρεψε στον πρόεδρο Κρούγκερ, τον Οκτώβρη του 1895 να εργαλειοποιήσει προς όφελος του την εμπορική κίνηση από το Cape και το Ελεύθερο Κράτος της Οράγγης προς το Γιοχάνεσμπουργκ και την Πραιτόρια. Πιο συγκεκριμένα, επέβαλλε βαρύτατους δασμούς στα εισαγόμενα προϊόντα από τον Νότο, έτσι ώστε να περιορίσει την εμπορική εξάρτηση του Κράτους του από το Ακρωτήριο και να ενθαρρύνει την εμπορική δραστηριότητα μέσω του σιδηροδρόμου της Delagoa Bay. Η δασμολογική αυτή πολιτική δεν απέφερε τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα, διότι τα προϊόντα μεταφέρονταν τελικά μέσω των περασμάτων(Drifts) του ποταμού Βάαλ, αποφεύγοντας έτσι τη χρήση του σιδηροδρόμου, ο οποίος θα επιβάρυνε τα προϊόντα με τους προαναφερθέντες δασμούς. Τότε ο Κρούγκερ αποφάσισε το κλείσιμο των περασμάτων του Βάαλ, στα νότια σύνορα του Τρανσβάαλ με το Ελεύθερο Κράτος της Οράγγης.¹³¹ Η επιλογή αυτή δημιούργησε τεράστια οικονομικά προβλήματα, διότι εκατοντάδες συρμοί με φορτία μεγάλης αξίας στάθμευαν στο κράτος της Οράγγης, χωρίς να μπορούν να ολοκληρώσουν το δρομολόγιο τους προς τις σημαντικές αγορές του κράτους του Τρανσβάαλ.¹³² Η κρίση ολοκληρώθηκε μόνο όταν η βρετανική κυβέρνηση παρενέβη δυναμικά και απαίτησε το άνοιγμα των ποτάμιων περασμάτων.¹³³

Η προστατευτική αυτή πολιτική του Κρούγκερ είχε ως στόχο να ενισχύσει τους Μπόερ και Γερμανούς εμπόρους, εις βάρος των Uitlander (κυρίως Βρετανών). Πιο συγκεκριμένα, υπήρχε ευνοϊκή δασμολογική μεταχείριση στα γερμανικά εισαγόμενα προϊόντα σε σχέση με τα βρετανικά. Επιπρόσθετα, μέσα από την εντονότερη δραστηριότητα του σιδηροδρόμου του όρμου Delagoa Bay, αυτοί που ευνοούνταν κατά βάση ήταν οι Γερμανοί μέτοχοι, που είχαν συνεισφέρει περισσότερο του μισού μετοχικού κεφαλαίου για την κατασκευή του έργου. Η συγκεκριμένη περίσταση είναι ένα ενδεικτικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίον η συνεργασία του γερμανικού κεφαλαίου με την κυβέρνηση του Τρανσβάαλ μπορούσε να αποτρέψει τα σχέδια

¹³¹ C. D. Penner, «Germany and the Transvaal before 1896», *ό.π.*, σ. 49-50.

¹³² Ανώνυμου αρθρογράφου, «Summary», *εφ. The Manchester Courier*, 12/10/1895, σ. 6.

¹³³ Alexander C. Ugwukah, «A Re-appraisal of the Jameson Raid of 1895/1896 and Its Implications for South African History», *AIPGG Journal of Humanities and Piece Studies*, vol. 2., no. 2, 2021, σ. 11.

ενσωμάτωσης του κράτους αυτού στην Σιδηροδρομική και Τελωνειακή Ένωση Νότιας Αφρικής(Railway and Customs Union) .¹³⁴

Ο βρετανικός τύπος κατακεραύνωσε την πολιτική του Κρούγκερ ως παρωχημένη, απολίτιστη, μια πρακτική που προσιδιάζει σε κινέζικες μεθόδους εμπορικού αποκλεισμού και γίνεται αντιληπτή στην κοινότητα των πολιτισμένων εθνών ως ένδειξη βαρβαρότητας ή πολέμου.¹³⁵ Σε αντίστοιχο κλίμα η εφημερίδα *Manchester Courier* επέκρινε δριμύτατα την παρεμβατική εμπορική πολιτική του Κρούγκερ, κάνοντας λόγο για «τυραννία των Μπόερ».¹³⁶

Η κρίση αυτή δεν οδήγησε σε μια διαμάχη μεταξύ του γερμανικού και του βρετανικού τύπου, κατά κύριο λόγο επειδή ο γερμανικός τύπος περιορίστηκε στην αναπαραγωγή του γεγονότος, χωρίς να λάβει ξεκάθαρη θέση.¹³⁷ Η επιρροή της κρίσης έγκειται στο ό,τι κινητοποίησε τα φιλελεύθερα αντανεκλαστικά της βρετανικής κοινής γνώμης, έδωσε ισχύ στο επιχείρημα περί απαρχαιωμένου και τυραννικού καθεστώτος των Μπόερ στο Τρανσβάαλ, που καταπιέζουν τους Uitlanders (κυρίως Βρετανούς).¹³⁸ Η ίδια η κυβέρνηση του Transvaal αντιλήφθηκε τον κίνδυνο που ελλόχευε, σε περίπτωση που η κρίση απασχολούσε τη Βρετανική κοινή γνώμη. Εξ' αυτού εξέφραζε αγανάκτηση για πολεμική ρητορεία του αγγλικού τύπου «ο οποίος επιχειρούσε να προκαλέσει σημαντική ζημιά εισάγοντας την πολιτική σε ένα «τοπικό εμπορικό ζήτημα».¹³⁹

¹³⁴ C. D. Penner, « Germany and the Transvaal before 1896», ό.π., σ. 50-51.

¹³⁵ Ανώνυμου αρθρογράφου, «the Colonies», εφ. *The Mail*, 07/10/1895, σ. 3.

¹³⁶ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Summary», εφ. *The Manchester Courier*, 12/10/1895, σ. 6.

¹³⁷ Στη μόνη διεξοδική ανάλυση του γεγονότος από την *Kölnische Zeitung*, βλέπουμε ότι η εφημερίδα επιλέγει με φαινομενικά αμερόληπτο τρόπο, να παρουσιάσει την τρέχουσα κρίση από την πλευρά του Τρανσβάαλ, προβάλλοντας τα οικονομικά αίτια της επιλογής του προέδρου Κρούγκερ. Βλ. ανώνυμου αρθρογράφου, «Transvaal», εφ. *Kölnische Zeitung*, 15/10/1895, σ. 1.

¹³⁸ Οι ανώτατοι Βρετανοί αξιωματούχοι αντιλαμβάνονταν τη σημασία του τύπου, προκειμένου να υποστηρίξουν τα σχέδια τους για τη συντριβή του Τρανσβάαλ και την επιβολή της βρετανικής ηγεμονίας στην περιοχή. Βλ. S. J. Potter, «Jingoism, Public Opinion, and the New Imperialism: Newspapers and imperial rivalries at the fin de siècle». *Media History*, vol. 20, no.1, 2014, σ. 35-36. <https://doi.org/10.1080/13688804.2013.869067dip>

¹³⁹ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Cape Colony and the Transvaal»-η είδηση αντλήθηκε από το πρακτορείο Reuters-, εφ. *London Evening Star*, 15/10/1895, σ. 5.

Η κρίση αυτή επομένως δημιούργησε ένα εύφλεκτο υπόστρωμα στις σχέσεις Τρανσβάαλ-Βρετανίας και κινητοποίησε τη βρετανική κοινή γνώμη υπέρ των Uitlanders. Υπήρξε όμως ένας ακόμη παράγοντας που συμπλήρωνε την εξίσωση, και δεν ήταν άλλος από τη Γερμανία και τα συμφέροντα της στην περιοχή. Η δυναμική της πολιτική στο ζήτημα του Τρανσβάαλ αλλά και στο σιδηρόδρομο του όρμου Delagoa Bay, η απαίτηση να διατηρηθεί το status quo¹⁴⁰ του Transvaal και η έντονη οικονομική δραστηριότητα στην περιοχή, σε συνδυασμό με την επιδέξια διπλωματία του Κρούγκερ, που πρόβαλλε τη Γερμανία ως πάτρωνα του κράτους του, δημιουργούσε στους Βρετανούς την αίσθηση ότι σε ενδεχόμενη σύγκρουση με το Τρανσβάαλ, θα έπρεπε να υπολογίζουν μια γερμανική παρέμβαση.

Μια υπόθεση εργασίας του γράφοντος είναι ότι η Βρετανία, μέσω του Ακρωτηρίου, θα μπορούσε μέσα σε ένα πολεμικό κλίμα μετά την κρίση του Οκτώβρη, να βρει μια αφορμή και να κηρύξει πόλεμο στο Τρανσβάαλ, όπως είχε κάνει το 1877. Ωστόσο ο φόβος της γερμανικής προστασίας απέτρεπε αυτό το ενδεχόμενο. Ταυτόχρονα, μέσα από την κρίση φάνηκε η απόλυτη επιμονή του Κρούγκερ να διατηρήσει την οικονομική και πολιτική ανεξαρτησία του κράτους του. Οι στενές οικονομικές και διπλωματικές σχέσεις της Γερμανίας με το Τρανσβάαλ φαινόταν ότι παρείχαν εναλλακτική στην υποταγή του Τρανσβάαλ στη Βρετανική Σιδηροδρομική και Τελωνειακή Ένωση Νότιας Αφρικής. Παρόλα αυτά, οι Βρετανοί με πρωτεργάτη τον Ρόουντς, κατανοούσαν ότι η μελλοντική ευημερία της περιοχής βρισκόταν στο Τρανσβάαλ και όλα τα σχέδια ομοσπονδίας ήταν ανέφικτα χωρίς αυτό. Οι αντιφατικές επιδιώξεις, δηλαδή αφενός η επιθυμία διατήρησης καλών σχέσεων με τη Γερμανία και αφετέρου η ενσωμάτωση του Τρανσβάαλ, άφηναν ανοικτά δύο μόνο ενδεχόμενα στο Ακρωτήριο: είτε την διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων για τους Uitlanders, που σταδιακά θα οδηγούσε στη βρετανική ηγεμονία στο Τρανσβάαλ μέσω κοινοβουλευτικών διαδικασιών, είτε τη λύση που επιλέχθηκε, δηλαδή ένα πραξικόπημα των Uitlanders, το περίφημο Πραξικόπημα Τζέιμσον.

3.3 Η κρίση του Τρανσβάαλ

¹⁴⁰ Για το οποίο οι Γερμανοί χρησιμοποιούσαν τον όρο Unabhängigkeit(ανεξαρτησία)

Η ανακάλυψη των κοιτασμάτων χρυσού στο Witwatersrand, την καρδιά δηλαδή του κράτους του Τρανσβάαλ συνιστούσε μια τεράστια τομή. Όπως είπαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι Ευρωπαίοι - στην πλειοψηφία τους Βρετανοί - συνέρρευσαν μαζικά στα χρυσωρυχεία της περιοχής, προκειμένου να αποκτήσουν μετοχές σε υπάρχουσες εταιρείες ή να δημιουργήσουν νέες. Εκτιμήσεις του βρετανικού τύπου έκαναν λόγο για την παρουσία 50.000 ανδρών Uitlanders στο Witwatersrand, οι οποίοι στερούνταν πολιτικών δικαιωμάτων έναντι 15.000 ανδρών προνομιούχων Μπόερ.¹⁴¹ Ο συνολικός πληθυσμός του κράτους στα 1890 υπολογίζεται στις 120.000.¹⁴² Μόνο από την αναφορά στους αριθμούς καθίσταται σαφές, ότι αν οι Uitlanders αποκτούσαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα, θα υπερτερούσαν έναντι των Μπόερ και θα μπορούσαν μέσω κοινοβουλευτικών διαδικασιών να κατευθύνουν το Τρανσβάαλ σε μια πορεία ενσωμάτωσης σε μια μελλοντική Βρετανική Ομοσπονδία Νότιας Αφρικής.

Πρακτικά αυτό συνιστούσε απειλή στην ανεξαρτησία του κράτους, με αποτέλεσμα η κυβέρνηση του Τρανσβάαλ να λάβει δρακόντεια μέτρα για τη χορήγηση δικαιώματος ψήφου. Πιο συγκεκριμένα, οι Uitlanders έπρεπε να αποδείξουν την παρουσία τους επί 14 χρόνια στο Τρανσβάαλ, ώστε να αποκτήσουν δικαίωμα ψήφου.¹⁴³ Επιπρόσθετα, με νόμο του 1888 ορίστηκε ότι στα δημόσια έγγραφα και τις ένδικες διαδικασίες θα χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά τα ολλανδικά. Οι περιοριστικές αυτές συνθήκες ως προς τα δικαιώματα των Uitlanders αποτέλεσαν το αντικείμενο της διαμαρτυρίας τους. Σε αυτό το πλαίσιο συστάθηκε το 1892 η National Union (Εθνική Ένωση), με στόχο να προπαγανδίζει την απόκτηση δικαιώματος ψήφου για τους Uitlanders. Σε αυτό τον αγώνα η Εθνική Ένωση λάμβανε την ανοικτή βρετανική υποστήριξη.¹⁴⁴

Ο οργανισμός δημοσίευσε στα τέλη του 1895 μανιφέστο, στο οποίο κατέγραφε τα βασικά του αιτήματα, ελάχιστες μέρες πριν την εκδήλωση του πραξικοπήματος

¹⁴¹ Ανώνυμου αρθρογράφου, «the Trouble in Transvaal», *The Newcastle Daily Chronicle*, 28/12/1895 σ. 4.

¹⁴² Alexander Mackay, *Manual of Modern Geography*, εκδ. William Blackwood and Sons, Vol. 2. Εδιμβούργο, 1870 σ. 484.

¹⁴³ Alexander C. Ugwukah, «A Re-appraisal...», ό. π., σ. 3.

¹⁴⁴ Editors of Encyclopedia, *Encyclopedia Britannica*, λήμμα Uitlander, 2019, ημερομηνία προσπέλασης ιστοσελίδας: 09/05/2023, <https://www.britannica.com/topic/Uitlander>.

Τζέιμσον. Σε αυτό το κλίμα έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον το σχόλιο της *Newcastle Daily Chronicle*, μια μέρα πριν το πραξικόπημα, ότι αργά ή γρήγορα, ειρηνικά ή βίαια οι 50.000 Uitlanders θα κατάφερναν να κατακτήσουν τα δικαιώματα που διεκδικούσαν από τη μειοψηφία των Μπόερ. Εν προκειμένω, ο υπαινιγμός της χρήσης βίας είναι παραπάνω από σαφής και υποδεικνύει ότι το ενδεχόμενο ένοπλης δράσης των Uitlanders ήταν μια διαδεδομένη ιδέα, όχι μόνο στους κυβερνητικούς κύκλους του Ακρωτηρίου και στο Whitehall, αλλά γενικότερα στη βρετανική κοινή γνώμη. Στο ίδιο άρθρο αναφέρεται ότι υπήρχε δυσaráρεσκεια έναντι των Βρετανών από τους Γερμανούς Uitlanders, οι οποίοι φοβούνταν το ενδεχόμενο της βρετανικής ηγεμονίας, πιθανώς διότι οι ίδιοι είχαν αναπτύξει στενές επαφές και δίκτυα επικοινωνίας με την κυβέρνηση του Τρανσβάαλ. Ακόμη καταγράφεται η θέση της *Kölnische Zeitung*, ότι στο ζήτημα των Uitlanders, ο πρόεδρος Κρούγκερ υποστηριζόταν ψυχολογικά από τη Γερμανία. Ωστόσο ο ισχυρισμός αυτός σύμφωνα με τον αρθρογράφο ήταν ανεδαφικός, διότι η Γερμανία δεν είχε καμία δικαιοδοσία στο Τρανσβάαλ. Αυτό αναμφίβολα θα περνούσε σε βρετανικό έλεγχο, ωστόσο ήταν αδιαμφισβήτητο ότι η Γερμανία θα ήθελε να αποτρέψει αυτό το ενδεχόμενο.¹⁴⁵

Σε αυτό το κλίμα των πολιτικών διεκδικήσεων των Uitlanders και των προσπαθειών του Ρόουντς να πραγματοποιήσει τα ηγεμονικά του σχέδια στη Νότια Αφρική, εκδηλώθηκε το Πραξικόπημα Τζέιμσον (από το όνομα του αρχηγού του Leander Starr Τζέιμσον), δηλαδή μια απόπειρα των Uitlanders σε συνεργασία με την κυβέρνηση του Ακρωτηρίου να απομακρύνουν την κυβέρνηση Κρούγκερ. Ο στόχος ήταν μετά την εξέγερση των Uitlanders να εμφανιστεί στο Γιοχάνεσμπουργκ ο Τζέιμσον με ένα εκστρατευτικό σώμα 500 ανδρών απαρτιζόμενο από αστυνομικές δυνάμεις της «Βρετανικής Εταιρείας Νοτίου Αφρικής» (*British South Africa Company*) και να αποκαταστήσει την τάξη, επιβάλλοντας μια βρετανική κυβέρνηση.¹⁴⁶ Παρόλα αυτά, το πραξικόπημα κατέληξε σε φιάσκο λόγω του κακού συντονισμού, της έλλειψης επικοινωνιών, τις διαφωνίες των Uitlanders σχετικά με το επιδιωκόμενο

¹⁴⁵ Ανώνυμου αρθρογράφου, «The Trouble in Transvaal», *The Newcastle Daily Chronicle*, 28/12/1895 σ. 4.

¹⁴⁶ C. Saunders, I. Smith, «Southern Africa 1795-1910...» στο A. Porter(επιμ.) *ό.π.*, σ. 612.

αποτέλεσμα¹⁴⁷ και του κακού χρονισμού, διότι τελικά ο Ρόουντς ήταν έτοιμος να ακυρώσει το πραξικόπημα.¹⁴⁸

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του φιλελεύθερου οικονομολόγου και κοινωνικού επιστήμονα John Atkinson Hobson σχετικά με την αποτυχία του Jameson Raid. Ο Hobson υποστήριζε ότι η αποτυχία του πραξικοπήματος οφειλόταν στο γεγονός ότι αυτό ήταν μια πρωτοβουλία του Ακρωτηρίου και του Ρόουντς. Η ενέργεια αυτή εξέφραζε συγκεκριμένα τον ιμπεριαλισμό των Βρετανών της Νότιας Αφρικής, ο οποίος είχε οικονομικά κίνητρα, και ειδικότερα τον έλεγχο των ορυχείων του Τρανσβάαλ. Αυτός ο ιμπεριαλισμός δεν ήταν κατ' ανάγκη αντίθετος με το βρετανικό, ωστόσο διαφοροποιούνταν στις τελικές του στοχεύσεις. Επιδίωξη του νοτιοαφρικανικού ιμπεριαλισμού ήταν να διαφυλάξει όχι τους γεωπολιτικούς στόχους της αυτοκρατορίας, αλλά τα οικονομικά σχέδια της βρετανικής επιχειρηματικής τάξης στη Νότια Αφρική.¹⁴⁹

Εικόνα 4. Η εικόνα έχει 2 σκίτσα, στο αριστερό παρουσιάζεται μια συνεδρίαση της National Union, ενώ δεξιά φαίνεται η μέρα του πραξικοπήματος Τζέιμσον. Τα κείμενα

¹⁴⁷ Σύμφωνα με ανώνυμο ανταποκριτή των Times στο Johannesburg, η πλειοψηφία των Uitlanders τη δεδομένη στιγμή ήταν εναντίον μιας ένοπλης εξέγερσης, η οποία θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο τις οικονομικές τους δραστηριότητες. Οι Γερμανοί και οι Αμερικάνοι Uitlanders ήταν με το μέρος της επίσημης ηγεσίας. Βλ. Ανταποκριτής των Times στο Johannesburg, «The Situation in Transvaal», εφ. *The Times*, 31/12/1895, σ. 3 και Ανταποκριτής των Times στο Johannesburg, «The Situation in Transvaal», εφ. *The Times*, 30/12/1895, σ. 3

¹⁴⁸ [The Jameson Raid | South African History Online \(sahistory.org.za\)](http://sahistory.org.za/The_Jameson_Raid)

¹⁴⁹ John Atkinson Hobson, *Imperialism, a Study*, James Pott and Company, Νέα Υόρκη 1902, σ. 366.

Η συγκεκριμένη κρίση προκάλεσε τη διεθνή κατακραυγή της Βρετανίας και δημιούργησε ένα κλίμα ευνοϊκό για τους Μπόερ και τον πρόεδρο τους Πωλ Κρούγκερ, ο οποίος διαχειρίστηκε επιδέξια την κατάσταση. Αρχικά, στα τέλη του 1895 οπότε και υπήρχε έντονη φημολογία για μια ενδεχόμενη εξέγερση των Uitlanders στο Γιοχάνεσμπουργκ, δήλωνε την πεποίθηση του ότι θα πρυτάνευαν οι δυνάμεις της λογικής. Ωστόσο το κράτος του ήταν έτοιμο να αμυνθεί έναντι όσων επιβουλευόνταν το νόμο και την τάξη.¹⁵⁰ Όταν καταπνίγηκε το πραξικόπημα, αποσόβησε το ενδεχόμενο διπλωματικής ρήξης με τη βρετανική κυβέρνηση, δείχνοντας επιείκεια στους συλληφθέντες Βρετανούς πραξικοπηματίες και μετατρέποντας την ποινή του θανάτου, που είχε επιβληθεί στους συνωμότες Uitlanders, σε χρηματικό πρόστιμο.¹⁵¹ Ήταν τόσο επιτυχημένη η διαχείριση του, ώστε η δημοτικότητα του μεταξύ των Μπόερ εκτοξεύθηκε στα ύψη, γεγονός που αποτυπώθηκε στην σχεδόν καθολική υποστήριξη που έλαβε στις προεδρικές εκλογές του Τρανσβάαλ το 1898.¹⁵²

Με ένα φλογερό άρθρο η *Kölnische Zeitung* καταδίκασε την εισβολή του Τζέιμσον και της Βρετανική Εταιρεία Νότιου Αφρικής ως μια πάρα πολύ βαριά παραβίαση του Διεθνούς Δικαίου. Παρόλο που ο Σέσιλ Ρόουντς αρνιόταν κατηγορηματικά οποιαδήποτε εμπλοκή του στο πραξικόπημα, ήταν σαφές ότι είχε συμμετοχή καθώς από καιρό είχε εκφράσει τα σχέδια - στην πραγματικότητα τις απειλές - του για τη μελλοντική βρετανική κυριαρχία στο Τρανσβάαλ, ήταν δηλαδή κατά τα λεγόμενα του αρθρογράφου ο ηθικός αυτουργός. Απώτερος στόχος ήταν να επιλεγεί μια νέα φιλοβρετανική κυβέρνηση για να μεταβληθεί το εκλογικό καθεστώς του Τρανσβάαλ, ώστε να συμπεριλάβει τους Uitlanders, γεγονός που θα σήμανε τη μετάβαση - συνταγματικό τω τρόπω - του Τρανσβάαλ στη βρετανική κυριαρχία. Όμως το Τρανσβάαλ ήταν ένα ανεξάρτητο κράτος που ρύθμιζε μόνο του το σύνταγμα του και του οποίου η ανεξαρτησία ήταν κρίσιμη για διάφορα ευρωπαϊκά κράτη, προπαντός δε

¹⁵⁰ Βλ. Ανταποκριτής των Times στο Johannesburg, «The Situation in Transvaal», εφ. *The Times*, 31/12/1895, σ. 3

¹⁵¹ C. Saunders, I. Smith, «Southern Africa 1795-1910» στο A. Porter(επιμ.) *ό.π.*, σ. 612.

¹⁵² Daniel Wilhelmus Kruger, «Paul Kruger» *Encyclopedia Britannica*, Ημερομηνία προσπέλασης ιστοσελίδας 10/09/2023. <https://www.britannica.com/biography/Paul-Kruger>.

για τη Γερμανία.¹⁵³ Την πολεμική ρητορεία του αρθρογράφου όξυνε άρθρο των *Times* που δημοσιεύθηκε την 01/01/1896, στο οποίο η αγγλική εφημερίδα δήλωνε κατηγορηματικά πως η Βρετανία δε θα ανεχόταν καμία παρέμβαση ξένης δύναμης ούτε την πρόκληση αναρχίας στο Τρανσβάαλ και ότι σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα λάμβανε τα αντίστοιχα σοβαρά μέτρα.¹⁵⁴ Η αξίωση της εφημερίδας να αποτρέψει κατηγορηματικά την παρέμβαση κάθε ξένης χώρας και να και η εκτόξευση σχετικών απειλών κρίθηκε απαράδεκτη από τον αρθρογράφο της *Kölnische Zeitung*. Η Γερμανία όφειλε, σύμφωνα με τον ίδιο, να προστατεύσει πάση θυσία τα συμφέροντα της. Έπειτα, ο αρθρογράφος «σηκώνοντας το γάντι» στις απειλές των *Times* δήλωνε ότι σε ενδεχόμενο ενός γερμανο-βρετανικού πολέμου με αφορμή την κρίση στο Τρανσβάαλ, ο πόλεμος θα εξαπλωνόταν και σε άλλες περιοχές του πλανήτη. Τέλος το άρθρο προειδοποιούσε ότι αν μείνει μια τέτοια παραβίαση του Διεθνούς Δικαίου στο Τρανσβάαλ αναπάντητη, επόμενα θύματα θα ήταν και οι γερμανικές κτήσεις στη Νότια Αφρική, δηλώνοντας παράλληλα την πεποίθησή τους ότι η γερμανική κυβέρνηση θα στεκόταν στο ύψος των περιστάσεων.¹⁵⁵ Ο σχολιασμός της εφημερίδας σε αυτή την περίπτωση είναι ιδιαίτερα διεισδυτικός, καθώς αντιλαμβάνεται σε βάθος τα διακυβεύματα στην περιοχή. Εξ' αυτού η εφημερίδα, που προωθούσε τα αποικιακά συμφέροντα της Γερμανίας στην περιοχή ανέβασε τους τόνους και καλούσε τη γερμανική κυβέρνηση να αναλάβει δράση.

Στο ίδιο μήκος κύματος, σε άρθρο της ίδιας εφημερίδας υποστηριζόταν ότι ήταν θράσος να κατηγορεί ο βρετανικός τύπος τον Κρούγκερ που ζήτησε βοήθεια για να αντιμετωπίσει την ένοπλη εισβολή και να αποτρέπει οποιαδήποτε ξένη παρέμβαση. Εξάλλου, η αξίωση των Βρετανών για επικυριαρχία επί του Τρανσβάαλ ήταν απολύτως ανεδάφικη,¹⁵⁶ ενώ τελικά η ξένη παρέμβαση υπαγορευόταν από την ίδια την βρετανική εισβολή που έθετε σε κίνδυνο τα ξένα συμφέροντα. Τέλος, ο αρθρογράφος διαβεβαίωνε ότι αν πειραχτεί έστω μια τρίχα Γερμανού η Γερμανική Κυβέρνηση είχε και την ισχύ και τη βούληση να τιμωρήσει σκληρά τον θύτη. Η Γερμανία θα διαφύλαττε

¹⁵³ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Der Aufbruch in Transvaal» εφ. *Kölnische Zeitung*, 02/01/1896, σ. 5.

¹⁵⁴ Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Times*, 01/01/1896, σ. 9. Το σχόλιο αυτό των *Times* πυροδότησε έντονη αντίδραση στο σύνολο του γερμανικού τύπου.

¹⁵⁵ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Der Aufbruch in Transvaal» εφ. *Kölnische Zeitung*, 02/01/1896, σ. 5.

¹⁵⁶ Βλ. παρακάτω στο ίδιο κεφάλαιο τη θέση των Βρετανών στο συγκεκριμένο ζήτημα.

τα συμφέροντα της είτε αυτό άρεσε στον βρετανικό τύπο είτε όχι.¹⁵⁷ Ο συναισθηματικά φορτισμένος λόγος της εφημερίδας αποσκοπούσε να αναδείξει την ευθύνη της Βρετανίας στην τρέχουσα κρίση και να κινητοποιήσει τη γερμανική κοινή γνώμη εναντίον της τελευταίας.

Σε μια πιο ήπια προσέγγιση, ο ανταποκριτής των *Times* στο Βερολίνο, αποτιμώντας την εχθρική γερμανική στάση δήλωνε ότι η Γερμανία αμφισβητούσε την επιθυμία των Βρετανών να διατηρηθεί το status quo στο Transvaal.¹⁵⁸ Η δέσμευση αυτή θα ήταν το ελάχιστο της ικανοποίησης που θα μπορούσαν να προσφέρουν οι Βρετανοί, ώστε να κατευνάσουν τα εχθρικά αισθήματα της γερμανικής κοινής γνώμης. Ο πραγματικός κίνδυνος δεν συνίστατο, σύμφωνα με τον ανταποκριτή, στο ενδεχόμενο ενός πολέμου για το Τρανσβάαλ, μεταξύ Βρετανίας και Γερμανίας, αλλά στο ενδεχόμενο η Γερμανία (σε αντίθεση με την κατευναστική πολιτική της τα τελευταία έξι χρόνια-) να ενταχθεί στη χορεία των εχθρικών δυνάμεων.¹⁵⁹ Πιθανές επιπλοκές στο ζήτημα του Τρανσβάαλ θα έδιναν την αφορμή για την καχυποψία των Γερμανών έναντι των Άγγλων και μια οριστική μεταστροφή στην εξωτερική τους πολιτική. Οι εκτιμήσεις αυτές δεν ήταν προϊόν κάποιας μηχανορραφίας· αντίθετα, τα εχθρικά αισθήματα είχαν ωριμάσει αργά και σταθερά για μεγάλο χρονικό διάστημα.¹⁶⁰

Με αφορμή την επιθετική φρασεολογία του γερμανικού τύπου, οι *Times* φιλοξενούσαν άρθρα αναγνώστών, οι οποίοι επέκριναν την επιθετική ρητορεία του γερμανικού τύπου. Ένα από αυτά, απέδιδε την εχθρότητα των Γερμανών στη ζήλια τους απέναντι στους Βρετανούς ως αποικιστές, αλλά και στο φόβο τους μήπως μια μελλοντική Βρετανική Ομοσπονδία Νότιας Αφρικής κυριαρχήσει και στη Delagoa Bay.¹⁶¹

Τέλος, σε μια απόπειρα να ιχνηλατήσει τα εχθρικά συναισθήματα των Γερμανών έναντι της Βρετανίας, ένας Γερμανός αναγνώστης της εφημερίδας τα

¹⁵⁷ Ανώνυμου αρθρογράφου «Der Einbruch in Transvaal» εφ. *Kölnische Zeitung*, 03/01/1896, σ. 1.

¹⁵⁸ Σύμφωνα με τη Γερμανία προέβλεπε την ανεξαρτησία του Τρανσβάαλ.

¹⁵⁹ Η άποψη περί κατευναστική στάσης στο άρθρο δεν τεκμηριώνεται. Πιθανώς ο συγγραφέας αντιπαραβάλλει τη Γερμανία με τις δύο άλλες αποικιακές δυνάμεις, τη Γαλλία και τη Ρωσία, οι οποίες πράγματι εκείνη την περίοδο αποτελούσαν μεγαλύτερες απειλές για τη Βρετανική Αυτοκρατορία.

¹⁶⁰ Ανταποκριτής των *Times* στο Βερολίνο, «The Transvaal Crisis, Berlin», εφ. *The Times*, 03/01/1896, σ. 5.

¹⁶¹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 5.

απέδωσε στην πολιτική του απομονωτισμού (Splendid Isolation) της Βρετανίας, η οποία φαινόταν να λειτουργεί εγωιστικά και να αδιαφορεί για τα ευρωπαϊκά ζητήματα. Ο γερμανικός λαός με άλλα λόγια ανέμενε από τη Βρετανία να ενταχθεί στην Τριπλή Συμμαχία και η διάψευση αυτής της προσδοκίας ήταν, σύμφωνα με τον επιστολογράφο, η πραγματική αιτία για τα εχθρικά αισθήματα των Γερμανών. Ο αναγνώστης εν προκειμένω θεωρεί ότι οι διπλωματικές σχέσεις σε ευρωπαϊκό επίπεδο οδήγησαν στην απομάκρυνση των δύο λαών και όχι οι αποικιακοί ανταγωνισμοί - και στο χώρο της Νότιας Αφρικής -. Η άποψη αυτή βρίσκεται σε αντίθεση με όσα υποστηρίζει η παρούσα εργασία. Σε κάθε περίπτωση το γεγονός ότι διεξήχθη ένας δημόσιος διάλογος σχετικά με τα εχθρικά αισθήματα των δύο λαών, με αφορμή την κρίση στο Τρανσβάαλ, αναδεικνύει τη σημασία της περιοχής για το ιμπεριαλιστικό πρόγραμμα αλλά και την εθνική υπερηφάνεια των δύο αυτοκρατοριών.¹⁶²

Παρά το γεγονός ότι το πραξικόπημα ήταν μια απόλυτη αποτυχία, οι συνέπειες του ήταν καταλυτικές. Επιγραμματικά αναφέρεται ότι η εμπλοκή του Ρόουντς στο πραξικόπημα συνιστούσε μια πραγματική πολιτική αυτοκτονία και ότι έκτοτε οι σχέσεις Βρετανών και Μπόερ υπέστησαν ένα ανεπανόρθωτο πλήγμα. Οι τελευταίοι στο εξής προώθησαν ένα ταχύ εξοπλιστικό πρόγραμμα εν όψει μιας αναπόφευκτης σύγκρουσης με τους Βρετανούς.¹⁶³ Όσον αφορά το περιεχόμενο της παρούσας εργασίας, είναι αναμφίβολο ότι η κρίση στο Τρανσβάαλ προκάλεσαν μια πολύ σημαντική διπλωματική κρίση μεταξύ Βρετανίας και Γερμανίας, το επιστέγασμα του γεωπολιτικού τους ανταγωνισμού στο χώρο της Νότιας Αφρικής.

3.4 Το τηλεγράφημα Κρούγκερ

Το γεγονός που συνιστά την κορύφωση της έντασης ήταν αναμφίβολα η αποστολή ενός τηλεγραφήματος, με το οποίο ο Γερμανός Αυτοκράτορας συνεχάρη τον Κρούγκερ και το λαό του για την επιτυχή αντιμετώπιση του πραξικοπήματος. Το τηλεγράφημα έγραφε τα εξής:

Βερολίνο, 3 Ιανουαρίου, 1890, 11.20 π.μ.

¹⁶² A German in England, «England and Germany», εφ. *The Times*, 06/01/1896, σ. 8.

¹⁶³ Στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 612.

Εκφράζω τα ειλικρινή μου συγχαρητήρια καθώς εσείς και ο λαός σας, χωρίς να απευθυνθείτε σε κάποια φιλική δύναμη για βοήθεια, χάρη στο δικό σας σθένος, μπορέσατε να αποκαταστήσετε την ειρήνη έναντι των ένοπλων ορδών που εισέβαλαν στην χώρα σας ως ταραχοποιοί της ειρήνης, και να διατηρήσετε την ανεξαρτησία της χώρας έναντι ξένων επιθέσεων.

Wilhelm I.R.¹⁶⁴

Το περίφημο τηλεγράφημα Κρούγκερ προκάλεσε μια τεράστια ρωγμή στις γερμανο-βρετανικές σχέσεις διότι, εκτός από μια διεθνή διπλωματική κρίση, προκάλεσε και έναν ιδιαίτερα τεταμένο δημόσιο διάλογο, με αποτέλεσμα τη δραματική όξυνση των εχθρικών αισθημάτων μεταξύ των δύο λαών. Με μια πρώτη ματιά βλέπει κανείς ότι το κείμενο κάνει λόγο για τον ηρωισμό ενός ηγέτη και του λαού του, έναντι ορισμένων Βρετανών που επεδίωξαν να καταλύσουν την ειρήνη και την ελευθερία του Τρανσβάαλ. Ωστόσο, με μια πιο προσεκτική ανάγνωση διαπιστώνει κανείς ότι το σύντομο αυτό κείμενο βρίθει αναφορών σχετικών με το διεθνές καθεστώς του Τρανσβάαλ και το σεβασμό του διεθνούς δικαίου. Οι όροι «ένοπλες ορδές», «ταραχοποιοί της ειρήνης» «εξωτερικές επιθέσεις» και φυσικά «ανεξαρτησία» παραπέμπουν απόλυτα σε καθεστώς ενός ανεξάρτητου κράτους και μιας δύναμης που επιθυμεί - κατά παράβαση του Διεθνούς Δικαίου - να καταλύσει αυτή την ανεξαρτησία. Με αυτές τις αναφορές ο Κάιζερ υιοθετούσε απόλυτα τη θέση του Τρανσβάαλ ότι ήταν ανεξάρτητο κράτος και ερχόταν σε ευθεία ρήξη με τις αξιώσεις της Βρετανίας για επικυριαρχία (Suzerainty) ή σφαίρα επιρροής (sphere of influence) επί του Τρανσβάαλ. Τέλος, στη φράση «χωρίς να απευθυνθείτε σε κάποια φιλική δύναμη για βοήθεια» διακρίνει κανείς τον υπαινιγμό ότι πράγματι το Τρανσβάαλ θα μπορούσε να ζητήσει - και να λάβει - βοήθεια από κάποια φιλική δύναμη (δηλαδή από τη Γερμανία).

Η έντονη αντιβρετανική ρητορική του τηλεγραφήματος συνάδει με το ευρύτερο πολιτικό πρόγραμμα της Γερμανίας στον χώρο της Νότιας Αφρικής κατά το πρώτο

¹⁶⁴ The Krüger Telegram (1896), το αρχείο αντλήθηκε από τον ιστότοπο: German History in Documents and Images / [GHDI - Document \(ghi-dc.org\)](https://ghdi.org), ημερομηνία προσπέλασης ιστοσελίδας, 11/05/2023. Το πρωτότυπο ήταν: I express my sincere congratulations that you and your people, without appealing to friendly powers for help, by dint of your own vigor, have been able to restore the peace against the armed hordes that invaded your country as disturbers of the peace, and to preserve the independence of the country against outside attacks.

μισό της δεκαετίας του 1890. Το τηλεγράφημα αποτέλεσε σε διπλωματικό επίπεδο το επιστέγασμα της προσπάθειας των Γερμανών να αμφισβητήσουν - λόγω και έργω - και τελικά να αποτρέψουν τη βρετανική ηγεμονία στην περιοχή της Νότιας Αφρικής. Τόσο η διείσδυση του γερμανικού κεφαλαίου όσο και η de facto πολιτική επιρροή της Γερμανίας στο Τρανσβάαλ αποτέλεσαν τη βάση για την άσκηση μιας επιθετικής εξωτερικής πολιτικής στην περιοχή.¹⁶⁵ Σύμφωνα με τον Norman Rich, κανένα άλλο μεμονωμένο περιστατικό πριν το 1914 δεν προκάλεσε πιο μεγάλο ρήγμα στις δημόσιες σχέσεις των δύο κρατών από το τηλεγράφημα Κρούγκερ.¹⁶⁶

3.5 Ο απόηχος του τηλεγραφήματος και ο πόλεμος των λέξεων ανάμεσα στο βρετανικό και το γερμανικό τύπο

Το τηλεγράφημα Κρούγκερ, που δημοσιεύθηκε σε μια περίοδο έντασης μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών, προκάλεσε έναν πραγματικό πόλεμο λέξεων ανάμεσα στον γερμανικό και τον βρετανικό τύπο. Την εκπροσώπηση της γερμανικής κοινής γνώμης ανέλαβε κατά κύριο λόγο η ημιεπίσημη, κρατικά κατευθυνόμενη *Kölnische Zeitung*¹⁶⁷, ενώ η ναυαρχίδα του βρετανικού τύπου κατά τη διάρκεια αυτής της μείζονος διπλωματικής κρίσης δεν ήταν άλλη από τους *Times*. Οι δύο εφημερίδες βρίσκονταν σε διαρκή διάλογο· τα φύλλα κάθε ημέρας αναλάμβαναν να απαντήσουν στους ισχυρισμούς που είχε διατυπώσει η αντίπαλη πλευρά την προηγούμενη μέρα.

Οι *Times* πρωτοστάτησαν ως εκπρόσωπος της βρετανικής κοινής γνώμης μετά την αποστολή του περίφημου τηλεγραφήματος Κρούγκερ. Σύμφωνα με αρθρογράφο της εφημερίδας, ο Κάιζερ αποστέλλοντας αυτό το τηλεγράφημα προέβη σε μια εξόχως εχθρική πράξη προς τη Βρετανία. Πολλές φορές κατά το παρελθόν είχε δράσει παρορμητικά, ωστόσο η αποστολή του τηλεγραφήματος ακολούθησε μια διαβούλευση του Γουλιέλμου με τα ανώτατα κλιμάκια του αυτοκρατορικού στόλου. Επομένως η

¹⁶⁵ Matthew Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, ό.π., σ. 80-83. Ο Seligmann αναδεικνύει τα πολιτικά/αποικιακά κίνητρα ως μείζονα αιτία της γερμανικής πολιτικής, χωρίς ωστόσο να παραγνωρίζει τη σημασία του γερμανικού κεφαλαίου στο Τρανσβάαλ.

¹⁶⁶ Αναφέρεται στο Steffen Bender, *Der Burenkrieg und Die deutschsprachige Presse*, ό.π., σ. 28.

¹⁶⁷ Η εφημερίδα εισήγαγε από τις 03/01/1896 ειδική στήλη, με τίτλο «Die Vorgänge in Transvaal», η οποία πραγματευόταν σε καθημερινή βάση τις εξελίξεις στην περιοχή.

πράξη αυτή συνιστούσε μια συνειδητή πολιτική επιλογή και ως τέτοια έπρεπε να εκληφθεί. Με αυτή τη θέση συμφωνούσε και κύριο άρθρο της *Kölnische Zeitung* την ίδια ημέρα, που υποστήριζε ότι ο Κάιζερ βρήκε τα κατάλληλα λόγια να συγχαρεί τον Κρούγκερ, εκφράζοντας το σύνολο της γερμανικής κοινής γνώμης. Παράλληλα, το μήνυμα απέναντι στη Βρετανία ήταν ιδιαίτερα σκληρό, ιδίως ο υπαινιγμός ότι αν ο Κρούγκερ ζητούσε βοήθεια από τη Γερμανία θα έβρισκε θετική ανταπόκριση.¹⁶⁸

Σε αυτό το κλίμα οι *Times* αναλάμβαναν να εκπροσωπήσουν τα βρετανικά συμφέροντα και τη βρετανική θέση σε σχέση με το διεθνές καθεστώς του Τρανσβάαλ. Το τηλεγράφημα αναφερόταν επανειλημμένα στην ανεξαρτησία του Τρανσβάαλ, έννοια αβάσιμη από τη σκοπιά του Διεθνούς Δικαίου. Μπορεί να μη δηλώθηκε ρητά στη Συνθήκη του Λονδίνου (1884), ωστόσο η πρόβλεψη ότι το Τρανσβάαλ δεν θα μπορούσε να συνάψει καμία συμφωνία με κάποιο κράτος πέραν του Ελεύθερου Κράτους της Οράγγης, χωρίς τη βρετανική έγκριση, παρέπεμπε ευθέως σε βρετανική επικυριαρχία (*suzerainty*). Προς επίρρωση αυτής της θέσης ο αρθρογράφος επικαλέστηκε τους ιστορικούς δεσμούς της Βρετανικής Κυβέρνησης με το Τρανσβάαλ. Τέλος, ο αρθρογράφος διερωτάτο κατά πόσον η Γερμανία θα ανεχόταν μια τέτοια παρέμβαση ξένης δύναμης σε μια περιοχή υπό τη δική της επιρροή, συμπεραίνοντας ότι μια τέτοια πράξη θα αντιμετωπιζόταν ως εχθρική απέναντι στη Γερμανική Αυτοκρατορία και το γερμανικό έθνος. Μια τέτοια αντίδραση θα ήταν επομένως φυσιολογική και εκ μέρους της Βρετανίας.¹⁶⁹

Η *Kölnische Zeitung* σε άρθρα των επόμενων δύο ημερών απαντούσε τόσο στο επιχείρημα των *Times* περί επικυριαρχίας του Τρανσβάαλ όσο και στις απειλές που εκτόξευε η εφημερίδα. Κύριο άρθρο της 5^{ης} Ιανουαρίου δήλωνε χαρακτηριστικά ότι το ύφος του βρετανικού τύπου δεν τρώμαζε τους Γερμανούς ούτε στο ελάχιστο. Το τηλεγράφημα του Κάιζερ έβρισκε απολύτως σύμφωνη την κοινή γνώμη της χώρας, όπως και η άποψη ότι είναι αναγκαίο να παρέμβει η Γερμανία με όλες τις δυνάμεις, όταν τα συμφέροντά της πλήττονται από αξιώσεις ξένων κρατών. Με ειρωνικό τόνο ο αρθρογράφος προέτρεπε τον βρετανικό τύπο να μην έχει την αυταπάτη πως είναι σε

¹⁶⁸ Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Times*, 04/01/1896, σ. 9., ανώνυμου αρθρογράφου, «Deutschland», εφ., *Kölnische Zeitung*, 04/01/1896 σ. 1 και 5.

¹⁶⁹ Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Times*, 04/01/1896, σ. 9.

θέση να ασκήσει έστω και την μικρότερη πίεση στη γερμανική κυβέρνηση.¹⁷⁰ Αναφορικά με τις αξιώσεις επικυριαρχίας των Βρετανών, άρθρο της *Kölnische Zeitung* δήλωνε με μια έντονη δόση αγανάκτησης, για πολλοστή φορά, ότι οι αξιώσεις αυτές είναι απολύτως ανεδαφικές με βάση τη Σύμβαση του Λονδίνου του 1884. Σε αυτό το πλαίσιο η εφημερίδα καλούσε τον βρετανικό τύπο να υπενθυμίσει στους Βρετανούς πολιτικούς άνδρες τους πραγματικούς όρους της Σύμβασης και να σταματήσει αυτή την αδικαιολόγητη επίθεση εναντίον της Γερμανίας, της κυβέρνησης και του Κάιζερ που απλώς υποστήριζαν τη διαφύλαξη του Διεθνούς Δικαίου. Η συμπεριφορά της Γερμανίας επομένως ήταν καθόλα νομότυπη. Αυτοί που παραβίαζαν το διεθνές δίκαιο ήταν ο Τζέιμσον με τη «συμμορία» του, που διεξήγαγαν την εισβολή, καθώς και μερίδα του βρετανικού τύπου που αξίωνε δικαιώματα επικυριαρχίας στο Τρανσβάαλ. Η Γερμανία, θα διαφύλαττε τα συμφέροντα της χωρίς να ζητήσει σε αυτό τη σύμφωνη γνώμη του βρετανικού τύπου.¹⁷¹

Μεταξύ των ημερών 05/01 και 07/01 παρατηρεί κανείς σταδιακά πως παρότι οι τόνοι παραμένουν υψηλοί, η οξεία φάση της κρίσης έχει παρέλθει και πλέον οι δύο εφημερίδες προσπαθούν να τονώσουν το γόητρο του έθνους τους και να πλήξουν την υπερηφάνεια του αντιπάλου. Σύμφωνα με τους *Times* παρά την πομπώδη και εχθρική στάση του Κάιζερ και της χώρας του, η απάντηση του Κρούγκερ στο τηλεγράφημα ήταν ήπια, γεγονός που έδειχνε πως το Τρανσβάαλ δεν ήταν διατεθειμένο να συγκρουστεί ευθέως με τη Βρετανική Κυβέρνηση, όπως ζητούσε ο γερμανικός τύπος. Επίσης, ο αρθρογράφος διατύπωνε την υπόθεση πως είχε λάβει χώρα επίσημη παρέμβαση, διότι από τον γερμανικό τύπο τις τελευταίες ημέρες εξέλιπαν τα σενάρια για εγκαθίδρυση γερμανικού προτεκτοράτου στο Τρανσβάαλ. Σε κάθε περίπτωση η Γερμανία έπρεπε να γνωρίζει ότι μια ενδεχόμενη σύγκρουση με τη Βρετανία θα οδηγούσε μοιραία στην καταστροφή της γερμανικής εμπορικής ισχύος και ότι οι Βρετανοί δεν ήταν διατεθειμένοι να υποχωρήσουν σε εχθρικές επιβουλές.¹⁷²

Η ανταλλαγή απειλών και προειδοποιήσεων ήταν χαρακτηριστικό της διαπάλης των δύο εφημερίδων σε όλη τη διάρκεια της κρίσης. Αρθρογράφος της *Kölnische*

¹⁷⁰ Ανώνυμου Αρθρογράφου, «Die Vorgänge in Transvaal» εφ. *Kölnische Zeitung*, 05/01/1896, σ. 1.

¹⁷¹ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Die Unabhängigkeit und Souveränität des Transvaalstaates», εφ. *Kölnische Zeitung*, Abend Ausgabe, 06/01/1896, σ. 1

¹⁷² Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Times*, 07/01/1896, σ. 9.

Zeitung δήλωνε ότι ο μόνος τρόπος σωτηρίας του Τρανσβάαλ (ενν. η ξένη παρέμβαση) θα μπορούσε να προκαλέσει επιλοκές στην Ευρώπη, στην προοπτική των οποίων οι Βρετανοί έκαναν πίσω από φόβο. Επομένως οι Βρετανοί θα έπρεπε να συνειδητοποιήσουν ότι και για την αυτοκρατορία τους υπήρχαν περιοχές όπου δεν θα έπρεπε να παρέμβουν (es gibt auch für England ein hands off!). Αυτό το αισθάνονταν οι Βρετανοί και από εκεί προέκυπτε ο θυμός τους για τη γερμανική πολιτική στην περιοχή. Με αυτό τον τρόπο επέλεξε η εφημερίδα να ερμηνεύσει την ιδιαίτερα έντονη αντίδραση της βρετανικής κοινής γνώμης και την τεράστια σημασία που αποδόθηκε στη διπλωματική κρίση μεταξύ Γερμανίας και Βρετανίας. Χαρακτηριστικά παρέθετε απόσπασμα του *Observer* που έκανε λόγο για μια λανθάνουσα (schlummende) εχθρότητα των Γερμανών η οποία κορυφώθηκε με το τηλεγράφημα του Κάιζερ και απόσπασμα της ιρλανδικής *Freeman's Journal* που μιλούσε για το τηλεγράφημα ως ένα γεγονός τομή (epochenmachend).¹⁷³ Τέλος, η *Kölnische Zeitung* κατηγορούσε το βρετανικό τύπο ότι υποθάλπει ένα αντιγερμανικό αίσθημα, και ότι με το χοντροκομμένο του ύφος εξωθούσε το λαό σε μια καφενειακού τύπου συζήτηση γύρω από την τρέχουσα κρίση.¹⁷⁴

Μια τελευταία - πλην όμως κρίσιμη - πληροφορία που απασχόλησε την κοινή γνώμη ήταν η είδηση, σύμφωνα με πηγές της εφημερίδας στο Βερολίνο, ότι η Γερμανία ήταν έτοιμη να στείλει πεζοναύτες από τον όρμο Delagoa Bay προς υπεράσπιση του Τρανσβάαλ, γεγονός που αποσοβήθηκε μόνο λόγω της αποτυχίας του πραξικοπήματος Τζέιμσον. Δεν επρόκειτο σύμφωνα με τους Times για μια αντίδραση της στιγμής, αλλά για ένα προμελετημένο σχέδιο, ίσως σε συνεννόηση με τους Μπόερ.¹⁷⁵ Η *Kölnische Zeitung* δήλωνε επ' αυτού, ότι αν καθίστατο αναγκαίο να μετακληθούν από το Delagoa Bay στο Τρανσβάαλ Γερμανοί (πεζο)ναύτες για να υπερασπιστούν τα συμφέροντα της χώρας, αυτό θα έβρισκε την απόλυτη σύμφωνη γνώμη των απανταχού Γερμανών.¹⁷⁶ Βέβαια τα σενάρια αυτά ήταν αβάσιμα διότι ο Κρούγκερ δεν ήταν σε καμία περίπτωση διατεθειμένος να δεχτεί γερμανική επέμβαση και για την αποφυγή αυτού του σεναρίου

¹⁷³ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Die Vorgänge in Transvaal» εφ. *Kölnische Zeitung*, 07/01/1896, σ. 1-2.

¹⁷⁴ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Die Vorgänge in Transvaal» εφ. *Kölnische Zeitung*, 09/01/1896, σ. 2.

¹⁷⁵ Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Times*, 08/01/1896, σ. 9.

¹⁷⁶ Ανώνυμου Αρθρογράφου, «Die Vorgänge in Transvaal» εφ. *Kölnische Zeitung*, 05/01/1896, σ. 1.

φρόντισε να περιφρουρήσει με δική του πολιτοφυλακή τη γερμανική πρεσβεία στο Γιοχάνεσμπουργκ.¹⁷⁷

Ενδεχόμενη επέμβαση Γερμανών πεζοναυτών θα μπορούσε να προκαλέσει μια τεράστια κρίση, ακόμη και αν ο στρατός του Τζέιμσον ανήκε στη «Βρετανική Εταιρία Νότιας Αφρικής» και δεν ήταν επίσημος βρετανικός στρατός. Η κάλυψη αυτού του περιστατικού από τους Times τις επόμενες μέρες έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον διότι μας επιτρέπει να διεισδύσουμε στη βασικότερη ίσως διάσταση της κρίσης του Τρανσβάαλ. Ειδικότερα, σύμφωνα με το έντυπο της 10^{ης} Ιανουαρίου, αυτοί που *προηγουμένως* προβάλλονταν ως Γερμανοί πεζοναύτες του πολεμικού πλοίου Seeadler έτοιμοι να υλοποιήσουν τη γερμανική αποικιακή αποστολή, να διαφυλάξουν τα γερμανικά συμφέροντα και να παρέμβουν προς υπεράσπιση του Τρανσβάαλ, *μετά* τη στάθμευση της βρετανικής ναυτικής μοίρας στη Delagoa Bay παρουσιάστηκαν αρχικά ως αστυνομικοί και έπειτα ως απλοί τύποι που «προσπαθούσαν να σπάσουν τη μονοτονία της ζωής του πλοίου με ένα αθώο πικνίκ».¹⁷⁸

Το περιστατικό αυτό ήταν σύμφωνα με τους Times ενδεικτικό της συνολικής γερμανικής πολιτικής. Οι Γερμανοί επεδίωξαν να δοκιμάσουν τα βρετανικά όρια, να πετύχουν ένα φθινό χτύπημα σε μια κατά τα άλλα φιλική δύναμη που αντιμετώπιζε πολλές δυσκολίες στην περιοχή της Νότιας Αφρικής. Μετά από μια έξαρση σοβινιστικού τύπου, η φρασεολογία έναντι των Βρετανών έγινε πιο φιλική. Ωστόσο σωστά παρατηρήθηκε ότι αυτή η κρίση σήμανε τον «πιο σημαντικό συναγερμό» για τη χώρα σε διάστημα μιας ολόκληρης γενιάς. Η ελπίδα παρέμενε, σύμφωνα με την εφημερίδα, πως οι δύο χώρες θα συνέχιζαν να έχουν φιλικές σχέσεις, όμως αυτά τα γεγονότα θα χρειαζόταν χρόνος να ξεχαστούν και να αποδείξει εκ νέου η Γερμανική Κυβέρνηση την πάγια μπισμαρκιανή θέση πως «οι πράξεις της δεν έχουν προκαλέσει κακό στους Βρετανούς».¹⁷⁹

Οι δύο κύριες εφημερίδες που μελετήθηκαν έδωσαν το στίγμα για το δημόσιο διάλογο που ακολούθησε ανάμεσα στα δύο κράτη. Ενδεικτικό είναι το άρθρο της εθνικο-φιλελεύθερης *Badische Landeszeitung* η οποία δηλώνει ότι το τηλεγράφημα

¹⁷⁷ Matthew Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, ό.π., σ. 123.

¹⁷⁸ Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Times*, 10/01/1896, σ. 7.

¹⁷⁹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 7.

πρέπει να εκληφθεί από τους Άγγλους ως μια καθαρά πολιτική πράξη. Ιδιαίτερη ευχαρίστηση προκάλεσε στον αρθρογράφο η μαζικά θετική στάση της γαλλικής κοινής γνώμης¹⁸⁰ έναντι του τηλεγραφήματος, η οποία αναδείκνυε και τη διπλωματική απομόνωση της Βρετανίας. Κάθε Γερμανός πατριώτης αισθανόταν την ανάγκη να ενισχυθούν τα γερμανικά συμφέροντα και οι στενές σχέσεις με φιλικούς λαούς του εξωτερικού του Τρανσβάαλ μεταξύ άλλων). Αυτό πλέον δε θα ήταν δυνατό μόνο μέσω διπλωματικών παρεμβάσεων. Επομένως στο εξής ήταν επιτακτική η ανάγκη δημιουργίας μιας αξιόμαχης ναυτικής δύναμης. Πλέον τα συμφέροντα της Γερμανίας στη Νότια Αφρική ήταν τέτοια, ώστε καθίσταντο καθοριστικός παράγοντας στη διαμόρφωση των εξελίξεων στην περιοχή.¹⁸¹

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η αποτίμηση της κρίσης του Τρανσβάαλ από τη *Deutsche Kolonialzeitung*, όργανο της Γερμανικής Αποικιακής Εταιρείας (*Deutsche Kolonialgesellschaft*). Σύμφωνα με τον αρθρογράφο, το Πραξικόπημα Τζέιμσον, που είχε προκαλέσει σε όλο τον πολιτισμένο κόσμο ένα αίσθημα βαθύτατης αγανάκτησης, πρέπει να κινητοποιήσει τους αποικιακούς κύκλους της Γερμανίας, διότι η διαφύλαξη της ανεξαρτησίας των Μπόερ ήταν κρίσιμη για τις γερμανικές αποικίες στην περιοχή. Η εφημερίδα απαντούσε με έντονο τρόπο στην θέση των *Times*¹⁸² ότι δεν θα ήταν ανεκτή καμία παρέμβαση ξένης χώρας στην κρίση κατηγορώντας τη βρετανική εφημερίδα για άγνοια των ζωτικών γερμανικών συμφερόντων στην περιοχή. Η Γερμανία μπορούσε να υπερασπιστεί τη θέση της ως παγκόσμιας δύναμης (*Weltmacht*). Η εφημερίδα επικροτούσε την στάση των Γερμανών *Uitlanders* οι οποίοι, αντιλαμβανόμενοι τα ευρύτερα συμφέροντα του γερμανικού έθνους, δε συμμετείχαν στο πραξικόπημα αλλά αντίθετα υποστήριζαν μια πολιτική μεταρρυθμίσεων. Τέλος, ο αρθρογράφος δήλωνε πως η Γερμανία θα στηρίξει τον αγώνα ελευθερίας των Μπόερ

¹⁸⁰ Η θετική αυτή στάση δεν εξηγείται από το συγγραφέα. Μπορούμε να υποθέσουμε όμως πως η Γαλλία επιθυμούσε την ανεξαρτησία του Τρανσβάαλ για δύο λόγους. Ο πρώτος αφορούσε στη σημαντική οικονομική δραστηριότητα των Γάλλων στην περιοχή, ενώ ο δεύτερος είναι γεωπολιτικός και σχετιζόταν με την εχθρική στάση του Τρανσβάαλ έναντι της Βρετανίας. Η εμπλοκή της Βρετανίας σε ένα ακόμη πεδίο δυσχέραινε τη θέση της διεθνώς, γεγονός που ευνοούσε τους ανταγωνιστές της, συνεπώς και τη Γαλλία.

¹⁸¹ Αγνώστου αρθρογράφου, «Zu den Vorgänge in Transvaal» εφ. *Badische Landeszeitung*, 07/01/1896, σ.1

¹⁸² Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Times*, 01/01/1896, σ. 9

και επικροτούσε τη γερμανική κυβέρνηση, η οποία υπολογίζοντας τα γερμανικά συμφέροντα στη Νότια Αφρική δε θα ανεχόταν βρετανικές απόπειρες να γείρει η ισορροπία ισχύος στην περιοχή εις βάρος των Μπόερ.¹⁸³

Αντιστοίχως, η πρόσληψη του τηλεγραφήματος από το βρετανικό τύπο ήταν εξόχως αρνητική. Το τηλεγράφημα προκάλεσε μια ποιοτική μεταβολή στο ύφος του βρετανικού τύπου έναντι της Γερμανίας. Είναι σαφές ότι οι τόνοι είχαν ανέβει και σε άλλες περιστάσεις (π.χ. στο ζήτημα του όρμου Delagoa Bay), ωστόσο ως τελική εντύπωση διατυπωνόταν η ηθελημένα παραπλανητική άποψη πως οι δύο λαοί έχουν ιστορικούς δεσμούς φιλίας και με μια επιδέξια διπλωματία θα μπορούσαν να αποφύγουν μελλοντικές εντάσεις. Επίσης, συνήθως, σε προηγούμενες τεταμένες περιόδους το αντικείμενο της κριτικής του βρετανικού τύπου ήταν η σοβινιστική ρητορική του γερμανικού τύπου. Υπήρχε σαφής διάκριση ανάμεσα στην πολεμική φρασεολογία του γερμανικού τύπου και τη στάση της επίσημης γερμανικής ηγεσίας. Αυτή η διάκριση έστω και προσχηματική, έπαψε να υφίσταται, διότι αποστολέας του τηλεγραφήματος ήταν ο ίδιος ο Κάιζερ. Πλέον ο βρετανικός τύπος όφειλε να συμβιβαστεί με την πραγματικότητα, ότι δηλαδή η αποικιακή εμπλοκή της Γερμανίας στη Νότια Αφρική δεν ήταν ζήτημα ορισμένων θερμόαιμων ιμπεριαλιστών ή κάποιων επενδυτικών κύκλων, αλλά συνειδητή γεωπολιτική επιλογή της γερμανικής ηγεσίας. Έτσι το μέλλον και οι προοπτικές των βρετανο-γερμανικών σχέσεων φάνταζε πλέον δυσοίωνο.

Η αντίδραση της *Morning Post* την επομένη της αποστολής του τηλεγραφήματος είναι μια πραγματική πρόσκληση συσπείρωσης του Βρετανικού έθνους έναντι πιθανής συντονισμένης επίθεσης από τη Γερμανία και τη Γαλλία. Ειδικότερα, με δεδομένο ότι πριν την αποστολή του τηλεγραφήματος είχε προηγηθεί συνάντηση του Κάιζερ, του καγκελάριου, του υπουργού εξωτερικών και της ηγεσίας του ναυτικού της Γερμανίας, ήταν σαφές ότι το τηλεγράφημα έπρεπε να εκληφθεί όχι ως μια συναισθηματική αντίδραση αλλά ως ένα πολιτικό μανιφέστο. Η συνεδρίαση με τα ανώτατα κλιμάκια του ναυτικού αναδείκνυε σύμφωνα με τον αρθρογράφο, ότι ο Κάιζερ διερευνούσε την ετοιμότητα του γερμανικού ναυτικού σε ενδεχόμενη πολεμική σύρραξη, καθότι θεωρούσε πιθανό έναν πόλεμο με τη Βρετανία. Ταυτόχρονα ο γερμανικός τύπος με τα φλογερά του άρθρα έχει κινητοποιήσει το αντιβρετανικό

¹⁸³ Gustav Kleinecke, «Die englischen Freibeuter» εφ. *Deutsche Kolonialzeitung*, 11/01/1896, σ. 1-3.

αίσθημα της κοινής γνώμης. Συνεπώς συνέτρεχαν οι δύο βασικές προϋποθέσεις για τη διεξαγωγή ενός σύγχρονου πολέμου, δηλαδή η στρατιωτική ετοιμότητα για την επίτευξη ενός πρώτου πλήγματος και η σύμπλευση της κοινής γνώμης. Παρόλα αυτά, μια ναυτική σύρραξη ενός προς έναν ήταν καταδικασμένη από την πλευρά της Γερμανίας, όσο αξιόμαχο και αν ήταν το ναυτικό της. Επομένως, αν ο Κάιζερ σκεφτόταν μια ναυτική σύγκρουση, δεν μπορεί παρά να είχε στο νου του ως πιθανή σύμμαχο τη Γαλλία, μια παραδοσιακή αποικιακή δύναμη και αντίπαλο των Βρετανών. Ενώπιον αυτού του κινδύνου και της διπλωματικής απομόνωσης της χώρας ο λαός σύσσωμος όφειλε να κινητοποιηθεί, ενώ θα ήταν ωφέλιμο, ως αντίδραση στο τηλεγράφημα να ανακληθεί ο στόλος της Μεσογείου και να ενωθεί με τον στόλο της Μάγχης.¹⁸⁴

Η εφημερίδα *Yorkshire Herald* επίσης επέκρινε την πολεμική ρητορική του γερμανικού τύπου, ο οποίος είχε επιδιώξει από καιρό να δημιουργήσει ρήγμα στις σχέσεις του Τρανσβάαλ με την Αγγλία, ισχυριζόμενος ότι αυτή βρίσκεται πίσω από τα επιτακτικά αιτήματα των Uitlanders και δηλώνοντας απερίφραστα ότι σε ενδεχόμενη σύγκρουση με τη Βρετανία το Τρανσβάαλ δε θα έμενε αβοήθητο. Ακόμη κατακριτέα ήταν και η παρέμβαση του Κάιζερ με το τηλεγράφημα Κρούγκερ. Μια τέτοια πράξη δεν ήταν έκφραση του γνωστού παρορμητισμού του Κάιζερ αλλά συνειδητή πολιτική επιλογή και ως τέτοια δεν μπορούσε να μείνει αναπάντητη.¹⁸⁵ Ενδεικτικό είναι και το άρθρο της «αδέσμευτης» εφημερίδας *Northampton Mercury*, το οποίο σχολίαζε το εορταστικό κλίμα που επικρατούσε στη Γερμανία μετά το πραξικόπημα καθώς και την επιθετική στάση του γερμανικού τύπου έναντι του Ρόουντς. Το συμπέρασμα του αρθρογράφου σχετικά με το τηλεγράφημα ήταν ότι η Γερμανία από καιρό φαινόταν να έχει καταστήσει το Τρανσβάαλ γερμανικό προτεκτοράτο. Ως αποτέλεσμα της γερμανικής παρέμβασης η βρετανική κυβέρνηση ενέκρινε ειδικές στρατιωτικές και ναυτικές προετοιμασίες στην περιοχή της Νότιας Αφρικής.¹⁸⁶

Μεγάλο ενδιαφέρον έχει η τελική ερμηνεία της κρίσης του Τρανσβάαλ, τόσο από την *Kölnische Zeitung* όσο και από τους *Times*, διότι μας επιτρέπει να

¹⁸⁴ Ανώνυμου αρθρογράφου, «London, January 4, 1896», εφ. *The Morning Post*, 04/01/1896, σ. 4.

¹⁸⁵ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Foreign», εφ. *The Yorkshire Herald*, 04/01/1896, σ. 4.

¹⁸⁶ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Interference of the German Emperor. An International Crisis. Naval and Military preparations», εφ. *The Northampton Mercury*, 10/01/1896.

διαπιστώσουμε πώς η κρίση αυτή αποτυπώθηκε στην κοινή γνώμη της Γερμανίας και της Βρετανίας αντίστοιχα. Μερικά χρόνια αργότερα, στην επτάτομη ιστορία του πολέμου των Μπόερ που εξέδωσαν οι *Times*, εντοπίζει κανείς μια αντίστοιχη επιχειρηματολογία. Η κρίση του Τρανσβάαλ στα τέλη του 1895 ήρθε έπειτα από μια περίοδο έντονου γεωπολιτικού ανταγωνισμού Γερμανίας και Βρετανίας στην περιοχή. Κατά το 1895 η Γερμανία δήλωνε ότι δε θα ανεχόταν καμία μεταβολή του Status Quo στο Τρανσβάαλ, όπως για παράδειγμα την προσχώρηση του στην Τελωνειακή και Σιδηροδρομική Ένωση Βρετανικής Νότιας Αφρικής, μια οικονομική ένωση των Βρετανικών κτήσεων της Νότιας Αφρικής, η οποία θα προλείαινε το έδαφος για μια μελλοντική πολιτική ενοποίηση. Κατά τη διάρκεια της κρίσης όμως, σύμφωνα με τους *Times*, ο Κάιζερ διαπίστωσε με σκληρό τρόπο πως η Βρετανία δε θα ανεχόταν καμία παρέμβαση ξένης δύναμης στο Transvaal.¹⁸⁷

Τα συμπεράσματα της *Kölnische Zeitung* ήταν φυσικά σε εντελώς διαφορετική κατεύθυνση. Ειδικότερα, αρθρογράφος της εφημερίδας ισχυριζόταν ότι οι απειλές των βρετανικών εφημερίδων και ιδίως των *Times* δεν προκάλεσαν παρά ένα ανασήκωμα των ώμων στους Γερμανούς. Επίσης προκαλούσε εντύπωση η άποψη των *Times* ότι το επιθετικό ύφος των Γερμανών είχε υποχωρήσει, από τη στιγμή που, σύμφωνα με την *Kölnische Zeitung*, ο γερμανικός τύπος απλώς υποστήριζε τη διασφάλιση του Διεθνούς Δικαίου. Το τελικό συμπέρασμα της εφημερίδας ήταν πως οι μόνοι επιτιθέμενοι ήταν ο Τζέιμσον με τη «συμμορία» του καθώς και μερίδα του βρετανικού τύπου που συνέχιζε να προβάλλει αξιώσεις επικυριαρχίας στο ανεξάρτητο κράτος του Τρανσβάαλ.¹⁸⁸

Καθώς εξετάζει κανείς τη ρητορική του τύπου των δύο αυτοκρατοριών κατά την περίοδο της κρίσης, μπορεί να διακρίνει δύο επιμέρους φάσεις. Από το ξέσπασμα της κρίσης ως και λίγες μέρες μετά την αποστολή και τη δημοσίευση του τηλεγραφήματος Κρούγκερ, κανείς διαισθάνεται από τις ανταποκρίσεις του τύπου ότι οι δύο αυτοκρατορίες βρίσκονταν στα πρόθυρα ενός πολέμου. Η ρητορική είναι εξόχως επιθετική, οι απειλές αλλεπάλληλες και τα πάθη στην κοινή γνώμη ιδιαίτερα οξυμένα. Η Γερμανία εποφθαλμιούσε τον έλεγχο του Τρανσβάαλ, ενώ η Βρετανία ένιωσε ότι

¹⁸⁷ Leopold S. Amery, *The Times History of the War in South Africa*, vol. 1., εκδ. Sampson Low, Marston & Company, Λονδίνο, 1900, σ. 150.

¹⁸⁸ Ανώνυμου Αρθρογράφου, «Berlin» εφ. *Kölnische Zeitung*, 10/01/1896, σ. 2.

διακυβευόταν το μέλλον της αυτοκρατορίας τους. Και οι δύο δυνάμεις φαινόταν ότι διεκδικούσαν δυναμικά τους στόχους τους και δε θα υποχωρούσαν. Στην τελευταία φάση αυτής της φραστικής διαμάχης, όταν ο κίνδυνος του πολέμου φαινόταν ότι αποσοβήθηκε, ο τύπος και των δύο κρατών προσπάθησε να παρουσιάσει την κρίση με τρόπο που θα τόνωνε το εθνικό γόητρο.

3.6 Οι επιπτώσεις της κρίσης

Οι ανταποκρίσεις των *Times* διέγινωσαν πράγματι ορισμένα από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της κρίσης. Η Γερμανία, εμπλεκόμενη σε μια περιοχή ζωτικών συμφερόντων για τη Βρετανική Αυτοκρατορία, ερχόταν σε τροχιά σύγκρουσης με αυτήν. Το τηλεγράφημα Κρούγκερ συνιστούσε την κορύφωση αυτής της διαδικασίας και παράλληλα την αρχή της απομάκρυνσης των Γερμανών από το Τρανσβάαλ. Η μαζική και άμεση αντίδραση της βρετανικής εξουσίας και κοινής γνώμης κατέστησαν σαφές ότι η Βρετανία δεν ήταν έτοιμη να δεχθεί καμία απολύτως ξένη ανάμειξη σε μια περιοχή καίρια για την ευημερία της αυτοκρατορίας, ενώ η κινητοποίηση του βρετανικού στόλου ανέδειξε ότι ήταν διατεθειμένη να καταφύγει ακόμη και σε πόλεμο. Η γερμανική κυβέρνηση επεδίωκε να πιέσει τη Βρετανία στο χώρο του Τρανσβάαλ, χωρίς όμως να ξεπεράσει τα βρετανικά όρια και να οδηγηθεί σε έναν ανεπιθύμητο πόλεμο, κατά τον οποίο η Βρετανία θα είχε δραματική ναυτική υπεροπλία. Αυτό που διέγινωσαν οι *Times* ως φιλικότερο τόνο του γερμανικού τύπου ενέπιπτε σε μια ευρύτερη πολιτική σταδιακής αποδέσμευσης των Γερμανών από το Τρανσβάαλ, μετά την κορύφωση της κρίσης. Επιστέγασμα αυτής της αποδέσμευσης ήταν η αποικιακή συμφωνία μεταξύ των δύο κρατών το 1898 και η επίσημη γερμανική στάση στον πόλεμο των Μπόερ.¹⁸⁹

Παρότι η κρίση του Τρανσβάαλ, δεδομένης της οξύτητας της, επιλύθηκε ειρηνικά, οι συνέπειες της ήταν καθοριστική στο πεδίο της κοινής γνώμης Βασική θέση

¹⁸⁹ Ενδεικτικά αναφέρονται οι Matthew Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, ο.π., σ. 113-118 και Harald Rosenbach, *Das Deutsche Reich, Großbritannien und der Transvaal...*, ό.π., σ. 50-54.

της παρούσας εργασίας, βασισμένη στην ενδεικτική μελέτη ενός ευρέος φάσματος του γερμανικού τύπου, είναι ότι το αποτύπωμα αυτής της κρίσης ήταν βαθύ και δημιούργησε ένα έντονο αντιβρετανικό αίσθημα μακράς διάρκειας στη γερμανική κοινή γνώμη, ακριβώς επειδή το Τρανσβάαλ συνδύαζε ή θεωρούταν ότι συνδύαζε όλα τα desiderata για πιθανά γερμανικά αποικιακά σχέδια (κοινή φυλετική καταγωγή, έδαφος και κλίμα ιδανικό για το παραδοσιακό γερμανικό στοιχείο, εξαιρετικές οικονομικές δυνατότητες, γεωγραφική εγγύτητα με άλλες γερμανικές κτήσεις στην Αφρική). Η ιδέα ότι η Βρετανία εμπόδιζε ακόμη μια φορά τα γερμανικά αποικιακά σχέδια δημιούργουσε μια αγγλοφοβική στάση στον γερμανικό λαό, ιδίως σε μια περίοδο έξαρσης των ιμπεριαλιστικών ανταγωνισμών διεθνώς. Από την άλλη πλευρά, οι Βρετανοί ανέπτυξαν μια συστηματική καχυποψία έναντι των Γερμανών, καθώς ένιωσαν ότι απειλούνται σε μια περιοχή καταλυτικής σημασίας για την αυτοκρατορία. Η ένταση της κρίσης, η αίσθηση του επείγοντος και ο ρεαλιστικός πλέον κίνδυνος μιας πολεμικής σύρραξης δημιούργησαν ένα βαθύτατο χάσμα μεταξύ των δύο λαών, που δεν ήταν δυνατό να γεφυρωθεί όπως στο παρελθόν, μονάχα λόγω μιας διπλωματικής διευθέτησης, της επίλυσης ενός συγκεκριμένου προβλήματος. Οι σχέσεις των δύο λαών βρίσκονταν στο ναδίρ.

Υπάρχει μια ακόμη κρίσιμη συνέπεια. Η κρίση του Τρανσβάαλ σηματοδότησε μια τομή, διότι οδήγησε στη σταδιακή αυτονόμηση της γερμανικής κοινής γνώμης από την επίσημη κυβερνητική πολιτική, στο ζήτημα των διακρατικών σχέσεων Βρετανίας-Γερμανίας. Έτσι μπορούμε να ερμηνεύσουμε την τεράστια απόσταση, όχι σε επίπεδο προθέσεων αλλά στην πράξη¹⁹⁰, μεταξύ της γερμανικής κοινής γνώμης και της γερμανικής ηγεσίας κατά τον πόλεμο των Μπόερ. Επιπρόσθετα, μπορούμε εν μέρει να κατανοήσουμε γιατί σε μια περίοδο διπλωματικής απομόνωσης και των δύο κρατών που ιστορικά διατηρούσαν φιλικές σχέσεις, δεν ευδοκίμησαν τα σχέδια συμμαχίας ή έστω συνεννόησης μεταξύ τους που προώθησε ο Βρετανός υπουργός αποικιών Τζόζεφ Τσάμπερλεϊν την περίοδο 1898-1901,¹⁹¹ με δεδομένο ότι η κοινή γνώμη θα μπορούσε να είναι επιφυλακτική ως και αντίθετη.¹⁹²

¹⁹⁰ Βλ. επόμενο κεφάλαιο, 4.2 .

¹⁹¹ Περισσότερες πληροφορίες για τον Τσάμπερλεϊν βλ. στο παράρτημα, μέρος α.

¹⁹² H. W. Koch, «The Anglo-German Alliance Negotiations: Missed Opportunity or a Myth? », *History*, vol. 54., σ. 378-384. Βασικό επιχείρημα του Koch είναι ότι δεν συνέτρεχαν ο απαραίτητες γεωπολιτικές

Το μέγιστο παράδοξο που αναδεικνύει την αυτονόμηση - τουλάχιστον της γερμανικής κοινής γνώμης - είναι το εξής: Η Weltpolitik του Γουλιέλμου ήταν μια δομικά αντιβρετανική πολιτική, με δεδομένο ότι για να επιτευχθεί η παγκόσμια γερμανική ηγεμονία, θα έπρεπε να υποκατασταθεί η βρετανική ηγεμονία. Για την επίτευξη αυτής της πολιτικής ήταν αναγκαίο να αναπτυχθεί ο γερμανικός στόλος. Η ίδια η κρίση του Τρανσβάαλ, η οποία ανέδειξε την αδυναμία του γερμανικού στόλου συνέτεινε σε αυτή την ανάγκη. Ταυτόχρονα όμως οδήγησε τη γερμανική εξωτερική πολιτική σε μια τακτική φιλοβρετανική αναδίπλωση, προκειμένου να αναπτυχθεί όσο το δυνατόν πιο μυστικά η γερμανική ναυτική δύναμη.¹⁹³ Η αδυναμία του γερμανικού στόλου να υπερασπιστεί το Τρανσβάαλ λειτούργησε ως ένα βασικό επιχείρημα για να πειστεί η κοινή γνώμη για την ανάγκη ενός νέου ναυτικού εξοπλιστικού προγράμματος, πατώντας ακριβώς πάνω στο αντιβρετανικό αίσθημα της κοινής γνώμης.¹⁹⁴

Οι Γερμανοί προκειμένου να μην προκαλέσουν τη βρετανική καχυποψία με τα εξοπλιστικά τους προγράμματα τήρησαν στάση φιλικής - προς τη Βρετανία - ουδετερότητας στον πόλεμο των Μπόερ. Τη στάση αυτή όμως υπέσκαπτε η μαζικά αντιβρετανική και φιλική προς τους Μπόερ γερμανική κοινή γνώμη, που αποτέλεσε αντικείμενο σχολιασμού και κινητοποίησε, όπως θα αναδειχθεί αργότερα την προϋπάρχουσα και προαναφερθείσα βρετανική καχυποψία! Η στάση της κοινής γνώμης μαρτυρούσε αυτό που η επίσημη ηγεσία προσπαθούσε για λόγους τακτικής να κρύψει.¹⁹⁵ Συνεπώς, τα εχθρικά αισθήματα της κοινής γνώμης είχαν τη δική τους δυναμική, που ήταν ανεξάρτητη από τους κυβερνητικούς σχεδιασμούς και επέφεραν σημαντικά πολιτικά αποτελέσματα.¹⁹⁶

προϋποθέσεις και η κοινότητα στόχων ώστε να επιτευχθεί μια συμμαχία. Επιπρόσθετα, τα εχθρικά αισθήματα της κοινής γνώμης δυσχέραιναν την εφαρμογή οποιωνδήποτε σχεδίων συμμαχίας μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών.

¹⁹³ Matthew Seligmann, *Rivalry in Southern Africa...*, ό.π., σ. 117.

¹⁹⁴ Στο ίδιο, ό.π., σ. 117.

¹⁹⁵ John C. G. Rohl, *Wilhelm II into the Abyss of War and Exile 1900-1941*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 2014, σ. 26-28.

¹⁹⁶ Παρότι η ανάπτυξη του αγγλοφοβικού αισθήματος στη γερμανική κοινή γνώμη σχετιζόταν άμεσα με τη δράση της γερμανικής κυβέρνησης, η εξέλιξη και η έκφραση αυτού του αισθήματος δεν ήταν πλέον δυνατό να ελεγχθεί από τη γερμανική κυβέρνηση.

Κεφάλαιο 4 Βρετανο-γερμανικός ανταγωνισμός και ο Πόλεμος των Μπόερ

4.1 Η υποχώρηση του γεωπολιτικού ανταγωνισμού μετά το 1896

Όπως αναφέραμε προηγουμένως, η κρίση του Τρανσβάαλ και το τηλεγράφημα Κρούγκερ σηματοδότησαν τόσο την κορύφωση του βρετανο-γερμανικού ανταγωνισμού στη Νότια Αφρική, όσο και την αρχή της αποδέσμευσης της Γερμανίας από την περιοχή. Ενδεικτικό αυτής της διαδικασίας είναι το γράμμα του Κάιζερ προς τη βασίλισσα Βικτωρία, με το οποίο δήλωνε ότι αποκλειστικός στόχος του τηλεγραφήματος Κρούγκερ ήταν να καταδικάσει τον Τζέιμσον, όχι να θίξει την αξιοπρέπεια του βρετανικού λαού. Τα βρετανικά δημόσια όργανα, τύπος και κυβέρνηση σύσσωμα ανέλαβαν και εκείνα από την πλευρά τους να αποδώσουν τις ευθύνες αποκλειστικά στον Τζέιμσον και όχι στην κυβέρνηση του Ακρωτηρίου, πόσο μάλλον στη Βρετανική Κυβέρνηση και τήρησαν ενιαία σκληρή στάση έναντι του Βερολίνου. Η Βρετανία έδειχνε έμπρακτα και με κάθε τρόπο ότι δε θα ανεχόταν καμία παρέμβαση στο Τρανσβάαλ.¹⁹⁷

Η αποδέσμευση των Γερμανών από το Τρανσβάαλ δεν ήταν μια μονομερής διαδικασία. Το πάθος με το οποίο η Γερμανία υπερασπιζόταν το Τρανσβάαλ κίνησε την καχυποψία των Μπόερ, οι οποίοι υποπτεύονταν ότι πίσω από αυτή τη θερμή υποστήριξη οι Γερμανοί σχεδίαζαν την εγκαθίδρυση προτεκτοράτου στο Τρανσβάαλ.

¹⁹⁷ Harald Rosenbach, *Das Deutsche Reich, Großbritannien und der Transvaal...*, ό.π., σ. 50-52.

Σύμφωνα με τον Τσάμπερλεϊν, ο ίδιος ο Κρούγκερ φαίνεται να δήλωσε λίγο μετά το τηλεγράφημα:

«αδελφέ, μην συγκρούεσαι ποτέ με τη Βρετανία, αν έχεις κάποια διαφωνία μαζί της σίγουρα θα βρεθεί μια τρίτη δύναμη η οποία θα σε ενισχύσει στον αγώνα σου και με τον καιρό θα δικαιωθείς. Αν όμως συγκρουστείς με τη Γερμανία, θα στείλουν στρατό και θα σε διαλύσουν και τελειώσει η ιστορία. Δεν εμπιστεύομαι καθόλου έναν Άγγλο, αλλά έναν Γερμανό τον εμπιστεύομαι δέκα φορές λιγότερο!»¹⁹⁸

Σε αυτές τις υποψίες οι Γερμανοί αντέτειναν πως η στάση τους ήταν απολύτως συμβατή με την ανεξαρτησία του Τρανσβάαλ και πως δίχως τη γερμανική παρέμβαση το Τρανσβάαλ θα ήταν ήδη υπό βρετανικό έλεγχο.¹⁹⁹ Τέλος, σταδιακά άρχισε να φθίνει η οικονομική συνεργασία Γερμανών και Τρανσβάαλ, με αποτέλεσμα το 1896 να είναι η πρώτη χρονιά ύφεσης των συνολικών εμπορικών συναλλαγών μεταξύ των δύο κρατών. Η μείωση αυτή οφείλεται στη μεταστροφή της γερμανικής πολιτικής, και με δεδομένη την περίοδο σχετικής οικονομικής κρίσης στη Νότια Αφρική, το μέλλον της οικονομικής συνεργασίας μεταξύ των δύο κρατών φάνταζε δυσοίωνο. Πλέον το Τρανσβάαλ συνήπτε προνομιακές συμφωνίες με τη Γαλλία.²⁰⁰

Τέλος, η μεταστροφή της γερμανικής πολιτικής στο Τρανσβάαλ κατέστη σαφής και από μια ομιλία του Adolf Marschall, υπουργού εξωτερικών της Γερμανίας, ο οποίος δήλωνε ότι η παρέμβαση της Γερμανίας στη Νότια Αφρική αποσκοπούσε αποκλειστικά στη διατήρηση του status quo και τη διαφύλαξη των γερμανικών οικονομικών συμφερόντων στην περιοχή. Η τομή στη γερμανική πολιτική διαφαίνεται σε όσα δε δήλωσε ο Marschall. Πιο συγκεκριμένα, δεν πρόβαλε καμία πολιτική αξίωση στην περιοχή, δεν κατονόμασε ούτε τον Ρόουντς ούτε τα πλάνα ομοσπονδοποίησης ως αίτια της κρίσης στο Τρανσβάαλ, δεν επέκρινε τη βρετανική κυβέρνηση και δεν υιοθέτησε μεροληπτική στάση υπέρ των Μπόερ.²⁰¹

¹⁹⁸ Στο ίδιο, ό.π., σ. 53.

¹⁹⁹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 52.

²⁰⁰ Martin Kroeger, «Imperial Germany and the Boer War: from colonial fantasies to the reality of Anglo-German Estrangement» στο Keith Wilson(επιμ.) *The International Impact of the Boer War*, εκδ. Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2014, σ. 31.

²⁰¹ Harald Rosenbach, *Das Deutsche Reich, Großbritannien und der Transvaal...*, ό.π., σ. 54.

Ο ίδιος ο Κάιζερ πλέον εγκατέλειπε οποιαδήποτε αξίωση επί του Τρανσβάαλ και προωθούσε τον στόχο να συσφιχθούν οι σχέσεις μεταξύ της Γερμανικής Αυτοκρατορίας και της Γερμανικής Νότιας-Δυτικής Αφρικής, ώστε να αναπτυχθεί επαρκώς η τελευταία και να μπορέσει σταδιακά να αντιπαλέψει τη βρετανική ηγεμονία στην περιοχή. Αυτή η εξελικτική-ανταγωνιστική πολιτική που ακολουθήθηκε στο εξής στην περιοχή της Νότιας Αφρικής εδραζόταν αφενός στον παγκόσμιο πολιτικοοικονομικό ανταγωνισμό των δύο αυτοκρατοριών και αφετέρου στην πεποίθηση των Γερμανών ότι σταδιακά θα καθίσταντο κληρονόμοι της αποικιακής αυτοκρατορίας και κληρονομιάς των Βρετανών. Ο Rosenbach τεκμηριώνει αυτή τη διαπίστωση βασισμένος σε πρωτογενείς πηγές όπως διπλωματικά έγγραφα της εποχής και προσωπικά ημερολόγια Γερμανών αξιωματούχων. Μάλιστα δηλώνει ότι αυτή η μεταβολή υπέπεσε γρήγορα στην αντίληψη και των Βρετανών.²⁰²

Στο εξής, η Γερμανία αποδέχτηκε τη βρετανική ηγεμονία στη Νότια Αφρική και ακολούθησε μια πολιτική αντισταθμισμάτων και αποζημιώσεων σε άλλες περιοχές της Αφρικής ή και στον Ειρηνικό Ωκεανό. Η πολιτική αυτή έγινε σαφής με την -αρχικά μυστική - Αγγλο-Γερμανική συμφωνία στις 30/08/1898, η οποία αφορούσε τον μελλοντικό διαμοιρασμό των πορτογαλικών αποικιών στην Αφρική, σε περίπτωση που η Πορτογαλία τις εκποιούσε. Αρχικά οι δύο χώρες συμφωνούσαν ότι θα απέτρεπαν από κοινού σε κάθε άλλη δύναμη την προσάρτηση πρώην πορτογαλικών αποικιών. Όσον αφορά τον διαμοιρασμό καθαυτό η Γερμανία θα προσαρτούσε το βόρειο τμήμα της Μοζαμβίκης (που συνόρευε με τη Γερμανική Ανατολική Αφρική) και το νότιο τμήμα της Αγκόλας (που συνόρευε με τη Γερμανική Νότια Δυτική Αφρική). Από την πλευρά της η Βρετανία θα προσαρτούσε τη Νότια Μοζαμβίκη που περιλάμβανε το σπουδαίο λιμάνι του όρμου Delagoa Bay.²⁰³ Η ελπίδα να αποτελέσει αυτή η συνθήκη παράδειγμα για μια γενικότερη βρετανο-γερμανική συνεννόηση δεν ευοδώθηκε, αφενός διότι η Βρετανοί ήταν ακόμη καχύποπτοι απέναντι στις γερμανικές αποικιακές επιδιώξεις και αφετέρου επειδή η Γερμανία δεν ήθελε να διακινδυνεύσει τις σχέσεις της με τη Ρωσία, ερχόμενη σε στενότερη συνεννόηση με τους Βρετανούς. Τέλος σε κύκλους του

²⁰² Στο ίδιο, ό.π., σ. 66.

²⁰³ Martin Kroeger, «Imperial Germany and the Boer War...», ό.π., σ. 29-30.

Βερολίνου υπήρχε ο φόβος ότι η συνθήκη αυτή ήταν ένα ακόμη ξεπούλημα²⁰⁴, μια ακόμη ισχυρή υποχώρηση απέναντι στη Βρετανία.²⁰⁵

Η πραγματική σημασία της συνθήκης δε συνίστατο στις εδαφικές ανακατατάξεις που επέφερε - άλλωστε ήταν μια μελλοντική συνθήκη για το υποθετικό σενάριο εκποίησης των πορτογαλικών αφρικανικών αποικιών - αλλά στην οριστική απομάκρυνση της Γερμανίας από το Τρανσβάαλ. Η Γερμανία, συνάπτοντας τη συμφωνία αυτή ουσιαστικά αποδεχόταν την περικύκλωση του Τρανσβάαλ,²⁰⁶ όταν οι Βρετανοί θα προσαρτούσαν τη Delagoa Bay. Η Γερμανία αντάλλαζε φανερά τη φιλία των Μπόερ για αντισταθμίσματα σε άλλες περιοχές.²⁰⁷

Σε άρθρο της η Daily News μιλούσε για μια συμφωνία με την οποία οι δύο δυνάμεις μοίραζαν μεταξύ τους το δικαίωμα προαγοράς των πορτογαλικών αποικιών ως κοινές κληρονόμοι των κτήσεων του πορτογαλικού στέμματος στην Αφρική. Σαφώς η σπουδαία εξέλιξη ήταν ότι στη Delagoa Bay αναγνωριζόταν το βρετανικό δικαίωμα προαγοράς. Η συμφωνία αυτή είχε σύμφωνα με την εφημερίδα και κάποια άλλα πλεονεκτήματα που δεν καταγράφονται. Κύριο μεταξύ αυτών ήταν η ειρηνευτική επίδραση της συμφωνίας στην πολιτική του Ακρωτηρίου και κυρίως στη σχέση του Τρανσβάαλ με την επικυρίαρχο δύναμη (the relations of Transvaal with the suzerain power). Ο Κρούγκερ, που έτρεφε πολλές αυταπάτες και φρούδες ελπίδες σε σχέση με τη στάση της Γερμανίας απέναντι στο Τρανσβάαλ, τώρα θα αναγκαζόταν να σκεφτεί διαφορετικά το ζήτημα των Uitlanders, που ζούσαν στο αντιδραστικό καθεστώς του Τρανσβάαλ.²⁰⁸

Στη Γερμανία η αποτίμηση της συνθήκης ήταν σαφώς πιο αρνητική. Ειδικότερα, ο εθνικιστικός σύνδεσμος Alldeutscher Verband²⁰⁹ κατηγορούσε την

²⁰⁴ Ο Kennedy δεν κάνει συγκεκριμένη αναφορά σε κάποιο προηγούμενο ξεπούλημα (sellout) αλλά μπορούμε βάσιμα να υποθέσουμε ότι εννοεί τη συνθήκη της Ελιγολάνδης-Ζανζιβάρης του 1890, βλ. κεφάλαιο 2.2.2., ό.π., σ. 235.

²⁰⁵ Paul Kennedy, *The Rise of Anglogerman Antagonism...*, ό.π., σ. 235.

²⁰⁶ Για τη στρατηγική σημασία του λιμανιού βλ. κεφάλαιο 2.3, η κρίση της Delagoa Bay.

²⁰⁷ Martin Kroeger, «Imperial Germany and the Boer War...», ό.π., σ. 29-30.

²⁰⁸ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Anglo-German Treaty», εφ. *Daily News*, 26/9/1898, σ. 4.

²⁰⁹ Μαζί με την Kolonialgesellschaft ήταν οι δύο βασικότεροι γερμανικοί θεσμοί στα τέλη του 19^{ου} αιώνα που προπαγάνδιζαν τη γερμανική αποικιακή δράση και εξάπλωση.

κυβέρνηση ότι παραδίδοντας τη Delagoa Bay στα βρετανικά χέρια έπληττε τόσο τα γερμανικά οικονομικά συμφέροντα όσο και την ανεξαρτησία των Μπόερ. Ο σύνδεσμος υποστήριζε ότι δεν υπήρχε καμία απολύτως αποζημίωση, κανένα αντιστάθμισμα για τη θυσία των Μπόερ.²¹⁰ Η ημιεπίσημη *Kölnische Zeitung*, παρότι αναγνώριζε το κύρος του θεσμού, τον κατηγορούσε ότι επιτίθεται στην Γερμανική Κυβέρνηση βασισμένος σε υποψίες. Δεν ήταν δυνατόν να μιλάει κανείς, σύμφωνα με τον αρθρογράφο για θυσία των Μπόερ, με δεδομένο ότι πλέον στο Ακρωτήριο κυριαρχούσε το κόμμα «Σύνδεσμος των Αφρικάνερ» (*Afrikaner Bond*²¹¹), που θα προστάτευε τους Μπόερ και θα προασπιζόταν τα συμφέροντά τους. Έπειτα ο αρθρογράφος, με μια σειρά ερωτημάτων προς τον σύνδεσμο επισήμαινε ότι θα ήταν αδύνατο να συρθεί η Γερμανία σε έναν πόλεμο - εκ των προτέρων χαμένο λόγω των γεωγραφικών και στρατηγικών δεδομένων - για τη διασφάλιση των γερμανικών συμφερόντων στη Delagoa Bay. Το καλύτερο που θα μπορούσε να πετύχει η κυβέρνηση ήταν να συνάψει μια συμφωνία με τη Βρετανία, η οποία θα εξυπηρετούσε τα συμφέροντα και των δύο κρατών, χωρίς απαραίτητα να βλάπτει τους Μπόερ. Τέλος, η εφημερίδα αντέκρουε το επιχείρημα του *Alldeutscher Verband* ότι ο τελευταίος πρόσβευε μια μπισμαρκιανή πολιτική προσέγγιση. Αξιοποιώντας ένα κλασικό ρητό του εμβληματικού Γερμανού καγκελάριου η εφημερίδα υποστήριζε ότι δε θα άξιζε να θυσιαστούν τα κόκκαλα Πομερανών στρατιωτών για τους Μπόερ. Αντίθετα η κυβέρνηση υιοθετούσε μια πολιτική βασισμένη απολύτως στα δικά της συμφέροντα, όπως θα έκανε και ο Μπίσμαρκ.²¹² Είναι παραπάνω από σαφής η μεταστροφή της *Kölnische Zeitung*, η οποία παλαιότερα ζητούσε επιτακτικά τη γερμανική παρέμβαση στην κρίση του Τρανσβάαλ (1896), ενώ πλέον θεωρεί ότι το Τρανσβάαλ και οι Μπόερ δεν εντάσσονταν στα στρατηγικά πλάνα της Γερμανίας.

Κατά το 1898 λοιπόν οι αποικιακοί ανταγωνισμοί των δύο κρατών στη Νότια Αφρική είχαν αρχίσει να υποχωρούν. Σε παγκόσμιο επίπεδο ωστόσο, οι διεθνείς

²¹⁰ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Deutschland» εφ. *Kölnische Zeitung*, 14/9/1898, σ. 1.

²¹¹ Ο *Afrikaner Bond* ήταν ένα από τα πρώτα πολιτικά κόμματα της αποικίας του Ακρωτηρίου, με παραρτήματα και εκτός του Ακρωτηρίου, που ως στόχο είχε να προστατεύσει τα συμφέροντα των Μπόερ στον ευρύτερο χώρο της Νότιας Αφρικής.

²¹² Ανώνυμου αρθρογράφου, «Deutschland» εφ. *Kölnische Zeitung*, 14/9/1898, σ. 1. Η μεταστροφή στη ρητορική της εφημερίδας, ως προς τη Delagoa Bay και τους Μπόερ είναι σε απόλυτη συμφωνία με τη μεταστροφή της γερμανικής πολιτικής στο ίδιο ζήτημα.

ανταγωνισμοί ήταν σε τεράστια έξαρση και η Βρετανία βρισκόταν σε δεινή διπλωματική θέση. Η σύγκρουση με τους Γάλλους στη Φασόντα, με τους Ρώσους στην Άπω Ανατολή, η κατάληψη κινεζικών επαρχιών από τη Γερμανία και η έναρξη του ναυτικού εξοπλιστικού της προγράμματος καθιστούσαν σαφές ότι η πολιτική της ένδοξης απομόνωσης (*Splendid Isolation*) δεν ήταν επαρκής για την προάσπιση των βρετανικών συμφερόντων. Η Βρετανία δεν μπορούσε να επιτελεί πλέον τον παραδοσιακό της ρόλο ως εξισορροπητικός παράγοντας στις εντάσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών, διότι οι διαμορφούμενοι συνασπισμοί στην Ευρώπη θα μπορούσαν κάλλιστα να έχουν αντιβρετανικό χαρακτήρα. Αν αναλογιζόταν κανείς τα διεθνή δεδομένα, μόνος πιθανός σύμμαχος της Βρετανίας στα 1898 θα μπορούσε να είναι η Γερμανία, με την οποία (θεωρούσε ότι) είχε μόνο ορισμένες μικρές αποικιακές διαφορές αλλά και μια ιστορική παράδοση φιλίας. Σε αυτό το κλίμα για πρώτη φορά ο Τσάμπερλεϊν εξέφραζε την επιθυμία της Βρετανίας για μια **δεσμευτική** συμφωνία με την Τριπλή Συμμαχία. Αυτή τη φορά το πρόσκομμα πρόβαλε η Γερμανία, η οποία δεν ήθελε να ενταχθεί σε μια συμμαχία ως αδύναμος εταίρος - είχε άλλωστε αποικιακές βλέψεις που αργά ή γρήγορα θα την έφερναν σε σύγκρουση με τη Βρετανία.²¹³

Συνοψίζοντας, μετά το τηλεγράφημα Κρούγκερ βλέπουμε την υποκατάσταση των Γερμανικών αξιώσεων στο Τρανσβάαλ από μια πολιτική αποζημιώσεων και αντισταθμισμάτων. Η Γερμανία αποδεχόταν τη βρετανική ηγεμονία στην Νότια Αφρική αποσπώντας ανταλλάγματα σε άλλες περιοχές του πλανήτη. Ωστόσο, ενώ η Βρετανία επεδίωξε μια ευρύτερη συνεννόηση, η Γερμανία απέρριψε αυτή την προοπτική, επιθυμώντας να διαφυλάξει μια απολύτως ανεξάρτητη και αδέσμευτη εξωτερική πολιτική (*free hands policy*). Η Νότια Αφρική δεν αποτελούσε πλέον σημείο τριβής μεταξύ των δύο δυνάμεων. Συνέχισε όμως να κινητοποιεί γερμανικά εθνικιστικά και ιμπεριαλιστικά πάθη, ενώ σημαντικά γεγονότα στην περιοχή λειτούργησαν ως **αφορμή** πλέον για να αναδειχθούν και να οξυνθούν οι ευρύτεροι αποικιακοί ανταγωνισμοί ανάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες, καθώς και η εχθρότητα ανάμεσα στους δύο λαούς. Αυτά ήταν τα δεδομένα των βρετανο-γερμανικών σχέσεων πριν το ξέσπασμα του πολέμου των Μπόερ.

²¹³ Martin Kroeger, «Imperial Germany and the Boer War...», *ό.π.*, σ. 29.

4.2 Γερμανική κυβέρνηση και ουδετερότητα στον πόλεμο των Μπόερ

Η πολιτική αποδέσμευσης από το Τρανσβάαλ εκ μέρους της γερμανικής κυβέρνησης έγινε απολύτως σαφής κατά τη διάρκεια του πολέμου των Μπόερ, ο οποίος ξέσπασε στις 11/10/1899. Όπως είδαμε προηγουμένως, με την αγγλο-γερμανική συμφωνία του 1898 η Γερμανία πρακτικά αποδεχόταν τη βρετανική ηγεμονία στη Νότια Αφρική, ενώ οι οικονομικές και διπλωματικές σχέσεις της με το Τρανσβάαλ είχαν επιδεινωθεί μετά το 1896. Παρόλα αυτά, η γερμανική παρουσία στο Τρανσβάαλ, έστω και βραχύχρονη, είχε πετύχει να δημιουργήσει σημαντικά γεωπολιτικά αποτελέσματα, να αναπτύξει προσδοκίες ή αντίστροφα να τρομάξει τη Βρετανία, στο βαθμό που αμφισβητούνταν η κυριαρχία της σε μια περιοχή καίριου γεωπολιτικού βάρους. Επομένως η στάση της Γερμανίας στο ξέσπασμα του πολέμου ήταν ένα ερωτηματικό και προκάλεσε μεγάλη ικανοποίηση και ανακούφιση στους Βρετανούς η επιλογή της αυστηρής ουδετερότητας από τη γερμανική κυβέρνηση. Ποιες ήταν όμως οι ορίζουσες της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής, που επέβαλλαν αυτή την επιλογή; Ήταν πράγματι μια φιλοβρετανική στάση; Αν ναι γιατί υιοθετήθηκε, από έναν αυτοκράτορα που με την Παγκόσμια Πολιτική (Weltpolitik) του ήθελε μακροπρόθεσμα να αμφισβητήσει την παγκόσμια βρετανική ηγεμονία;

Αν και εκ πρώτης όψεως η ουδετερότητα φαντάζει ως μια δυσνόητη επιλογή, καθοριζόταν εντούτοις απόλυτα από τους υπάρχοντες γεωπολιτικούς συσχετισμούς και τα μελλοντικά αυτοκρατορικά σχέδια της Γερμανίας. Η τελευταία, στον αγώνα της να καταστεί μια παγκόσμια δύναμη, αντιλαμβανόταν ότι θα χρειαζόταν να συγκροτήσει ένα ισχυρό ναυτικό, ικανό να προωθήσει τα παγκόσμια οικονομικά και γεωπολιτικά της συμφέροντα. Το σχέδιο αυτό είχε ήδη τεθεί σε εφαρμογή, ωστόσο ο γερμανικός στόλος σε πλήρη ισχύ δεν θα ήταν έτοιμος πριν το 1917-18. Μέχρι εκείνη τη στιγμή, η Γερμανία *έπρεπε* να διατηρήσει όσο το δυνατόν καλύτερες σχέσεις με τη Βρετανία, όσο ακόμα η κατασκευή του στόλου είναι στην «επικίνδυνη ζώνη».²¹⁴ Η κατασκευή του στόλου έπρεπε να είναι όσο το δυνατόν πιο κρυφή, να κινηθεί «κάτω από τα ραντάρ» της βρετανικής κυβέρνησης και κοινής γνώμης, διότι σε διαφορετική περίπτωση η Βρετανία θα μπορούσε να προκαλέσει ένα προληπτικό χτύπημα στον υπό κατασκευή γερμανικό στόλο και να θέσει τέλος στα γερμανικά ηγεμονικά σχέδια.²¹⁵

²¹⁴ Δηλαδή στη φάση της συγκρότησης, στην οποία ήταν ακόμη μη λειτουργικός.

²¹⁵ John C. G. Roll, *Wilhem II into the Abyss...*, ό.π. σ. 18-19.

Αν το ζήτημα ιδωθεί από την αντίστροφη οπτική, διαπιστώνει κανείς ότι παρά τις αντιδράσεις της κοινής γνώμης υπέρ των Μπόερ και παρά την εγγενή και ειλικρινή αντιπάθεια των Γερμανών απέναντι σε μια πλουτοκρατική ιμπεριαλιστική δύναμη που διεξήγε έναν άνισο πόλεμο εναντίον μιας αδύναμης – (εν μέρει) γερμανικής καταγωγής - αγροτικής φυλής, χωρίς τον στόλο δεν υπήρχε δυνατότητα παρέμβασης της Γερμανίας. Ήδη από την κρίση του Τρανσβάαλ το 1895/96 και ιδίως μετά την αποστολή του τηλεγραφήματος Κρούγκερ, κατέστη σαφές στη Γερμανία ότι χωρίς ένα ισχυρό ναυτικό θα ήταν αδύνατον να αντιμετωπίσει κανείς τη βρετανική ισχύ στη Νότια Αφρική.²¹⁶ Σε αυτή τη διαπίστωση κατέληγαν με πικρία μέλη της πρωσικής αριστοκρατίας, που κατανοούσαν ότι χωρίς στόλο δεν μπορούσαν να τηρήσουν μια σκληρή στάση έναντι της Βρετανίας ή ακόμα και να υποστηρίξουν το Τρανσβάαλ.²¹⁷

Μια καθοριστική παράμετρος για την επιλογή της ουδετερότητας ήταν η επιθυμία των Γερμανών να διατηρήσουν μια απολύτως αδέσμευτη εξωτερική πολιτική, που θα τους παρείχε μεγαλύτερη ευελιξία να εργαλειοποιούν τους διεθνείς γεωπολιτικούς ανταγωνισμούς για ίδιον όφελος. Η κρίση της Φασόντα το 1898, η σύγκρουση Ρώσων-Βρετανών στην Άπω ανατολή και το αδιέξοδο των Βρετανών στη Νότια Αφρική καταδείκνυαν τη δεινή διπλωματική θέση της Βρετανίας. Ήταν σαφές ότι η Ρωσία και η Γαλλία θα αξιοποιούσαν τον πόλεμο στη Νότια Αφρική προκειμένου να προωθήσουν τα δικά τους αντιβρετανικά σχέδια.²¹⁸ Σε αυτό το κλίμα η γερμανική φιλία ή έστω ουδετερότητα θα μπορούσε να είναι μια πολύτιμη βοήθεια για τη Βρετανία, πλην όμως με σημαντικά αντίτιμα. Και βεβαίως η Γερμανία φρόντιζε σε κάθε περίπτωση να τονίζει τη σημασία της φιλίας της και τη δυσκολία της να συγκρατήσει το αντιβρετανικό αίσθημα της γερμανικής κοινής γνώμης.²¹⁹ Σε κάθε περίπτωση, επιδιωκόμενο αποτέλεσμα για τη Γερμανία στη Νότια Αφρική ήταν η διατήρηση του status quo, με τις μέγιστες δυνατές βρετανικές απώλειες, ώστε να

²¹⁶ Η αδυναμία αυτή άλλωστε, όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ήταν ένα από τα μείζονα επιχειρήματα στην κοινοβουλευτική διαδικασία για την έγκριση του ναυτικού εξοπλιστικού προγράμματος.

²¹⁷ John C. G. Roll, *Wilhem II into the Abyss...*, ό.π. σ. 24.

²¹⁸ Christopher Clark, *Οι Υποβάτες: πώς η Ευρώπη πήγε στον Πόλεμο το 1914*, μτφρ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2014, σ. 137-138.

²¹⁹ John C. G. Roll, *Wilhem II into the Abyss...*, ό.π., σ. 23.

αναγκαστεί η Βρετανία να ακολουθήσει μια μετριοπαθέστερη στάση έναντι της Γερμανίας.²²⁰

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της πολιτικής ήταν το ζήτημα των νήσων Σαμόα. Οι Γερμανοί από την πλευρά τους τόνιζαν, ότι η ουδετερότητα ήταν ανεπιθύμητη ως πολιτική στη γερμανική κοινή γνώμη η οποία έτεινε να είναι αντιβρετανική. Επομένως, χωρίς ανταλλάγματα δεν θα μπορούσε η πολιτική ουδετερότητας σε βάθος χρόνου να είναι βιώσιμη. Επιπρόσθετα, με το ξέσπασμα του πολέμου και τις αρχικές βρετανικές αποτυχίες, εξυφαίνονταν από τη Γαλλία και τη Ρωσία σχέδια συγκρότησης ενός αντιβρετανικού συνασπισμού. Ο Τζόζεφ Τσάμπερλεϊν, καταλαβαίνοντας ότι η γερμανική ουδετερότητα θα ήταν κρίσιμη κατά τη διάρκεια του πολέμου των Μπόερ, προχώρησε σε συμφωνία με τη Γερμανία για τις αποικίες του Ειρηνικού. Έτσι η Γερμανία εξαργύρωνε την ουδετερότητα της με την προσάρτηση των νήσων Σαμόα, η οποία θα ήταν αδύνατη αν δεν διεξαγόταν την ίδια στιγμή ο πόλεμος στη Νότια Αφρική. Η επίσημη συμφωνία έλαβε χώρα στις 14/11/1899.²²¹

Τις βασικές αρχές της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής κατά τον πόλεμο των Μπόερ διατύπωνε κύριο άρθρο της *Kölnische Zeitung* στις 30/12/1899. Η ημερίδα, απαντώντας στον εξόχως αγγλοφοβικό γερμανικό τύπο, υπενθύμιζε στους αναγνώστες της τους γεωπολιτικούς λόγους που καθόριζαν τη γερμανική ουδετερότητα. Αρχικά, ήδη από το 1896 οι Μπόερ αντιμετώπιζαν με τεράστια καχυποψία τους Γερμανούς ενώ ακολουθούσαν συστηματικά οικονομικές πολιτικές (προνομιακές συμφωνίες με τη Γαλλία) που έβλαπταν τα γερμανικά οικονομικά συμφέροντα. Η συμπάθεια των Γερμανών για τους –(αχάριστους) Μπόερ θα μπορούσε να προκαλέσει επιπλοκές στις βρετανο-γερμανικές σχέσεις. Επιπρόσθετα, μια αμιγώς αντιβρετανική πολιτική θα οδηγούσε στην απόλυτη σύμπραξη της Γερμανίας με τη Ρωσία. Το ενδεχόμενο αυτό δεν ήταν επιθυμητό, διότι ο πραγματικός στόχος της Γερμανίας ήταν να διατηρήσει ίσες αποστάσεις από Αγγλία και Ρωσία ώστε να έχει τη δυνατότητα επιλογής, να αξιοποιεί προς όφελος της τον μεταξύ τους ανταγωνισμό. Η Γαλλία, μέσα από τη συμμαχία της με τη Ρωσία είχε καταστεί στην πράξη ελεγχόμενο κράτος και η Γερμανία δε ήθελε σε καμία περίπτωση να αποκτήσει μια σχέση

²²⁰ Steffen Bender, *Der Burenkrieg und Die deutschsprachige Presse...*, ό.π., σ. 140.

²²¹ Martin Kroeger, «Imperial Germany and the Boer War...», ό.π., σ. 32-33.

εξάρτησης με τη Ρωσία. Ο αρθρογράφος θεωρούσε αφελές το επιχείρημα ορισμένων αντιβρετανικών κύκλων, ότι η Βρετανία δεν ήταν πλέον μεγάλη δύναμη. Παρά τις αρχικές της αποτυχίες στον πόλεμο, παρέμενε μια μεγάλη δύναμη, η οποία στηριζόταν στο κραταιό της ναυτικό, και γι' αυτό συνιστούσε την κύρια απειλή για τη Γερμανία. Με αυτές τις σκέψεις ο αρθρογράφος κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η γερμανική ουδετερότητα τόσο στον πόλεμο της Νότιας Αφρικής όσο και στην ιστορική διαμάχη Βρετανίας-Ρωσίας ήταν επιβεβλημένη, παρά το αντιβρετανικό αίσθημα της κοινής γνώμης.²²²

Οι *Times* ασχολήθηκαν διεξοδικά με την γερμανική στάση κατά τη διάρκεια του πολέμου. Διαπίστωναν από πολύ νωρίς το γερμανικό αδιέξοδο, δηλαδή το γεγονός ότι αφενός το αντιβρετανικό αίσθημα της κοινής γνώμης ήταν αναγκαίο για την ενίσχυση των ναυτικών εξοπλισμών, αφετέρου όμως αυτό υπέσκαπτε οποιεσδήποτε προοπτικές ουσιαστικής συνεννόησης των δύο κρατών. Από την πλευρά της η Γερμανία, επιδιώκοντας να ενισχύσει το ναυτικό της και ταυτόχρονα να διατηρήσει καλές σχέσεις με τη Βρετανία, κινούνταν «μεταξύ Σκύλας και Χάρυβδης».²²³ Στο ίδιο άρθρο, γίνονταν αναφορές σε απόψεις της γερμανικής εφημερίδας *Hamburger Nachrichten*. Σύμφωνα με αυτή, η Γερμανία δεν είχε κοινά συμφέροντα με τη Βρετανία ούτε στην Ευρώπη, ούτε στις αποικίες, όπου οι δύο δυνάμεις εμπλέκονταν στις ίδιες περιοχές είτε ως ανταγωνίστριες είτε ακόμα και ως εχθροί, ποτέ ως σύμμαχοι. Έτσι, περιθώρια διαπραγματεύσεων μεταξύ των δύο κρατών υπήρχαν μόνο για να αποσοβηθούν εντάσεις, όχι για τη συγκρότηση μιας συμμαχίας. Η Γερμανία, από τη στιγμή που μπήκε στο παιχνίδι των αποικιακών ανταγωνισμών, όφειλε να διατηρήσει όσο το δυνατόν καλές σχέσεις με τη Βρετανία, η οποία θα μπορούσε να της προκαλέσει τα περισσότερα προβλήματα ανά την υφήλιο. Η ανάλυση αυτή χαρακτηρίστηκε από τον αρθρογράφο των *Times* ως η αρτιότερη περιγραφή της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής.²²⁴

Κατά τη διάρκεια του πολέμου, έλαβαν χώρα διάφορα περιστατικά και εκτυλίχθηκαν φαινόμενα, τα οποία δοκίμασαν στην πράξη τα όρια της γερμανικής

²²² Ανώνυμου αρθρογράφου, «Deutschlands Verhältnis zu England» εφ. *Kölnische Zeitung*, 30/12/1899, σ. 5.

²²³ Ανώνυμου αρθρογράφου, «German Opinion» εφ. *The Times*, 09/12/1899 σ. 7.

²²⁴ Στο ίδιο, ό.π., σ. 7.

ουδετερότητας και όξυναν το αντιβρετανικό αίσθημα στη γερμανική κοινή γνώμη. Μια πρώτη ρωγμή ήταν η κατάσχεση του εμπορικού πλοίου Bundesrat της γερμανικής εταιρίας Deutsch Ost-Afrika Linie, από τις βρετανικές ναυτικές αρχές, στα τέλη Δεκεμβρίου 1899, με την αιτιολογία ότι μετέφερε παράνομα πολεμικό υλικό στους Μπόερ. Η κρίση αυτή που έμεινε γνωστή ως «Υπόθεση πλοίου Bundesrat» (Bundesrat Affäre) εντάθηκε όταν στο Βερολίνο έφτασε η είδηση πως κατασχέθηκαν, με παρόμοια αιτιολογία, άλλα δύο γερμανικά εμπορικά πλοία. Κατά τη διάρκεια του περιστατικού η Γερμανία χρησιμοποίησε σκληρή φρασεολογία, κατηγορώντας τη Βρετανία για παραβίαση του διεθνούς δικαίου και των κανόνων ελεύθερου εμπορίου. Μάλιστα διατυπώνονταν ειρωνικά σχόλια, όπως ότι η Βρετανία ασχολείται περισσότερο με το να κυνηγάει τα γερμανικά πλοία παρά τους Μπόερ στη Νότια Αφρική. Η ημιεπίσημη *Kölnische Zeitung*, εξέφραζε έντονη διαμαρτυρία για την μεγάλη καθυστέρηση της διαδικασίας ελέγχου των γερμανικών πλοίων και δήλωνε πεπεισμένη ότι η Deutsch Ost-Afrika Linie είχε τηρήσει απολύτως τους κανόνες του διεθνούς δικαίου.²²⁵ Για να αποτρέψει την περαιτέρω όξυνση της κρίσης ο πρωθυπουργός της Βρετανίας Σόλσμπερι επιμελήθηκε προσωπικά του θέματος.²²⁶

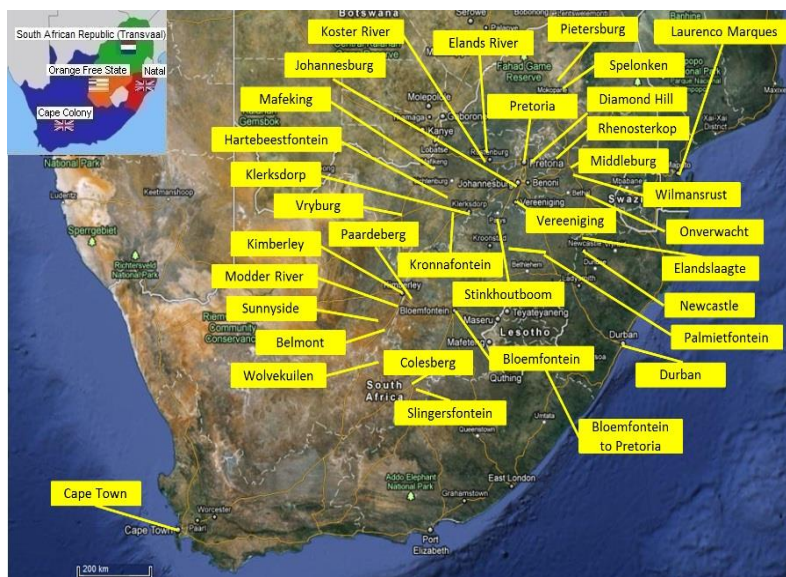
Ο πόλεμος των Μπόερ είχε μια ραγδαία κλιμάκωση. Κατά την αρχική του φάση οι Μπόερ πέτυχαν μια σειρά από σημαντικές νίκες, αποκορύφωμα των οποίων υπήρξε μια τριάδα νικηφόρων μαχών που έμεινε γνωστή στη βρετανική συλλογική μνήμη ως Black week (10-15 Δεκεμβρίου 1899). Παρά τις αρχικές επιτυχίες ωστόσο, στις αρχές του 1900 αποβιβάστηκαν στην Νότια Αφρική πολυάριθμα βρετανικά στρατεύματα, καθιστώντας την ήττα των Μπόερ αναπόφευκτη. Ο βρετανικός στρατός υπό την ηγεσία των Horatio Herbert Kitchener και Frederick Sleigh Roberts²²⁷ απελευθέρωσε πολιορκημένες πόλεις και πέτυχε σημαντικές νίκες εναντίον των Μπόερ. Έως τον Σεπτέμβριο του 1900, η φάση του τακτικού πολέμου είχε ολοκληρωθεί με τη Βρετανία να ανακοινώνει την προσάρτηση των δύο δημοκρατιών των Μπόερ. Ωστόσο, αυτή συνέβη μόνο κατ' όνομα, διότι οι Μπόερ ξεκίνησαν έκτοτε έναν πραγματικό

²²⁵ Ανώνυμου αρθρογράφου, «Berlin» εφ. *Kölnische Zeitung*, 16/01/1901, σ. 1.

²²⁶ Martin Kroeger, «Imperial Germany and the Boer War...», *ό.π.*, σ. 36-37.

²²⁷ Σπουδαίες φυσιογνωμίες της βρετανικής στρατιωτικής ιστορίας που διακρίθηκαν ιδιαίτερα για τη συνεισφορά τους στο βρετανικό στρατό κατά τη διάρκεια του Α. Π. Π., έπαιξαν δε καθοριστικό ρόλο και στη βρετανική επικράτηση επί των Μπόερ.

ανταρτοπόλεμο(Guerilla War), με τους Βρετανούς να αναλαμβάνουν την καταπολέμηση του Counter-Insurgency).²²⁸

Εικόνα 5. Στον παραπάνω χάρτη παρουσιάζονται τα σημαντικότερα πεδία των μαχών κατά τη διάρκεια του πολέμου© New South Wales Lancers Memorial Museum Incorporated. <https://www.bwm.org.au/course.ph>

Αμετακίνητη παρέμεινε η στάση ουδετερότητας των Γερμανών και κατά τη διάρκεια της περιοδείας του προέδρου Κρούγκερ στην Ευρώπη, μετά την επίσημη προσάρτηση των δύο δημοκρατιών των Μπόερ από τη Βρετανία και την έναρξη του ανταρτοπόλεμου. Ο εμβληματικός ηγέτης των Μπόερ έγινε δεκτός με επευφημίες στο λιμάνι της Μασσαλίας όπου αποβιβάστηκε, ενώ ήρθε και σε επαφή τόσο με τις γαλλικές όσο και με τις ολλανδικές αρχές. Παρά το καλό κλίμα των συναντήσεων δεν υπήρξε κάποια επίσημη παρέμβαση των δύο κρατών υπέρ των Μπόερ.²²⁹

Η ελπίδα του Κρούγκερ ήταν ότι θα γινόταν δεκτός και από τις γερμανικές αρχές, ιδίως δε από τον Κάιζερ, ο οποίος στο παρελθόν²³⁰ είχε δείξει ότι συμμεριζόταν τον αγώνα των Μπόερ να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους. Κάτι τέτοιο όμως δε συνέβη, διότι ο Κάιζερ γνώριζε καλά ότι μια τέτοια κίνηση θα τον έφερνε σε ρήξη με

²²⁸ Επιμελητές της Εγκυκλοπαίδειας Britannica, Λήμμα: «South African War», ημερομηνία προσπέλασης ιστοσελίδας: 31/05/2023. <https://www.britannica.com/event/South-African-War>

²²⁹ Steffen Bender, *Der Burenkrieg und Die deutschsprachige Presse*, ό.π., σ. 209-210

²³⁰ Βλ. τηλεγράφημα Κρούγκερ

τη Βρετανία, αφενός διότι θα τον υποδεχόταν σαν αρχηγό κράτους²³¹ και αφετέρου θα απομακρυνόταν από τη στάση ουδετερότητας που μέχρι εκείνη τη στιγμή είχε ακολουθήσει. Έτσι, παρότι ο Κρούγκερ έγινε δεκτός με ενθουσιασμό στην Κολωνία, δεν είχε καμία ακρόαση από επίσημα διοικητικά κλιμάκια, ενώ υπήρξαν κρατικές προβλέψεις ώστε να περιοριστούν οι εκδηλώσεις φιλίας προς τους Μπόερ.²³² Ο φιλελεύθερος και φιλοκυβερνητικός τύπος, καθώς και οι φιλικά προσκείμενες προς την κυβέρνηση δυνάμεις στο Reichstag υποστήριξαν αυτή την επιλογή του Κάιζερ επί τη βάση δύο αλληλοσυνδεόμενων επιχειρημάτων. Μια ακρόαση προς τον Κρούγκερ θα έδινε ελπίδες στους Μπόερ, οι οποίες δεν θα είχαν κάποιο πρακτικό αντίκρυσμα. Και τούτο διότι η Γερμανική Κυβέρνηση, για πραγματιστικούς λόγους - που έχουν αναλυθεί παραπάνω - επέλεξε μια ουδέτερη στάση στον πόλεμο.²³³

Ο πόλεμος των Μπόερ ήταν μια πραγματική ανθρωπιστική καταστροφή στο πλαίσιο του οποίου εφαρμόστηκαν πρακτικές ολοκληρωτικού πολέμου, όπως η τακτική της καμένης γης από το στρατηγό Kitchener. Ωστόσο, η πλέον ανάνθρωπη πρακτική ήταν η χρήση στρατοπέδων συγκέντρωσης.²³⁴ Τον Ιούνιο του 1901, δημοσιεύθηκε μια μελέτη της κοινωνικής ακτιβίστριας και πασιφίστριας Emily Hobhouse²³⁵ η οποία προκάλεσε σάλο στη Βρετανία και διεθνώς, διότι γνωστοποιούσε για πρώτη φορά στη κοινή γνώμη το ζήτημα των (βρετανικών) στρατοπέδων συγκέντρωσης (concentration camps) και των απαράδεκτων συνθηκών διαβίωσης των έγκλειστων. Είναι σαφές ότι τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, στα οποία λάμβανε χώρα ο εγκλεισμός των αμάχων, είχαν ως στόχο να αποκόψουν τους Μπόερ αντάρτες από την κοινωνική τους βάση, προκειμένου τελικά ο βρετανικός στρατός να τους περιορίσει και να τους καταστρέψει. Δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου περί τα 40 στρατόπεδα, και στη συνολική διάρκεια του πολέμου πέρασαν από αυτά 120.000 χιλιάδες Μπόερ, ενώ ξεχωριστά στρατόπεδα δημιουργήθηκαν και για τον μαύρο

²³¹ Όπως έχουμε δει πάγια θέση των Βρετανών ήταν ότι και πριν τον πόλεμο ήταν επικυρίαρχη δύναμη επί του Τρανσβάαλ, μετά δε την επίσημη προσάρτηση των δύο δημοκρατιών ήταν θεωρητικά απόλυτη κυρίαρχη δύναμη.

²³² Steffen Bender, *Der Burenkrieg und Die deutschsprachige Presse...*, ό.π., σ. 212.

²³³ Στο ίδιο, ό.π., σ. 217.

²³⁴ Elizabeth Van Heyningen, «The South African War as a Humanitarian Crisis», *International Review of the Red Cross* 97 (900), 2015, σ. 1000-1001.

²³⁵ Για την Hobhouse βλ. παράρτημα ενότητα Γ.

πληθυσμό. Η θνητότητα έφτανε το 34,4% των εγκλείστων, λόγω του υποσιτισμού, της έλλειψης νερού και των άθλιων συνθηκών υγιεινής. Συνολικά πέθαναν 28.000 Μπόερ εκ των οποίων οι 22.000 ήταν κάτω των 16 ετών, καθώς και 14.000 μαύροι ιθαγενείς στα δικά τους στρατόπεδα.²³⁶ Σε ένα πληθυσμό περίπου 200.000 Μπόερ, η συστηματική δολοφονία του 1/10 - και πλέον - του πληθυσμού και ιδίως παιδιών προσιδιάζει σε γενοκτονικές πρακτικές, με όρους 20^{ου} αιώνα.

Η δημοσίευση της μελέτης της Hobhouse προκάλεσε κύματα σοκ στη Βρετανική κοινωνία. Κυκλοφόρησε σε τιμή μιας πέννας, και γνώρισε ταχύτατη διάδοση. Ο ριζοσπάστης φιλελεύθερος Lloyd George κατηγορούσε τη βρετανική κυβέρνηση ότι εφάρμοζε μια πολιτική εξόντωσης. Αντίθετα, τα ανώτερα μεσοαστικά στρώματα ήταν αυτά που θεωρούσαν τα στρατόπεδα συγκέντρωσης θεμιτή πρακτική για τη διεξαγωγή του πολέμου. Η αποτίμηση της μελέτης της Hobhouse είχε σαφή πολιτικά χαρακτηριστικά. Οι φιλοκυβερνητικές δυνάμεις επεδίωξαν να παρουσιάσουν τη Hobhouse ως αναξιόπιστη και στρατευμένη ακτιβίστρια, ενώ οι φιλελεύθεροι, που εξ' αρχής ήταν εναντίον του πολέμου αξιοποίησαν αυτή τη μελέτη στην αντιπολιτευτική τους ρητορική.²³⁷

Σε μια τέτοια κατάφωρη παραβίαση του διεθνούς δικαίου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, για ακόμη μια φορά η γερμανική κυβέρνηση, μέσω των ημιεπίσημων οργάνων της διατήρησε κατά το δυνατό μια ουδέτερη στάση. Η *Kölnische Zeitung* δήλωνε ότι τα στρατόπεδα συγκέντρωσης ήταν μια θεμιτή πρακτική για την αποπεράτωση ενός πολέμου φθοράς. Η κριτική που ασκούσε στους Βρετανούς δεν ήταν επί της αρχής, ότι δηλαδή μετήλθαν τέτοιων μέσων, αλλά επί των κακών συνθηκών ζωής και υγιεινής των εγκλείστων, για τους οποίους οι βρετανικές αρχές έπρεπε να εξασφαλίζουν πιο ανθρώπινες συνθήκες διαβίωσης.²³⁸ Άλλη φιλελεύθερη εφημερίδα, η οποία διέκειτο φιλικά τόσο προς τη γερμανική όσο και τη βρετανική κυβέρνηση, έφτανε στο σημείο να κατηγορήσει τις έγκλειστες μητέρες Μπόερ ότι ευθύνονταν για το θάνατο των παιδιών τους, διότι τάχα μετέρχονταν μεθόδων λαϊκής

²³⁶ Steffen Bender, *Der Burenkrieg und Die deutschsprachige Presse...*, ό.π., σ. 101-106.

²³⁷ Birgit Susanne Seibold, *Emily Hobhouse und Die Berichte über Die Konzentrationslager während des Burenkriegs: zwei unterschiedliche Perspektiven*, εκδ. Universität Tübingen, Tübingen 2011, σ. 92-94.

²³⁸ Steffen Bender, *Der Burenkrieg und Die deutschsprachige Presse...*, ό.π. σ. 110-111.

ιατρικής και δεν άφηναν τα παιδιά τους να δεχτούν τη βρετανική επιστημονική ιατρική περίθαλψη.²³⁹ Η εφημερίδα υιοθετούσε απόλυτα το βρετανικό αφήγημα για τη θνητότητα εντός των στρατοπέδων συγκέντρωσης, η οποία αποδιδόταν στη δεισδιαιμονία και την προκατάληψη των οπισθοδρομικών Μπόερ και όχι στις άθλιες συνθήκες διαβίωσης των τροφίμων.²⁴⁰

Το γεγονός που πραγματικά δοκίμασε τα όρια της γερμανικής ουδετερότητας και φιλικής διάθεσης απέναντι στη Βρετανία ήταν ένας λόγος του Τσάμπερλεϊν στο Εδιμβούργο, στις 25/10/1901. Ο διακεκριμένος πολιτικός υποστήριξε ότι πλησίαζε ή είχε φτάσει η στιγμή κατά την οποία η Βρετανία θα έπρεπε να πάρει ακόμα σκληρότερα μέτρα για τη διεξαγωγή του πολέμου. Ως εκείνη την ώρα, σύμφωνα με τον Τσάμπερλεϊν οι Βρετανοί είχαν υιοθετήσει πολύ πιο ήπια μέτρα για τη διεξαγωγή του πολέμου, από αυτά που χρησιμοποίησαν οι «πολιτισμένες δυνάμεις» σε δικούς τους πολέμους, οι οποίες τώρα κατηγορούν τη Βρετανία για βαρβαρότητα. Ο Τσάμπερλεϊν αναφέρθηκε χαρακτηριστικά σε βαρβαρότητες κατά των Πολωνών, των Καυκάσιων, των Αλγερινών, των κατοίκων του Τόγκο. Τελευταίο ανέφερε τον γαλλοπρωσικό πόλεμο του 1870, με σαφή υπαινιγμό για τις πρακτικές του γερμανικού στρατού. Αυτή η αναφορά δημιούργησε μια άνευ προηγουμένου έκρηξη αγγλοφοβίας στη γερμανική κοινή γνώμη. Ο γαλλοπρωσικός πόλεμος υπήρξε άλλωστε η θεμέλια πράξη συγκρότησης του γερμανικού κράτους, επομένως η αντιμετώπιση του ως βιαιότερου από τον πόλεμο των Μπόερ αποτελούσε μια ευθεία προσβολή στην υπόληψη του γερμανικού στρατού, ακόμα και του ίδιου του έθνους.²⁴¹

Άτομα και συλλογικότητες συντηρητικών και εθνικιστικών κύκλων απαίτησαν από την κυβέρνηση να λάβει επίσημη θέση και να απαντήσει σε αυτή την προσβολή. Η κυβέρνηση Bülow βρισκόταν σε δύσκολη θέση, διότι από τη μια πλευρά με μια έγκαιρη και δυναμική απάντηση θα μπορούσε να κατασιγάσει τα αγγλοφοβικά αισθήματα που πάλι είχαν εκραγεί ως αποτέλεσμα της δήλωσης του Τσάμπερλεϊν, από την άλλη όμως μια δυναμική δήλωση θα μπορούσε να οδηγήσει σε διπλωματική ρήξη με τη Βρετανία, όπως είχε συμβεί με το τηλεγράφημα Κρούγκερ. Τελικά ο Bülow

²³⁹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 116. Το δημοσίευμα της εφημερίδας έλαβε χώρα στις 19/11/1901.

²⁴⁰ Βλ. ενδεικτικά, αγνώστου αρθρογράφου «Concentration Camps, Boer Habits, Dirt and Disease, Astounding Remedies», εφ. *Morning Post*, 16/11/1901, σ. 3.

²⁴¹ Steffen Bender, *Der Burenkrieg und Die deutschsprachige Presse*, ό.π., σ. 232-234.

απάντησε στη δήλωση Τσάμπερλεϊν, υπερασπιζόμενος την τιμή του λαού και του στρατού του, γεγονός που επιδοκιμάστηκε από το γερμανικό τύπο.²⁴²

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον είχε για ακόμη μια φορά η στάση της ημιεπίσημης *Kölnische Zeitung*, απέναντι στο λόγο του Τσάμπερλεϊν. Η εφημερίδα βρισκόταν σε εξίσου δύσκολη θέση, διότι ενώ εξέφραζε μια απόλυτη στάση ουδετερότητας, έπρεπε να αναλύσει μια ομιλία προσβλητική για τον γερμανικό στρατό. Έτσι, από τη μια πλευρά επεδίωκε να κατευνάσει το όργιο αγγλοφοβίας και αντίστοιχων δημοσιευμάτων και να αντικρούσει τα «μη επαληθευμένα» δημοσιεύματα περί βαρβαρότητας του βρετανικού στρατού στη Νότια Αφρική. Από την άλλη πλευρά χαρακτήριζε τη δήλωση του Τσάμπερλεϊν ως προσβολή, για τη στάση του γερμανικού στρατού σε έναν πόλεμο που οδήγησε στην ενοποίηση της χώρας. Ο αρθρογράφος κατέληγε όμως ότι δεν είναι αντάξιο του γερμανικού επιπέδου, να ανταποδίδει ο γερμανικός τύπος αυτή την προσβολή με κατηγορίες έναντι του βρετανικού στρατού, οι οποίες δεν είναι αποδεδειγμένες.²⁴³

4.3 Γερμανική κοινή γνώμη και πόλεμος των Μπόερ

Παρά το γεγονός ότι υπήρξαν γεγονότα που δοκίμασαν την αυστηρή ουδετερότητα της γερμανικής κυβέρνησης κατά τη διάρκεια του πολέμου, αυτή παρέμεινε σταθερή ως και το τέλος της σύγκρουσης. Ωστόσο, η γερμανική κοινή γνώμη κινήθηκε σε μια διαμετρικά αντίθετη κατεύθυνση, υιοθετώντας μια εξόχως αγγλοφοβική στάση κατά τη διάρκεια του πολέμου. Και τούτο διότι ο πόλεμος ξέσπασε σε μια περίοδο κατά την οποία η γερμανική κοινή γνώμη είχε ήδη ευαισθητοποιηθεί για τα τεκταινόμενα στη Νότια Αφρική. Είχαν διαδοθεί οι ιδέες περί φυλετικής συγγένειας μεταξύ των Γερμανών και των Μπόερ, και η θέση ότι οι τελευταίοι αποτελούσαν μια γνήσια τευτονική φυλή. Οι αναγνώστες έσπευδαν επομένως να διαβάσουν στις εφημερίδες οποιοδήποτε νέο αφορούσε τον πόλεμο.²⁴⁴ Σε αυτό το πλαίσιο, οι εφημερίδες δημοσίευαν χάρτες με υπομνήματα, τοποθεσίες σημαντικών μαχών και πορείες των

²⁴² Στο ίδιο, ό.π., σ. 234 και 244-247.

²⁴³ Άγνωστου αρθρογράφου, «Zur Steuer der Wahrheit», εφ. *Kölnische Zeitung*, 17/11/1901, σ. 1.

²⁴⁴ Steffen Bender, *Der Burenkrieg und Die deutschsprachige Presse*, ό.π., σ. 30.

αντιπάλων στρατευμάτων, προκειμένου να εξοικειώσουν τη γερμανική κοινωνία με τις στρατιωτικές εξελίξεις στο χώρο της Νότιας Αφρικής.²⁴⁵

Βεβαίως, καθοριστικής σημασίας ήταν το ζήτημα της λογοκρισίας, την οποία επέβαλε ο βρετανικός στρατός κατά τη διάρκεια του πολέμου. Η ανταπόκριση του πολέμου εκ μέρους των γερμανικών εφημερίδων γινόταν είτε μέσω της ανάγνωσης των βρετανικών εφημερίδων, είτε μέσω του ειδησεογραφικού πρακτορείου Reuters. Ενδεικτικά, κατά τη διάρκεια του πολέμου υπήρχαν μόνο 80 Βρετανοί ανταποκριτές, εκ των οποίων οι 20 ήταν απεσταλμένοι των *Times* του Λονδίνου. Επομένως, ειδικά στις πρώιμες φάσεις του πολέμου, ειδήσεις που αφηγούνταν βρετανικές στρατιωτικές επιτυχίες αντιμετωπίζονταν με καχυποψία ή ακόμη απορρίπτονταν ως ανυπόστατες και ψευδείς. Ενημέρωση από την πλευρά των Μπόερ δεν υπήρχε, διότι τόσο το ταχυδρομικό όσο και το τηλεγραφικό δίκτυο βρίσκονταν υπό βρετανικό έλεγχο. Έτσι οι Μπόερ δεν μπορούσαν να διεξάγουν μια δική τους πολιτική πληροφόρησης (Informationspolitik) ή προπαγάνδας.²⁴⁶

Οι μορφές της λογοκρισίας που επέβαλλε ο βρετανικός στρατός ήταν διαφόρων ειδών. Αρχικά, δικαίωμα αποστολής ανταποκριτών στις πρώιμες φάσεις του πολέμου είχαν κυρίως οι λονδρέζικες εφημερίδες, ενώ οι επαρχιακές σπανιότερα αποκτούσαν αυτή τη δυνατότητα. Βασική επιθυμία ήταν να μη δοθούν άδειες σε ξένους ανταποκριτές, διότι αυτοί σύμφωνα με τον διοικητή των βρετανικών στρατευμάτων Redvers Buller ήταν απλώς κατάσκοποι. Καθοριστικής σημασίας ήταν ο έλεγχος σημείων κλειδιών στο τηλεγραφικό δίκτυο, όπως το Άντεν στην Υέμενη, από όπου θα μπορούσαν μέσω τηλεγράφου να μεταδοθούν ειδήσεις που δημοσιοποιούνταν από τους Μπόερ. Κατά τη διάρκεια της λογοκριτικής διαδικασίας ελεγχόταν το περιεχόμενο της είδησης και ο κίνδυνος που αυτή ενείχε για τα βρετανικά στρατεύματα. Σε αυτό το πλαίσιο λογοκρίνονταν ειδήσεις που αναφέρονταν στο χαμηλό ηθικό ή την έλλειψη τροφής του βρετανικού στρατού, ώστε να μην ενθαρρυνθούν οι Μπόερ.²⁴⁷

Η ανταπόκριση της γερμανικής κοινωνίας στις εξελίξεις της Νότιας Αφρικής ήταν ένα μαζικό φαινόμενο και συνοδεύτηκε από ένα κύμα φιλίας προς τους Μπόερ

²⁴⁵ Στο ίδιο, ό.π., σ. 45-46.

²⁴⁶ Στο ίδιο, ό.π., σ. 36-37.

²⁴⁷ Jaqueline Beaumont, «The British Press and Censorship during the South African War», *South African Historical Journal*, vol. 41, 1999, σ. 267-272.

(Bureneuphorie). Αρχικά, συλλογικότητες όπως ο Alldeutscher Verband (Παγγερμανικός Σύνδεσμος) και η Deutsche Kolonialgesellschaft (Γερμανική Αποικιακή Εταιρεία) υποστήριζαν τους Μπόερ είτε μέσω της προπαγάνδας, είτε ακόμη και με χρηματική βοήθεια. Επιπρόσθετα, η υποστήριξη προς τους Μπόερ εκδηλωνόταν και σε πολλά άλλα επίπεδα του γερμανικού δημόσιου βίου. Προπαγάνδα υπέρ των Μπόερ υπήρχε στη διαφήμιση καθημερινών προϊόντων, σε καρτ ποστάλ, σε καρφίτσες με το πρόσωπο του Κρούγκερ, σε παιχνίδια του δρόμου και μαζικές παραστάσεις. Η συμπαράσταση στους Μπόερ ήταν ένα διαταξικό φαινόμενο, δημοφιλές και διάχυτο στη γερμανική κοινωνία. Αντιστρόφως, το γεγονός ότι επιχειρηματίες επέλεξαν να διαφημίσουν τα προϊόντα τους μέσω της προπαγάνδας υπέρ των Μπόερ, αναδείκνυε τη μαζικά θετική απήχηση του αγώνα τους στη γερμανική κοινή γνώμη.²⁴⁸

Η διαδικασία της εμπορευματοποίησης της συμπαράστασης προς τους Μπόερ μέσω της πώλησης σχετικών καταναλωτικών αγαθών δυσχέραινε την προσπάθεια της γερμανικής κυβέρνησης να κρατήσει χαμηλά τους τόνους και να πείσει για την ουδετερότητα της, μέσα από την οποία αποσκοπούσε να αποσπάσει ανταλλάγματα. Η γερμανική κυβέρνηση επιθυμούσε να υπάρχει ένα αγγλοφοβικό αίσθημα στην γερμανική κοινή γνώμη, ώστε να το κεφαλαιοποιεί διπλωματικά στις διαπραγματεύσεις της με τη Βρετανία. Ωστόσο η τόσο έκδηλη εχθρότητα έναντι του βρετανικού λαού αναιρούσε τελικά την αξιοπιστία της ουδετερότητας, την οποία είχε επιλέξει ως επίσημη πολιτική η γερμανική κυβέρνηση.

Ήδη από τις 09/11/1899, οπότε η κυβέρνηση του Τρανσβάαλ παρέδωσε 48ωρο τελεσίγραφο στη βρετανική κυβέρνηση, μετά την λήξη του οποίου θα θεωρούσε δεδομένη την κήρυξη πολέμου εκ μέρους της Βρετανίας, μεγάλο μέρος του γερμανικού τύπου χαρακτήριζε αυτή την απόφαση του Τρανσβάαλ ως επιβεβλημένη. Ένας πόλεμος με τη Βρετανία θα ήταν αναπόφευκτος, καθότι οι Άγγλοι συγκέντρωναν συνεχώς στρατεύματα και εξοπλισμό. Επομένως θα ήταν αυτοκτονία για το Τρανσβάαλ να περιμένει μέχρι να βρεθεί ο βρετανικός στρατός σε κατάσταση επιχειρησιακής ετοιμότητας. Η απάντηση της Βρετανίας θεωρούνταν δεδομένη, με βάση την πολεμική της προετοιμασία κατά το τελευταίο διάστημα. Τόσο από την οπτική της μορφωμένης διεθνούς κοινής γνώμης όσο και υπό το πρίσμα της ιστορίας η

²⁴⁸ Στο ίδιο, ό.π., σ. 31-35.

Βρετανία φαινόταν ως η μοναδική δύναμη που υπέσκαπτε την ειρήνη και παραβίαζε το διεθνές δίκαιο, ενώ οι Μπόερ παρουσιάζονταν ως αμυνόμενοι της κρατικής τους ανεξαρτησίας.²⁴⁹

Μεγάλο μέρος του συντηρητικού και εθνικιστικού τύπου στη Γερμανία απέδιδε τις ευθύνες του πολέμου σε ένα λόμπι βρετανών καπιταλιστών. Αυτοί με την οικονομική τους δύναμη είχαν καταφέρει να αποκτήσουν και πολιτική επιρροή. Έτσι προώθησαν την ιδέα ενός πολέμου, ώστε να ελέγξουν απόλυτα τις πλουτοπαραγωγικές πηγές του Τρανσβάαλ. Προβλήθηκε χαρακτηριστικά ο ισχυρισμός ότι ήταν ένας πόλεμος για τις μετοχές, για χάρη της Βρετανικής Εταιρείας Νότιας Αφρικής και του Σέσιλ Ρόουντς.²⁵⁰ Με αυτή την επιχειρηματολογία συμφωνούσε και ο βρετανός φιλελεύθερος John Atkinson Hobson, ο οποίος αν και γενικά ήταν εναντίον του «οπισθοδρομικού» καθεστώτος του Τρανσβάαλ, κατά τη διάρκεια του πολέμου τάχθηκε με το μέρος των Μπόερ, τους οποίους θεωρούσε ως «αναγκαία θύματα του κοσμοπολιτικού/εβραϊκού καπιταλισμού».²⁵¹

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η ανταπόκριση της σοσιαλδημοκρατικής εφημερίδας *Vorwärts* σχετικά με τις εξελίξεις στο Τρανσβάαλ λίγο πριν το ξέσπασμα του πολέμου. Ο αρθρογράφος αρχικά αναφέρεται στην αδυναμία του Συνεδρίου Ειρήνης της Χάγης να πετύχει την αποκλιμάκωση της έντασης μεταξύ Τρανσβάαλ και Μεγάλης Βρετανίας. Στη συνέχεια, ο αρθρογράφος θεωρεί ως δεδομένη τη συμπάθεια της γερμανικής κοινής γνώμης έναντι των φυλετικά συγγενών Μπόερ. Ωστόσο, με σαφή υπαινιγμό στο τηλεγράφημα Κρούγκερ, υποστήριζε ότι πλέον δεν μπορεί κανείς να εκδηλώσει τη συμπάθεια του στους Μπόερ με βιαστικά τηλεγραφήματα. Κανείς δε μπορούσε να βρεθεί στο δρόμο της Βρετανίας, ούτε στο εσωτερικό ούτε στο εξωτερικό, όπου οι αναδυόμενες διεθνείς ιμπεριαλιστικές τάσεις δεν ήταν παρά μια κοινή προσπάθεια του διεθνούς κεφαλαίου προς έναν ενιαίο στόχο. Ο πόλεμος ήταν η λογική

²⁴⁹ Αγνώστου αρθρογράφου, «Das Ultimatum Transvaals», εφ. *Leipziger Tageblatt und Anzeiger*, Abend Ausgabe, 11/10/1899, σ. 1.

²⁵⁰ Steffen Bender, *Der Burenkrieg und Die deutschsprachige Presse*, ό.π., σ. 54-55.

²⁵¹ Kenneth O. Morgan, «the Boer War and the Media (1899-1902) », *Twentieth Century British History*, vol. 13., no. 1., 2002, σ. 5.

απόληξη των καπιταλιστικών μηχανισμών. Η ίδια η Γερμανία ως ιμπεριαλιστική δύναμη ήταν δύσκολο επομένως να βρεθεί πραγματικά στην πλευρά των Μπόερ.²⁵²

Αν και οι αναλύσεις του εθνικιστικού, του συντηρητικού και του σοσιαλδημοκρατικού τύπου είχαν μεγάλες διαφορές μεταξύ τους, συνέκλιναν πάντως στο γεγονός ότι απέδιδαν την ευθύνη του πολέμου στη βρετανική πολιτική και οικονομική ελίτ. Αντίθετα, ο φιλοκυβερνητικός και φιλελεύθερος τύπος απέδιδε την ευθύνη για το ξέσπασμα του πολέμου στους Μπόερ, οι οποίοι δε σέβονταν τα πολιτικά δικαιώματα των Uitlanders. Ο πόλεμος παρουσιαζόταν ως μια διαπάλη ανάμεσα σε μια αυταρχική και μια εκσυγχρονιστική δύναμη, ένας αγώνας για την συνολική πρόοδο της Νότιας Αφρικής. Τέλος, υπήρξε το επιχείρημα ότι με το τελεσίγραφο τους οι Μπόερ προκαλούσαν τον πόλεμο, διότι η Βρετανία, αν έκανε πίσω θα δεχόταν ένα σοβαρό πλήγμα στο κύρος και την υπόληψη της. Σε κάθε περίπτωση αναδεικνύονταν τα γεωπολιτικά αίτια του πολέμου. Η Βρετανία πάλευε για την ηγεμονία στο χώρο της Νότιας Αφρικής, όχι για τον χρυσό και τα διαμάντια.²⁵³

Στην πορεία του πολέμου, ανέκυψαν διάφορα δημοφιλή μοτίβα, για την παρουσίαση τόσο των Μπόερ όσο και των Βρετανών, σε όλο το φάσμα της κοινής γνώμης. Χαρακτηριστικό ήταν αυτό του Δαβίδ εναντίον του Γολιάθ, η πιο παραδοσιακή μετωνυμία ενός άνισου αγώνα. Ένα ακόμη δημοφιλές πρότυπο, ιδίως στην αγροτική/συντηρητική κοινή γνώμη ήταν αυτό του Μπόερ ως ιδεοτυπικού Γερμανού, που δεν έχει επηρεαστεί από τη σήψη του εκσυγχρονισμού και της βιομηχανικής επανάστασης. Αυτός, ο παραδοσιακός, φιλήσυχος, θεοσεβούμενος, γερμανικής καταγωγής αγρότης ερχόταν σε σύγκρουση με τον αδηφάγο Βρετανό καπιταλιστή, που ισοπέδωνε τα πάντα στον δρόμο του για να επιτύχει το σκοπό του.²⁵⁴

Ένα άλλο δημοφιλές αγγλοφοβικό μοτίβο ήταν αυτό του αναποτελεσματικού βρετανού στρατιώτη έναντι του επιδέξιου και θαρραλέου, σκληρού πολεμιστή Μπόερ. Αυτό το μοτίβο είχε ιδιαίτερη απήχηση ιδίως κατά την πρώτη περίοδο του πολέμου, οπότε η Βρετανία υπέστη διαδοχικές ήττες στα πεδία των μαχών. Χαρακτηριστικά,

²⁵² Αγνώστου αρθρογράφου, «Der Transvaal», εφ. Vorwärts, 11/10/1899, σ. 1-2.

²⁵³ Steffen Bender, *Der Burenkrieg und Die deutschsprachige Presse*, ό.π., σ. 61-65.

²⁵⁴ Στο ίδιο, ό.π., σ. 75-78 και 80. Ο συγγραφέας αντλεί αυτά τα στοιχεία από τον τύπο, τη διαφήμιση, τα καταναλωτικά προϊόντα, τις αυτοοργανωμένες θεατρικές παραστάσεις και άλλες εκφάνσεις του δημόσιου βίου.

Γερμανός εθελοντής στον πόλεμο των Μπόερ δήλωνε ότι οι Βρετανοί έχουν ξεμάθει πραγματικά να διεξάγουν πόλεμο έπειτα από μια σειρά αποικιακών πολέμων και πάσχουν από μια γελοία υπερεκτίμηση των δυνατοτήτων τους, ενώ έχουν μείνει 100 χρόνια πίσω στην τέχνη του πολέμου.²⁵⁵

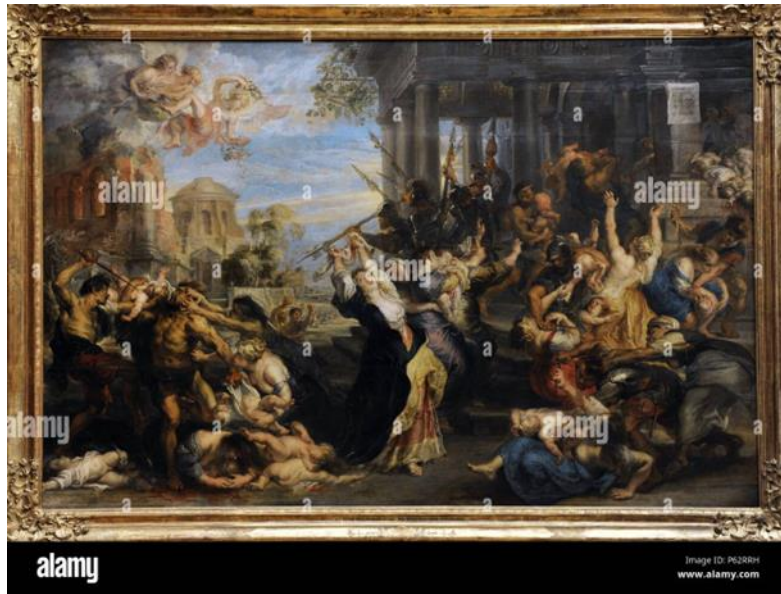
Όταν στα μέσα του 1900 επήλθε μεταστροφή στην έκβαση του πολέμου, με τις βρετανικές στρατιωτικές επιτυχίες, και πολύ περισσότερο όταν έγινε γνωστή η χρήση στρατοπέδων συγκέντρωσης και η απάνθρωπη μεταχείριση των εγκλειστών γυναικών και παιδιών, το πρότυπο του ανόητου και ανίκανου Βρετανού στρατιώτη αντικαταστάθηκε από αυτό του αδίστακτου εγκληματία στρατιώτη. Υπήρχαν, σύμφωνα με τον Bender ανταποκρίσεις στον γερμανικό τύπο για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, που ισχυρίζονταν ότι ο πραγματικός στόχος των στρατοπέδων ήταν η δολοφονία του άμαχου πληθυσμού, ένα σύστημα οικογενειακής δολοφονίας (Familienmord). Η Ευρώπη κατηγορούταν ως συνυπεύθυνη, διότι παρότι γνώριζε τι συμβαίνει στα στρατόπεδα, παρέμενε αδρανής. Ο εθνικιστικός γερμανικός τύπος, σύμφωνα με τον Bender, έκανε λόγο για έναν στοχευμένο και προγραμματισμένο θάνατο αμάχων, μια μαζική εξολόθρευση (Ausrottung)²⁵⁶, με όρους ώριμου εικοστού αιώνα μια γενοκτονία.

Για την αναπαράσταση της κτηνωδίας αξιοποιήθηκαν από τον τύπο διάφορα έργα τέχνης, μεταξύ των οποίων και η Σφαγή των νηπίων του Rubens. Στόχος βεβαίως ήταν η κινητοποίηση των χριστιανικών αντανakλαστικών της κοινής γνώμης. Χαρακτηριστικά αξιοποιήθηκε η ομοιότητα των ονομάτων Ρόουντς και Herodes «Οι δολοφόνοι του sir Ρόουντς, όχι οι δήμιοι του Ηρώδη (Herodes)».²⁵⁷

²⁵⁵ Στο ίδιο, ό.π., σ. 91-92 και 98-100.

²⁵⁶ Στο ίδιο, ό.π., σ. 107-108.

²⁵⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 108.

Εικόνα 6. Peter Πωλ Rubens, Η σφαγή των νηπίων, 1612. Χωρίς πνευματικά δικαιώματα, πρόσβαση στην ιστοσελίδα: [Massacre of the innocents rubens hi-res stock photography and images - Alamy](https://www.alamy.com/massacre-of-the-innocents-rubens-hi-res-stock-photography-and-images-image6625891.html).

Η κριτική απέναντι στις βρετανικές πρακτικές κατευθυνόταν στο σύνολο της βρετανικής κοινωνίας. Χαρακτηριστικά, κριτική ασκούσαν από την *Evangelische Lutherische Kirchenzeitung* (Ευαγγελική Λουθηρανική Εκκλησιαστική Εφημερίδα) στην αγγλικανική εκκλησία διότι η τελευταία υποστήριζε τις απάνθρωπες βρετανικές πρακτικές. Έτσι, έχανε τη λειτουργία της ως ηθικός φορέας και συνέτεινε σε μια πολιτική που στερούνταν των χριστιανικών ιδεωδών.²⁵⁸ Ιδιαίτερη απήχηση είχε η περιγραφή των γυναικών Μπόερ στα στρατόπεδα (Burinnen), οι οποίες θύμιζαν βορειογερμανίδες αγρότισσες, Ευρωπαίες μιας παλαιάς εποχής. Αυτές ανταποκρίνονταν στο πρότυπο μιας ιδεοτυπικής παλαιογερμανίδας, μιας πραγματικής Σπαρτιάτισσας.²⁵⁹ Μάλιστα, η ευαισθητοποίηση ήταν τέτοια, ώστε στα 1902 συγκροτήθηκε ο Γυναικείος Γερμανικός Σύνδεσμος Αρωγής στις Γυναίκες Μπόερ

²⁵⁸ Στο ίδιο, ό.π., σ. 112.

²⁵⁹ Εν προκειμένω βλέπουμε ότι αξιοποιείται τόσο το επιχείρημα περί φυλετικής συγγένειας, και μάλιστα με αναφορά στην πιο καθαρή μορφή της φυλής, όσο και το ιστορικό πρότυπο της Σπαρτιάτισσας, μιας ηρωικής γυναικείας φυσιολογίας, σύμβολο δυναμισμού και γυναικείου πατριωτισμού. Αυτές οι παρατηρήσεις είναι σημαντικές για τον γερμανικό λόγο και καλό είναι να ενσωματωθούν στον κορμό του κειμένου.

(Deutsche Frauenshilfbund für die Burenfrauen). Ο οργανισμός αυτός είχε ως στόχο να βοηθήσει τις γυναίκες Μπόερ που βρίσκονταν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης.²⁶⁰

Η Βρετανία, σύμφωνα με την *Berliner Deutsche Zeitung*, εξαιτίας των πράξεων της, διαχώριζε τον εαυτό της από τα κράτη που σέβονταν το διεθνές δίκαιο. Οι υπόλοιπες δυνάμεις όφειλαν στο εξής να μην την αντιμετωπίζουν ως ένα ευρωπαϊκό και χριστιανικό κράτος, αλλά ως ένα βαρβαρικό. Η Βρετανία με τις πρακτικές της δημιουργούσε νέα δεδομένα στη διεξαγωγή του πολέμου, τα οποία είχαν ως αποτέλεσμα την καταστρατήγηση κάθε έννοιας διεθνούς δικαίου.²⁶¹

Η στάση του γερμανικού τύπου και γενικά της γερμανικής κοινής γνώμης έναντι των Βρετανών στη διάρκεια του πολέμου συμπυκνώθηκε από τον βρετανικό τύπο στην έννοια της γερμανικής αγγλοφοβίας. Η έννοια αυτή είναι κρίσιμη στην κατανόηση της σχέσης μεταξύ των δύο λαών στην περίοδο του πολέμου των Μπόερ. Οποσδήποτε η έννοια αυτή ήταν μια ρητορική στρατηγική του βρετανικού τύπου, ώστε να καταδείξει ως ανορθολογικές της κατηγορίες που διατύπωνε εις βάρος του ο γερμανικός λαός. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, η κριτική των Γερμανών δεν οφειλόταν στην πράγματι βίαιη και αντίθετη με το διεθνές δίκαιο στάση των Βρετανών, αλλά στην τάση των Γερμανών να αντιπαθούν τη Βρετανία. Η ρίζα αυτής της αντιπάθειας ήταν επίσης ανορθολογική και οφειλόταν στη ζήλια των Γερμανών απέναντι στη Βρετανία, που ήταν υπέρτερη αποικιακή δύναμη. Με αυτό τον τρόπο ο βρετανικός τύπος, απευθυνόμενος στο θυμικό της βρετανικής γνώμης την καθησύχαζε, αποφεύγοντας παράλληλα να δώσει απαντήσεις σε δυσάρεστα ερωτήματα.

Αν έχει κάποια πραγματολογική βάση η εργαλειοποίηση του όρου γερμανική αγγλοφοβία από τους Βρετανούς, αυτή σχετίζεται με την ένταση της επίθεσης του γερμανικού έθνους έναντι του βρετανικού λαού, των θεσμών, των συμβόλων και της ηγεσίας του. Αυτό δε σημαίνει ότι η κριτική αυτή ήταν ανεδαφική, με βάση τις αξίες του 21^{ου} αιώνα, ακόμη και του μεσοπολεμικού 20^{ου} αιώνα. Ωστόσο στη συγχρονία του ύστερου 19^{ου} και πρώιμου 20^{ου} αιώνα, (παρά τη Διακήρυξη των Βρυξελλών για τους

²⁶⁰ Steffen Bender, *Der Burenkrieg und Die deutschsprachige Presse*, ό.π., σ. 114 και 117.

²⁶¹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 113.

Νόμους και τα Ήθη του Πολέμου το 1874,²⁶² που όριζε σε ρητορικό επίπεδο ένα πλαίσιο διεξαγωγής πολέμου) στην εποχή του ιστορικού ιμπεριαλισμού(1870-1914) ήταν σύνηθες και εν πολλοίς αποδεκτό φαινόμενο η σκληρή, ακόμη και απάνθρωπη μεταχείριση λαών που δε θεωρούνταν ότι ανήκαν στα πολιτισμένα έθνη. Εξάλλου υπήρχε μια πληθώρα αντίστοιχων (σύμφωνα με τους Βρετανούς) ανθρωπιστικών κρίσεων, επομένως η Βρετανία ακολουθούσε τις έως τότε θεμιτές πρακτικές διεξαγωγής ενός πολέμου. Επομένως, η συμπάθεια των Γερμανών προς τους Μπόερ και η πίστη τους στο διεθνές δίκαιο ήταν σύμφωνα με τους Βρετανούς απλώς ένα πρόσχημα, η αφορμή που έφερνε στο προσκήνιο τα βαθιά-αδικαιολόγητα και εξ' αυτού (αγγλο)φοβικά- εχθρικά αισθήματα του γερμανικού λαού απέναντι στην Βρετανία, όπως αυτά εκφράζονταν μέσα από την ολομέτωπη επίθεση του γερμανικού λαού απέναντι σε οτιδήποτε το βρετανικό.

Απέναντι σε αυτού του είδους τις κατηγορίες επιχείρησε να απαντήσει ο Τσάμπερλεϊν με τον λόγο του στο Εδιμβούργο, ο οποίος όπως προαναφέρθηκε πυροδότησε τεράστια αντίδραση και προκάλεσε κύματα αγγλοφοβίας στη γερμανική κοινή γνώμη.²⁶³ Η ομιλία του Τσάμπερλεϊν απασχόλησε για μεγάλο διάστημα τον γερμανικό δημόσιο διάλογο και υπήρξε αναμφίβολα η κορύφωση της αγγλοφοβικής ρητορείας του γερμανικού τύπου, κατά τη διάρκεια του πολέμου των Μπόερ, διότι συνιστούσε - ή γινόταν αντιληπτή ως - ευθεία προσβολή στο γερμανικό έθνος. Λίγες ημέρες αργότερα, οι *Times*, διαπίστωναν με μεγάλη έκπληξη το πρόσφατο κύμα αγγλοφοβίας που είχε ξεσπάσει με τελευταία πρόφαση το λόγο του Τσάμπερλεϊν στο Εδιμβούργο. Αυτή η αντίδραση αναδείκνυε σύμφωνα με τον αρθρογράφο τον βαθμό στον οποίον η γερμανική κοινή γνώμη είχε δηλητηριαστεί εναντίον της Βρετανίας. Ακόμη και σοβαρά έντυπα όπως η *Kölnische Zeitung*²⁶⁴ δήλωναν ότι ο λόγος του Τσάμπερλεϊν ήταν προσβολή στον γερμανικό στρατό. Σύμφωνα με τους *Times*, ο

²⁶² Διακήρυξη των Βρυξελλών για τους Νόμους και τα Ήθη του Πολέμου το 1874, ημερομηνία προσπέλασης ιστοσελίδας, 08/09/2023. <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/brussels-decl-1874?activeTab=undefined>.

²⁶³ Βλ. κεφάλαιο 5.2.

²⁶⁴ Κατά τη διάρκεια της κρίσης του Τρανσβάαλ(1895/96) οι *Times* κατηγορούσαν την *Kölnische Zeitung* ότι πρωτοστατούσε στην εθνικιστική ρητορεία του γερμανικού τύπου, αλλά πλέον τη χαρακτήριζαν σοβαρό έντυπο. Είναι σαφές ότι ο αρθρογράφος είχε διαβάσει το άρθρο της *Kölnische Zeitung*, Άγνωστου αρθρογράφου, «Zur Steuer der Wahrheit», εφ. *Kölnische Zeitung*, 17/11/1901, σ. 1.

Τσάμπερλεϊν με όσα ανέφερε εννοούσε ότι στην ανάγκη κλιμάκωσης του πολέμου των Μπόερ, ο βρετανικός στρατός είχε τη δυνατότητα να αξιοποιήσει πρακτικές όπως αυτές του πρωσικού στρατού το 1870, *παραμένοντας* συμβατός με το διεθνές δίκαιο, όπως έκανε και ο πρωσικός στρατός τότε.²⁶⁵ Επομένως κατά τον αρθρογράφο δεν υπήρξε καμία προσβολή.²⁶⁶

Μια τέτοια διαστρέβλωση του λόγου του Τσάμπερλεϊν, σύμφωνα με τους *Times* δεν θα ήταν εφικτή αν δεν είχε προηγηθεί η αναπαραγωγή αισχρών ψεμάτων για τη Βρετανία στη γερμανική κοινή γνώμη τα προηγούμενα δύο χρόνια. Ο αρθρογράφος σχολίαζε ότι ήδη από την αρχή του πολέμου ο γερμανικός τύπος ενέδωσε στη δημοσίευση ανυπόστατων ψεμάτων για τον βρετανικό στρατό. Βέβαια τόσο οι αξιολάτρες εφημερίδες όσο και η κυβέρνηση προσπαθούσαν να κατευνάσουν το κύμα αγγλοφοβίας. Ωστόσο ο αρθρογράφος διατηρούσε μια επιφύλαξη, διότι σε μια χώρα όπου ο τύπος ελεγχόταν σε τόσο μεγάλο βαθμό, ήταν ιδιαίτερα αμφίβολο αν η κυβέρνηση ήταν άμοιρη ευθυνών για τα ψεύδη που αναπαρήγε ο γερμανικός τύπος και εν γένει για τον αγγλοφοβικό του τόνο. Σε κάθε περίπτωση ελλόχευε ο κίνδυνος κάποια μέρα οι Βρετανοί να συνειδητοποιήσουν ότι το μίσος του γερμανικού λαού είναι ο πιο ισχυρός και διαρκής παράγοντας στις σχέσεις των δύο λαών, και όχι η σοφή και φιλική στάση των Γερμανών πολιτικών ιθυνόντων.²⁶⁷

Σε αυτό το γενικότερο κλίμα μπορούμε να ερμηνεύσουμε λίγους μήνες αργότερα την ειδική έρευνα των *Times* με τίτλο *The Literature of German Anglophobia*, η οποία εκδόθηκε σε δύο μέρη, στα έντυπα των 13/1 και 14/1/1902.²⁶⁸ Σύμφωνα με τον αρθρογράφο, στη Γερμανία διεξαγόταν μια άνευ προηγουμένου αντιβρετανική εκστρατεία εναντίον του βρετανικού στρατού στη Νότια Αφρική και του βρετανικού έθνους γενικότερα. Η Γερμανία λειτουργούσε ως εργαστήριο παραγωγής και διάδοσης ψευδών ειδήσεων, τα οποία επηρέαζαν το σύνολο της

²⁶⁵ Κατά τη γνώμη του γράφοντος σαφώς ο Τσάμπερλεϊν είχε την πρόθεση να προσβάλει τον γερμανικό στρατό και να απαντήσει στις γερμανικές φωνές που έκαναν λόγο για παραβίαση του διεθνούς δικαίου εκ μέρους της Βρετανίας. Ωστόσο εντυπωσιάζεται κανείς από τη λεπτότητα του επιχειρήματος των *Times*, που τους διευκολύνει στη συνέχεια να κάνουν λόγο εκ νέου για τη γερμανική αγγλοφοβία.

²⁶⁶ Αγνώστου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Times*, 20/11/1901, σ. 9.

²⁶⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 9.

²⁶⁸ Η έρευνα αυτή αποτυπώνει το ενδιαφέρον των *Times* αλλά και ευρύτερα της βρετανικής κοινής γνώμης για το φαινόμενο της αγγλοφοβίας στο γερμανικό τύπο.

γερμανικής κοινωνίας και περιόριζαν τη στάση της γερμανικής ηγεσίας έναντι της Βρετανίας. Ήδη από την αρχή του πολέμου τα γερμανικά σκίτσα συναγωνίζονταν μεταξύ τους στη δυσφήμιση του βρετανικού στρατού. Όσο οι Μπόερ σημείωναν επιτυχίες στο πεδίο των μαχών οι βρετανοί στρατιώτες παρουσιάζονταν ως δειλοί και ανόητοι μέθυσοι. Και αυτό ακόμη θα μπορούσε να εκληφθεί ως ενθουσιασμός για τον αγώνα των Μπόερ και να αντιμετωπιστεί ως ανάξια λόγου. Όμως, ορισμένα σκίτσα που γελοιοποιούσαν τη βασίλισσα Βικτωρία και τη βασιλική οικογένεια συνολικά, υποδείκνυαν ακριβώς ότι πίσω από τον επιφανειακό ενθουσιασμό για τον αγώνα των Μπόερ κρυβόταν το βαθύ γερμανικό μίσος για τη Βρετανία.²⁶⁹ Χαρακτηριστικά, ένα σκίτσο παρουσίαζε τη Βικτωρία ως μια γριά πωλήτρια, με ένα μπουκάλι ούισκι στο πλάι της, να προσπαθεί να μαδήσει μια στρουθοκάμηλο(!).²⁷⁰

Όταν ο βρετανικός στρατός άρχισε να νικάει στο πεδίο των μαχών, το μοτίβο του μέθυσου και δειλού βρετανού στρατιώτη αντικαταστάθηκε από αυτό του σκληρού και βάρβαρου εκτελεστή. Μάλιστα τέτοιες αναπαραστάσεις δεν εντοπίζονταν μόνο σε χαμηλής ποιότητας σκίτσα ή σατυρικά έντυπα, αλλά ακόμη και στο *Kladerradatsch*, που ήταν εφάμιλλο του δημοφιλούς βρετανικού σατυρικού περιοδικού *Punch*. Οι επιθέσεις στο ήθος του προσφάτως εστεμμένου βασιλιά Εδουάρδου ήταν ακόμη πιο σκληρές, ενώ οι μορφές των Τσάμπερλεϊν (μείζονα πολιτικός θιασώτης του πολέμου) και Kitchener (βρετανού αρχιστράτηγου του πολέμου) απεικονίζονταν διαβολικές. Το ανησυχητικό σύμφωνα με τον αρθρογράφο ήταν ότι αυτά τα έντυπα δεν εντάσσονταν μόνο στον λεγόμενο κίτρινο τύπο, ούτε κυκλοφορούσαν μόνον σε περιθωριακούς χώρους. Αντίθετα, εκθέτονταν και σε αξιοσέβαστα μαγαζιά, σε καλούς δρόμους και κυρίως παράγονταν από διακεκριμένους καλλιτέχνες και λογοτέχνες, όχι μόνο από ανώνυμους και άσημους σκιτσογράφους. Σε μια εκδοτική πρωτοβουλία διακεκριμένων Γερμανών από τον χώρο της τέχνης με τίτλο «The Boer War», παρουσιάζεται αφενός η εξιδανικευμένη μορφή του Μπόερ και αφετέρου μια αδιανόητα αρνητική εικόνα των Βρετανών. Κορυφαίες προσωπικότητες της αυτοκρατορίας παρουσιάζονται ως νεκροί, χοντροί, μέθυσοι. Χαρακτηριστικά παρουσιάζονται μια βρετανίδα πριγκίπισσα να παρασημοφορεί νεαρό, επειδή παρότι ήταν 13 χρονών, είχε ήδη καταφέρει να σπιλώσει

²⁶⁹ Αγνώστου αρθρογράφου, «The Literature of German Anglophobia part I.», εφ. *The Times*, 13/01/1902, σ. 6.

²⁷⁰ Στο ίδιο, ό.π., σ. 6.

την τιμή επτά γυναικών Μπόερ. Η διαδικασία αυτή αποσκοπούσε, σύμφωνα με τον αρθρογράφο, να δημιουργήσει μια ισχυρή εικόνα, επί τη βάση της οποίας ο γερμανικός τύπος θα καλλιεργούσε αργότερα τα φρικτά ψεύδη του στις συνειδήσεις των Γερμανών.²⁷¹

Μια άλλη πρακτική έκφρασης της γερμανικής αγγλοφοβίας, σύμφωνα με τον αρθρογράφο ήταν η συγγραφή φυλλαδίων. Τα περισσότερα από αυτά είχαν καταγγελτικό περιεχόμενο και λάμβαναν μορφή ιστορίας, φαντασίας ή και επιστολών, κηρύττοντας το μίσος για τη Βρετανία. Ορισμένες από τις ψευδείς-σύμφωνα με τον αρθρογράφο των *Times*- φρικαλεότητες που αναπαράγονταν σε αυτά τα φυλλάδια, αντιμετωπίζονταν από τους Γερμανούς ως αδιάσειστες αποδείξεις της βρετανικής βαρβαρότητας. Ο αρθρογράφος παρατηρούσε χαρακτηριστικά, ότι τα φυλλάδια αναφέρονταν συμπτωματικά στη Νότια Αφρική· το βασικό τους μήνυμα ήταν ότι εχθρός των Γερμανών ήταν η Βρετανία. Για την αντιμετώπιση της και την «κληρονομηση» της βρετανικής αποικιακής αυτοκρατορίας ήταν αναγκαία η συγκρότηση ενός ισχυρού ναυτικού. Ο αρθρογράφος - σε μια απόπειρα να διαχωρίσει την γερμανική κυβέρνηση από τη γερμανική κοινή γνώμη - δήλωνε ότι δεν γνώριζε ποια ήταν η πρόθεση της γερμανικής κυβέρνησης με τη συγκρότηση του ναυτικού της. Ήταν όμως βέβαιος ότι στο μυαλό του μέσου Γερμανού, το ναυτικό ήταν το μέσο για να ικανοποιηθεί το μίσος του γερμανικού λαού εναντίον της Βρετανίας.²⁷²

Ο αρθρογράφος υποστήριζε ότι για να κατανοηθεί η οξύτητα της γερμανικής αγγλοφοβίας, αυτή πρέπει να τεθεί σε ένα ιστορικό πλαίσιο. Παραδείγματος χάριν, πολλά γερμανικά έντυπα συνέκριναν τη στάση τους με αυτή του βρετανικού τύπου έναντι του Κάιζερ μετά το τηλεγράφημα Κρούγκερ. Η σύγκριση αυτή, σύμφωνα με τον αρθρογράφο, δεν ευσταθεί διότι σε γενικές γραμμές η βρετανική ρητορεία ήταν πολύ πιο σοβαρή ενώ οι όποιες εξαιρέσεις κατακρίνονταν από την ίδια τη βρετανική κοινή γνώμη. Αντίστοιχο της γερμανικής αγγλοφοβίας στον γερμανικό τύπο μπορούσε μόνο να βρεθεί για την Παρισινή Κομμούνα. Ο αρθρογράφος διαπίστωνε μάλιστα με έκπληξη πως ούτε καν στο γαλλοπρωσικό πόλεμο δεν είχε διαδώσει ο γερμανικός τύπος τόσα ψέματα και τόσα αρνητικά στερεότυπα έναντι της Γαλλίας. Επιπρόσθετα

²⁷¹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 6.

²⁷² Αγνώστου αρθρογράφου, «The Literature of German Anglophobia part ii.», εφ. *The Times*, 14/01/1902, σ. 5.

παρατηρούσε ότι η αγγλοφοβική ρητορεία στη Γερμανία κατά τη διάρκεια του πολέμου των Μπόερ δεν μπορούσε να συγκριθεί με αυτή άλλων κρατών (Κατά την προετοιμασία αυτής της δημοσίευσης είχε μελετηθεί ο τύπος της Γαλλίας, της Ρωσίας, της Αυστροουγγαρίας, της Ολλανδίας, της Ελβετίας και της Ιταλίας). Ακόμη και ο τύπος της Ολλανδίας είχε υιοθετήσει πιο ήπιο τόνο, ενώ οι επιθέσεις του ήταν, σύμφωνα με τον αρθρογράφο, απλώς αναμεταδόσεις ισχυρισμών του γερμανικού τύπου. Το ίδιο ίσχυε και για άλλες γερμανόφωνες χώρες όπως η Αυστροουγγαρία και η Ελβετία, όπου το γερμανικό στοιχείο ήταν το πλέον αντιβρετανικό.²⁷³

Εν κατακλείδι, ο αρθρογράφος υποστήριζε ότι το γερμανικό μίσος έπρεπε να απασχολήσει οπωσδήποτε τους Βρετανούς. Με βαριά καρδιά αναγκαζόταν να διαπιστώσει κανείς ότι η Γερμανία πρωτοστατούσε στον αγώνα των Μπόερ όχι λόγω συμπάθειας για το λαό των Μπόερ, αλλά εξ' αιτίας ενός ανεξήγητου μίσους για τη Βρετανία. Οι επιπτώσεις αυτής της διαπίστωσης ήταν, υποστηρίζεται στο άρθρο, βαρύνουσας σημασίας και για τα σημαντικά ζητήματα της διεθνούς πολιτικής, επομένως το συνολικό φαινόμενο της γερμανικής αγγλοφοβίας έχρηζε διεξοδικής ανάλυσης.²⁷⁴

Η παραπάνω μελέτη των *Times* φυσικά περιέχει ανακρίβειες και εσκεμμένες διαστρεβλώσεις, ωστόσο αποτυπώνει σε γενικές γραμμές το ύφος, τον τόνο και τη ρητορική του γερμανικού τύπου έναντι του βρετανικού έθνους στο σύνολό του κατά τη διάρκεια του πολέμου. Η μεγάλη της σημασία ωστόσο έγκειται στο ότι αναδεικνύει πως η ιδέα της γερμανικής αγγλοφοβίας ήταν ευρέως διαδεδομένη στο βρετανικό λαό. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως η πιο έγκριτη βρετανική εφημερίδα έκανε ολόκληρο αφιέρωμα στο φαινόμενο της γερμανικής αγγλοφοβίας στον πόλεμο των Μπόερ. Το μήνυμα ήταν ότι ο βρετανικός λαός έπρεπε να συνειδητοποιήσει την εχθρότητα της γερμανικής κοινής γνώμης και να την λάβει σοβαρά υπόψιν του όταν συλλογίζεται τη σχέση των δύο λαών. Επιπλέον ευθύνες αποδίδονταν και στη γερμανική κυβέρνηση η οποία σύμφωνα με τους *Times* ενώ ήλεγχε γενικά τον τύπο δεν προσπαθούσε να αντιμετωπίσει το φαινόμενο της αγγλοφοβίας, παρά μόνο προσχηματικά. Κατά τη γνώμη του γράφοντος αυτό το επιχείρημα έχει κάποια βάση, ωστόσο και η ίδια η

²⁷³ Στο ίδιο, ό.π., σ. 5.

²⁷⁴ Στο ίδιο, ό.π., σ. 5.

γερμανική κυβέρνηση βρισκόταν σε αμηχανία μπροστά στο φαινόμενο της αγγλοφοβίας, διότι δεν έπειθε ότι τηρεί μια στάση ουδετερότητας²⁷⁵ στον πόλεμο την ώρα που η κοινή γνώμη μαινόταν κατά της Αγγλίας.

Στην εισαγωγή της επτάτομης μνημειώδους ιστορίας του πολέμου που εξέδωσαν οι *Times* το 1900, γινόταν λόγος για τη σημασία του πολέμου, ο οποίος χαρακτηριζόταν ως το πιο σημαντικό γεγονός της πολιτικής ιστορίας της Βρετανικής Αυτοκρατορίας μετά τους Ναπολεόντειους Πολέμους. Η σημασία του αναφερόταν στην ύπαρξη δύο αντιμαχόμενων κοσμοαντιλήψεων, στην κλίμακα των στρατιωτικών επιχειρήσεων, τις μελλοντικές του επιπτώσεις για το βρετανικό στρατό, την πολιτική και οικονομική εξέλιξη της Νότιας Αφρικής, τις σχέσεις μεταξύ των αυτοκυβερνώνμενων αποικιών της αυτοκρατορίας, τον αντίκτυπο στη διεθνή κοινή γνώμη, και τέλος στην ίδια τη θέση της βρετανικής αυτοκρατορίας μεταξύ των εθνών του πλανήτη.²⁷⁶

Αυτή η αποτίμηση μας επιτρέπει να κατανοήσουμε την τεράστια σημασία που απέδιδαν οι Βρετανοί στον πόλεμο, και εξηγεί την ευαισθησία της Βρετανίας απέναντι στη διεθνή κοινή γνώμη. Σύμφωνα με τον Amery, οι κυβερνήσεις γενικά διατήρησαν σωστή στάση έναντι της Βρετανίας, ωστόσο οι λαοί και ιδίως ο τύπος, που σύμφωνα με το συγγραφέα εξέφραζε και συγχρόνως διαμόρφωνε την κοινή γνώμη, είχαν εντελώς εχθρική συμπεριφορά. Στην Ευρώπη, με εξαίρεση την Ιταλία, την Ουγγαρία και την Ελλάδα, η κοινή γνώμη ήταν μαζικά υπέρ των Μπόερ, όχι τόσο επειδή ταυτίζονταν με τον αγώνα τους για την ανεξαρτησία, αλλά κυρίως λόγω του φθόνου εναντίον της κοσμοκράτειρας Βρετανίας.²⁷⁷ Εκ νέου οι *Times* αναπαρήγαν το επιχείρημα περί φθόνου απέναντι στη Βρετανία ως αίτιο της εχθρικής στάσης της κοινής γνώμης. Έτσι αποφεύγουν να συζητήσουν πιο δύσκολα ζητήματα σε σχέση με τις βρετανικές πρακτικές στη διάρκεια του πολέμου. Επίσης, ενώ σωστά διαπιστώνουν ότι η αγγλοφοβική στάση της κοινής γνώμης δεν έχει να κάνει με τη συμπάθεια προς τους Μπόερ, δεν αντιλαμβάνονται ότι αυτή οφείλεται στους υφιστάμενους γεωπολιτικούς ανταγωνισμούς και την συνακόλουθη προπαγάνδα, που αυτοί και όχι ο φθόνος είχαν δηλητηριάσει τη διεθνή κοινή γνώμη έναντι της απομονωμένης διεθνώς Βρετανίας.

²⁷⁵ Για την ανάγκη της ουδετερότητας βλ. κεφάλαιο 4.2.

²⁷⁶ Leopold S. Amery, *The Times History of the War in South Africa*, ό.π., σ. 1.

²⁷⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 14-15.

Συμπερασματικά, μέσα από τη μελέτη τόσο των διακρατικών σχέσεων όσο και του τύπου των δύο αυτοκρατοριών κατά τη διάρκεια του πολέμου των Μπόερ διαπιστώνουμε ότι δεν υπήρξε κάποιος έντονος γεωπολιτικός ανταγωνισμός μεταξύ των δύο κρατών για τη Νότια Αφρική. Ωστόσο ο πόλεμος, όπως διαπιστώσαμε, δημιούργησε τις δικές του δυναμικές, τόσο στο διπλωματικό πεδίο όσο και στο πεδίο της κοινής γνώμης των δύο κρατών. Ενώ λοιπόν δεν προέκυψε καμία μείζονα κρίση μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών κατά την περίοδο 1897-1902, οι σχέσεις τους είχαν επιδεινωθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό, ακριβώς λόγω του πολέμου των Μπόερ και των φαινομένων που εκτυλίχθηκαν κατά τη διάρκειά του.

Επίλογος: Γερμανοί, Βρετανοί και Μπόερ μεταξύ ιστορίας, προπαγάνδας και μνήμης.

Ο βρετανο-γερμανικός ανταγωνισμός στη Νότια Αφρική και κυρίως ο πόλεμος των Μπόερ άφησε μια πικρή παρακαταθήκη τόσο στη σχέση μεταξύ των δύο κυβερνήσεων, όσο και μεταξύ των δύο λαών. Στο εξής η μνήμη του πολέμου αυτού αξιοποιήθηκε συχνά από τη γερμανική προπαγάνδα κατά τη διάρκεια τόσο του πρώτου όσο και του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου. Αιχμή του δόρατος της γερμανικής-κρατικά κατευθυνόμενης- προπαγάνδας ήταν η κριτική των στρατοπέδων συγκέντρωσης και των απάνθρωπων πρακτικών που εφαρμόζαν οι Βρετανοί εναντίον γυναικών και παιδιών Μπόερ. Σε άρθρο της *Kölnische Zeitung* στα 1915 κατακρίθηκε η μεταφορά Γερμανών και Αυστριακών από τη Σιγκαπούρη σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στο Σίδνεϋ, όπου οι έγκλειστοι διαβιούσαν σε συνθήκες ψύχους και στέρησης αναγκαίων παροχών όπως το νερό. Ο στόχος των Βρετανών σύμφωνα με τον αρθρογράφο δεν ήταν άλλος από τη διεξαγωγή ενός πολέμου εξολόθρευσης του γερμανικού έθνους. Άλλωστε η Βρετανία είχε ήδη αποδείξει κατά τη διάρκεια του πολέμου των Μπόερ μέχρι ποιο σημείο μπορούσε να φτάσει για να εξολοθρεύσει εχθρικά έθνη.²⁷⁸

Στο ίδιο μήκος κύματος η *Kölnische Zeitung* το 1917, εν μέσω του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ειρωνεύτηκε τον Balfour, επειδή κατηγορούσε τη Γερμανία για ιμπεριαλιστικές πρακτικές. Κατά τον αρθρογράφο, οι Βρετανοί ήταν οι τελευταίοι που μπορούν να μιλήσουν για ιμπεριαλισμό, καθώς «έχουν κλέψει τον μισό πλανήτη» και έχουν διεξαγάγει αναρίθμητους ιμπεριαλιστικούς πολέμους, εφαρμόζοντας πρακτικές όπως τα στρατόπεδα συγκέντρωσης στο Τρανσβάαλ.²⁷⁹ Στο αμέσως επόμενο άρθρο γινόταν αναφορά στο θάνατο του Λήντερ Σταρρ Τζέιμσον, του πρωτεργάτη κατά το Πραξικόπημα Τζέιμσον του 1895.²⁸⁰ Σύμφωνα με το άρθρο το όνομα αυτό ξυπνούσε μνήμες μιας από τις πιο αισχρές πράξεις της αγγλικής ιστορίας, της βίαιης και ληστρικής ενσωμάτωσης των Μπόερ εντός της Βρετανικής Νότιας Αφρικής. Ο υπαινιγμός ήταν σαφής· τέτοιοι άνδρες, αγνοώντας τον νόμο και την παγκόσμια ηθική

²⁷⁸ Αγνώστου αρθρογράφου, «Der Krieg über See, Barbarische Verschleppung deutscher Gefangener», εφ. *Kölnische Zeitung*, 22/07/1915, σ. 10.

²⁷⁹ Αγνώστου αρθρογράφου, «England, ein Eingeständnis des englischen Imperialismus», εφ. *Kölnische Zeitung*, 27/11/1917, σ. 7.

²⁸⁰ Για το Jameson Raid βλ. υποκεφάλαιο 4.1.

τάξη έχτισαν τη Βρετανική Αυτοκρατορία, που δεν μπορεί επ' ουδενί να προβάλλεται ως φιλειρηνική δύναμη.²⁸¹

Εκτός από μια *ad hominem* φρασεολογία με στόχο την πλήξη του κύρους του αντιπάλου και την ενίσχυση του γερμανικού εθνικού φρονήματος, η επίκληση του πολέμου των Μπόερ και των στρατοπέδων συγκέντρωσης είχε και πρακτικό-πολιτικό χαρακτήρα. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον ανταποκριτή της *Leipziger Tageblatt*, η Ολλανδία κατά τον πόλεμο (αναφέρεται στον πρώτο παγκόσμιο) επέλεξε μια στάση αυστηρής ουδετερότητας. Ωστόσο αν καλούνταν να διαλέξει σύμμαχο αυτός θα ήταν η Γερμανία και όχι η Αγγλία. Σε αυτή την επιλογή βαρύνουσα σημασία θα είχε η ανάμνηση των βιαιοπραγιών και του μαζικού θανάτου γυναικών και παιδιών στα στρατόπεδα συγκέντρωσης των φυλετικά συγγενών Μπόερ. Εξάλλου όλοι οι Ολλανδοί είχαν γνωστούς και συγγενείς στις δύο Δημοκρατίες των Μπόερ..²⁸²

Τέλος, ιδιαίτερο είχε ενδιαφέρον η γερμανική ανταπόκριση για μια εξέγερση των Μπόερ, που έλαβε χώρα στα τέλη του 1914. Η εξέγερση ξέσπασε διότι μερίδα των Μπόερ δεν ήταν διατεθειμένη να συμμετάσχει σε έναν πόλεμο ως σύμμαχος με τους άλλοτε εχθρούς του Βρετανούς. Επιπρόσθετα, για πολλούς Μπόερ δεν ήταν ευχάριστη η ιδέα να επιτεθούν στη Γερμανική Νότια Δυτική Αφρική, λόγω της συμπάθειας που αισθάνονταν απέναντι στο γερμανικό λαό. Η εξέγερση είχε μεγάλη γεωγραφική εξάπλωση, ωστόσο στερούνταν οργάνωσης και γι' αυτό εύκολα κατεστάλη από νομιμόφρονες προς τους Βρετανούς Μπόερ.²⁸³

Η είδηση της εξέγερσης προκαλούσε στη Γερμανία πολύ μεγάλο ενθουσιασμό. Η Γερμανία, σύμφωνα με την εθνικο-φιλελεύθερη *Badische Landeszeitung* έδειχνε πάντα, μετά το 1900 και τον πόλεμο των Μπόερ, τη συμπάθεια της στον φιλήσυχο λαό των Μπόερ που αγωνιζόταν για την ελευθερία του. Από τον πόλεμο αυτόν και εξής θεωρούσε ο αρθρογράφος ότι χρονολογείτο και το μίσος των Γερμανών για τον άπληστο βρετανικό λαό, με τον οποίον μπορούσε επιτέλους η Γερμανία να ξεκαθαρίσει τους λογαριασμούς της! Στη Γερμανία ήταν αναμενόμενη μια απόπειρα των πάντα

²⁸¹ Αγνώστου αρθρογράφου, «England, ein Eingeständnis des englischen Imperialismus», εφ. *Kölnische Zeitung*, 27/11/1917, σ. 7.

²⁸² Αγνώστου αρθρογράφου, «Ist Holland deutsch= oder englischgesinnt», εφ. *Leipziger Tageblatt*, 14/01/1916, σ. 6.

²⁸³ Stefan Bender, ό.π., σ 259.

ανεξάρτητων Μπόερ να διεκδικήσουν την ελευθερία τους, μέσα στον αναβρασμό του Μεγάλου Πολέμου. Η σημασία της εξέγερσης για τη Γερμανία ήταν μεγάλη, διότι πρώτον αναιρούσε προσωρινά τον φόβο εισβολής Βρετανών στη Γερμανική Νότια Δυτική Αφρική και δεύτερον δέσμευε ένα μεγάλο μέρος του βρετανικού αποικιακού στρατού στην περιοχή.²⁸⁴

Κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο η γερμανική προπαγάνδα αξιοποίησε στο έπακρο το βίαιο αποικιακό παρελθόν της Βρετανίας, εκ νέου με αιχμή του δόρατος τα στρατόπεδα συγκέντρωσης κατά τον πόλεμο των Μπόερ. Σε πρωτοσέλιδο άρθρο της εφημερίδας *Bochumer Anzeiger*, γινόταν αναφορά στη δημοσίευση μιας μονογραφίας του ιστορικού Wilhem Ziegler, που ήταν μέλος του ναζιστικού κόμματος. Η μονογραφία, με τίτλο «Τεκμηριωτική εργασία σχετικά με τον αγγλικό ανθρωπισμό» (Dokumentwerk über die englische Humanität), που εκδόθηκε στα 1940, έδινε ιδιαίτερη έμφαση στον πόλεμο των Μπόερ και δη στη μεταχείριση γυναικών και παιδιών. Με μια εξόχως συναισθηματική ρητορική χαρακτήριζε τις πρακτικές στα στρατόπεδα συγκέντρωσης ως παιδοκτονία (Kindermord)²⁸⁵. Η μνήμη του πολέμου στη Νότια Αφρική πρόβαλλε σύμφωνα με τον ιστορικό ως σύμβολο της βρετανικής βαρβαρότητας.²⁸⁶

Ο γερμανικός τύπος απέδιδε την επιφυλακτική στάση των Afrikander (Μπόερ) απέναντι στο ενδεχόμενο συμμετοχής τους στο πλευρό της Αγγλίας κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο, στο αντιστασιακό πνεύμα που τους διέκρινε ιστορικά. Η αποστασιοποίηση των Afrikander από τη Βρετανική Αυτοκρατορία είχε τις ρίζες της και στην ανάμνηση του πολέμου των Μπόερ, οπότε οι Βρετανοί είχαν μετέλθει μέσω των όπλων η τακτική καμένης γης, ή τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Τα τελευταία μάλιστα είχαν ως στόχο να κάμψουν το μαχητικό πνεύμα των Μπόερ, οι οποίοι θα σκέφτονταν την τραγική μοίρα των γυναικών και των παιδιών τους. Ωστόσο προς απογοήτευση των Βρετανών, οι τελευταίοι δεν πτοήθηκαν και συνέχισαν να μάχονται σκληρά. Το ίδιο

²⁸⁴ Αγνώστου αρθρογράφου, «Der Burenaufstand gewinnt an Ausdehnung», εφ. *Badische Landeszeitung*, 29/10/1914 σ. 1.

²⁸⁵ Πρβ. με τον πίνακα του Rubens σ. 90.

²⁸⁶ Αγνώστου αρθρογράφου, «Die blutige Spur», εφ. *Bochumer Anzeiger*, 02/03/1940, σ. 1.

μαχητικό πνεύμα υπαγόρευε και την δράση τους στις απαρχές του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.²⁸⁷

Είναι σαφές ότι η επίκληση ενός βίαιου παρελθόντος των Βρετανών εξυπηρετούσε ιδιαίτερα τη ναζιστική προπαγάνδα και λειτουργούσε αποπροσανατολιστικά, την ώρα που οι ίδιοι οι Ναζί ετοίμαζαν τα δικά τους στρατόπεδα συγκέντρωσης, μπροστά στα οποία τα αντίστοιχα βρετανικά θα φάνταζαν ως ένα πταίσμα. Η ίδια η αναφορά - κατά τη διάρκεια των δύο παγκοσμίων πολέμων - σε γεγονότα που έλαβαν χώρα στη Νότια Αφρική κατά την περίοδο 1884-1902 με έμφαση στον πόλεμο των Μπόερ, φανερώνει ότι ο ανταγωνισμός των δύο κρατών στην περιοχή και το βαθύ μίσος που αυτός είχε προκαλέσει, είχαν εμφιλοχωρήσει στη γερμανική ιστορική μνήμη και μπορούσαν να κινητοποιήσουν αντιβρετανικά πάθη στο γερμανικό λαό.

²⁸⁷ Αγνώστου αρθρογράφου, «Südafrikanische Meditation», εφ. *Kölnische Zeitung*, 20/10/1939, σ. 1.

Συμπεράσματα

Ενώ η ιστοριογραφία είναι αχανής ως προς το ζήτημα του βρετανο-γερμανικού ανταγωνισμού πριν τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο, η σημασία της Νότιας Αφρικής, ως γεωγραφικού παράγοντα πυροδότησης αυτού του ανταγωνισμού δεν έχει απασχολήσει εκτενώς τους/τις ιστορικούς. Η περιοχή αυτή, από την εποχή των Ναπολεόντιων Πολέμων και εξής, υπήρξε καταλυτικής σημασίας για τη Βρετανική Αυτοκρατορία καθώς εξασφάλιζε, μεταξύ άλλων, την απρόσκοπτη πρόσβαση στην Ινδία. Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και εξής, η οικονομική ανάπτυξη, που ήλθε ως αποτέλεσμα της εκβιομηχάνισης, της εκμηχάνισης της αγροτικής παραγωγής και κυρίως της ανακάλυψης πλούσιων κοιτασμάτων διαμαντιών και χρυσού, καθιστούσε την περιοχή πέρα από στρατηγικά κρίσιμη και οικονομικά σημαντική. Δεν είναι τυχαίο ότι τότε απασχόλησε πραγματικά τη Βρετανία το ζήτημα συγκρότησης μιας Ομοσπονδίας Νότιας Αφρικής υπό βρετανική ηγεμονία.

Το γερμανικό ενδιαφέρον για την περιοχή ξεκίνησε μέσω της ιδιωτικής πρωτοβουλίας καθώς και της δράσης Γερμανών εμπόρων και ιεραποστόλων. Ήδη στα 1880 είχαν αρχίσει να διατυπώνονται στο γερμανικό δημόσιο διάλογο οι απόψεις περί φυλετικής συγγένειας με τους Μπόερ, καθώς και η άποψη ότι το Τρανσβάαλ αποτελούσε μια ιδανική περιοχή για γερμανικό εποίκισμό. Η επίσημη γερμανική παρέμβαση στην περιοχή έλαβε χώρα το 1884, με τη συγκρότηση του προτεκτοράτου της Γερμανικής Νότιας Δυτικής Αφρικής. Παρότι η αποικιακή αυτή πρωτοβουλία αποτέλεσε μια εξαίρεση στη γενικά μετρημένη και απολύτως ρεαλιστική πολιτική του καγκελάριου Μπίσμαρκ, εντούτοις δημιούργησε το υπόβαθρο για την εκδήλωση του βρετανο-γερμανικού ανταγωνισμού στην περιοχή κατά τη δεκαετία του 1890.

Η ανάλυση κειμένων του γερμανικού τύπου σε συνδυασμό με βιβλιογραφικά στοιχεία δείχνουν ότι πράγματι η Γερμανία κατά τα έτη 1893-1896 είχε - έστω αόριστες - αποικιακές βλέψεις στη Νότια Αφρική και κυρίως στο Τρανσβάαλ. Το γεγονός αυτό προκάλεσε σημαντικό ρήγμα στις σχέσεις των δύο αυτοκρατοριών. Αυτό εντοπίζεται και στην ποιοτική μεταβολή της φρασεολογίας του βρετανικού τύπου. Το 1884, παρά τις αντιδράσεις και την ανησυχία για τη συγκρότηση γερμανικής αποικίας στη Νότια Αφρική, υπήρχαν φωνές που έκαναν λόγο για την ανάληψη από κοινού της εκπολιτιστικής αποστολής στη Νότια Αφρική. Μετά το 1890 και την ανάρρηση του Κάιζερ Γουλιέλμου II στον θρόνο, η ρητορική του βρετανικού τύπου για τη γερμανική

δράση στη Νότια Αφρική έγινε σαφώς πιο επιθετική και επιφυλακτική ως προς τα γερμανικά κίνητρα. Στα 1894 ήταν πλέον σαφής στη βρετανική κοινή γνώμη η επιδίωξη της Γερμανίας να αντιπαρέλθει τα σχέδια βρετανικής ηγεμονίας στη Νότια Αφρική.

Από τα μέσα του 1894 έλαβε χώρα μια αλυσίδα κρίσεων μεταξύ Γερμανίας και Βρετανίας στον χώρο της Νότιας Αφρικής, με πραγματικό επίδικο τον έλεγχο του κράτους του Τρανσβάαλ. Η Γερμανία παρενέβη δυναμικά, ώστε να αποτρέψει την προσχώρηση του λιμανιού του όρμου Delagoa Bay στη Βρετανία, γεγονός που θα επέφερε την απόλυτη οικονομική εξάρτηση του Τρανσβάαλ από τη Βρετανία. Με την ολοκλήρωση της σιδηροδρομικής γραμμής από το Τρανσβάαλ στη Delagoa Bay, ξέσπασε η κρίση των Ποτάμιων Περασμάτων (Drifts Crisis). Σε αυτήν, ο πρόεδρος Κρούγκερ, με την υποστήριξη της γερμανικής πολιτικής και οικονομικής ελίτ στο Τρανσβάαλ επέβαλε τεχνητές οικονομικές επιβαρύνσεις ώστε να πλήξει το εμπόριο από τη Βρετανική Νότια Αφρική προς το Τρανσβάαλ. Στα τέλη του 1895, το Τρανσβάαλ έδινε την αίσθηση – σύμφωνα και με την επιδίωξη του προέδρου Κρούγκερ δύναμης - προστατευόμενης από τη Γερμανία, γεγονός που σαφώς εμποδίζει τα σχέδια βρετανικής ηγεμονίας στον χώρο της Νότιας Αφρικής.

Οι δύο χώρες έφτασαν στις παρυφές μιας σύγκρουσης στη Νότια Αφρική με αφορμή το Πραξικόπημα Τζέιμσον και αργότερα το τηλεγράφημα Κρούγκερ. Και αν τελικά μια ένοπλη σύρραξη αποφεύχθηκε, έλαβε χώρα ένας πραγματικός πόλεμος λέξεων από τον τύπο των δύο κρατών. Κατά τη διάρκεια αυτής της κρίσης η βρετανική κοινωνία έδειξε σύσσωμη ότι δε θα ανεχόταν καμία γερμανική παρέμβαση σε μια περιοχή μείζονος γεωπολιτικής σημασίας για την αυτοκρατορία. Η οξύτατη αυτή αντίδραση προκάλεσε την υποχώρηση των γερμανικών αξιώσεων στην περιοχή. Κατά ένα παράδοξο τρόπο τα δύο περιστατικά υπήρξαν ταυτόχρονα το αποκορύφωμα του ανταγωνισμού στον συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο αλλά και η αρχή της αποκλιμάκωσής του, της πολιτικής αποδέσμευσης της Γερμανίας από τη Νότια Αφρική. Εφεξής, η αδυναμία της Γερμανίας να δράσει υπέρ των Μπόερ σε αυτή την κρίση λειτούργησε ως μείζον επιχείρημα για την ανάγκη συγκρότησης ενός γερμανικού στόλου, ικανού να αμφισβητήσει την παγκόσμια βρετανική ηγεμονία.

Η προαναφερθείσα κρίση άφησε βαθύ αποτύπωμα τόσο στη γερμανική όσο και στη βρετανική κοινή γνώμη. Όσον αφορά τη γερμανική πλευρά, οι αποικιακές βλέψεις

στη Νότια Αφρική είχαν σημαντική λαϊκή απήχηση. Το Τρανσβάαλ ήταν η πιο ελκυστική αποικία, από αυτές που διεκδικούσαν να ενσωματώσουν ή έστω να ελέγξουν οι Γερμανοί. Επομένως απηχούσε ιδιαίτερα στις βλέψεις του νεοπαγούς γερμανικού ιμπεριαλισμού. Η αποτυχία ελέγχου του Τρανσβάαλ μετά το 1896 όξυνε ιδιαίτερα το αντιβρετανικό αίσθημα στη Γερμανία, με το σκεπτικό ότι η Βρετανία στεκόταν μόνιμο εμπόδιο στις γερμανικές αυτοκρατορικές βλέψεις. Έκτοτε, η γερμανική κοινή γνώμη ευαισθητοποιήθηκε ιδιαίτερα για τις εξελίξεις στη Νότια Αφρική, γεγονός που αποτυπώνεται στην έκρηξη αγγλοφοβίας και αντίστοιχα φιλίας προς τους Μπόερ κατά τη διάρκεια του Νοτιοαφρικανικού Πολέμου (1899-1902). Η Βρετανία από την πλευρά της, μετά την κρίση του Τρανσβάαλ εμπορούνταν από ένα αίσθημα καχυποψίας απέναντι στην αυτοκρατορική Γερμανία και στον γερμανικό λαό. Η καχυποψία έδωσε τη θέση της στην ανοιχτή εχθρότητα και το μίσος κατά τη διάρκεια του πολέμου των Μπόερ, οπότε η γερμανική κοινή γνώμη στράφηκε, όπως διαπιστώθηκε, μαζικά υπέρ των Μπόερ.

Μετά το 1896 η Νότια Αφρική δεν υπήρξε ποτέ ξανά πραγματική αιτία γεωπολιτικής διαμάχης μεταξύ των δύο ανταγωνιστριών δυνάμεων. Ωστόσο λειτούργησε ως το πρόσχημα που έφερνε στην επιφάνεια την αντιπαλότητα των δύο λαών, η οποία είχε ιστορικά διαμορφωθεί, εν μέρει λόγω του ανταγωνισμού τους στην περιοχή, κατά τη διάρκεια των δύο προηγούμενων δεκαετιών. Η Γερμανία αφότου διαπίστωσε ότι δεν είχε τις δυνάμεις να διεκδικήσει την ηγεμονία στη Νότια Αφρική, ακολούθησε μια πολιτική απαίτησης ανταλλαγμάτων, ώστε να μην εμπλακεί εκ νέου στην περιοχή.

Η γερμανική αντίδραση κατά τη διάρκεια του πολέμου των Μπόερ χαρακτηρίζεται από μία φαινομενική αντίφαση. Η γερμανική κυβέρνηση τήρησε πράγματι μια στάση αυστηρής ουδετερότητας η οποία τη δεδομένη στιγμή εξυπηρετούσε ιδιαίτερα τη Βρετανία, ακολουθώντας ωστόσο ένα μακροπρόθεσμο στρατηγικό σχέδιο που ήταν σαφώς αντιβρετανικό. Η ουδετερότητα είχε ως στόχο να συγκαλύψει τα ναυτικά εξοπλιστικά προγράμματα, ώστε να μην κινητοποιήσει την εχθρότητα της Βρετανίας, που μπορούσε τη δεδομένη στιγμή εύκολα να διαλύσει τον αναπτυσσόμενο γερμανικό στόλο. Ωστόσο η διαφαινόμενη γερμανική φιλία δεν ήταν ποτέ ειλικρινής. Η Γερμανική κυβέρνηση αφενός επεδίωξε να αποσπάσει ανταλλάγματα για την ουδετερότητά της, και αφετέρου εργαλειοποιούσε το αντιβρετανικό αίσθημα του γερμανικού λαού προκειμένου να ασκήσει πίεση στη

Βρετανία σε κάθε επίπεδο. Η ουδετερότητα επομένως ήταν στην πράξη μια αποδοχή ότι τη δεδομένη στιγμή ήταν αδύνατη μια σύγκρουση με τους Βρετανούς, αλλά και μια μετάθεση της σύγκρουσης στο κοντινό μέλλον, όταν θα είχε συγκροτηθεί το γερμανικό ναυτικό.

Η γερμανική κοινή γνώμη από την πλευρά της ποτέ δεν έκρυψε - ίσως ποτέ δεν πείστηκε ειλικρινά από την κυβέρνηση να καλύψει - την βαθιά αντιβρετανική της διάθεση κατά τη διάρκεια του πολέμου. Η αντιβρετανική διάθεση εκφράστηκε τόσο σε πρωτοβουλίες της κοινωνίας των πολιτών, όσο σε εκφάνσεις της τέχνης και της λαϊκής κουλτούρας και βεβαίως στον τύπο, ο οποίος στην πλειοψηφία του διεξήγε μια ανελέητη αντιβρετανική εκστρατεία. Άλλωστε, η γερμανική κοινή γνώμη ήταν ευαισθητοποιημένη για τους Μπόερ ήδη από τη δεκαετία του 1890, γεγονός που δεν ήταν άσχετο με τη δράση της ίδιας της γερμανικής ηγεσίας (τηλεγράφημα Κρούγκερ).

Τα ιδιοτελή γερμανικά κίνητρα πίσω από την κατά βάση πράξη καιροσκοπική γερμανική ουδετερότητα δε διέλαθαν της προσοχής της βρετανικής πολιτικής ελίτ και κοινής γνώμης. Ήδη στα 1902 ο διαπρύσιος υποστηρικτής μιας συμφωνίας της Βρετανίας με την Τριπλή Συμμαχία Τζόζεφ Τσάμπερλεϊν είχε διαπιστώσει ότι δεν μπορούσε πλέον να βασιστεί στη Γερμανία. Η ίδια η βρετανική κοινή γνώμη εκδήλωνε μια ανοικτή εχθρότητα προς το γερμανικό λαό. Η Γερμανία ενώ επεδίωκε να διατηρήσει αυτονομία στην εξωτερική της πολιτική με αυτή τη στάση ουδετερότητας, τελικά κατάφερε να αποξενώσει τη μοναδική μεγάλη δύναμη, με την οποία θα μπορούσε να συμπλεύσει. Ενώ από το 1893 η συμμαχία Γαλλίας-Ρωσίας απέκλειε και τις δύο δυνάμεις ως πιθανές συμμάχους, κατά την περίοδο 1899-1902 η Γερμανία με την επαμφοτερίζουσα στάση της απομάκρυνε και τη Βρετανία. Έτσι, όπως πολύ εύγλωττα το εξέφρασε ο Martin Kröger, η Γερμανία δεν απέφυγε την περικύκλωση της αλλά αντίθετα η ίδια έθεσε τον εαυτό της εκτός του κύκλου - καθότι πλέον δεν είχε περιθώρια συμμαχίας με καμία από τις τρεις μείζονες δυνάμεις, Βρετανία, Γαλλία και Ρωσία.²⁸⁸

Τελικά, παρά τις διακυμάνσεις του βρετανο-γερμανικού ανταγωνισμού στη Νότια Αφρική, αυτός υπήρξε σημαντικός παράγοντας που σταθερά - αν και όχι ευθύγραμμα - επιδείνωνε τις σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών. Αναμφισβήτητα σε όλη τη διάρκεια της καγκελαρίας του Μπίσμαρκ οι σχέσεις των δύο κρατών μεταβάλλονταν

²⁸⁸ Martin Kröger, στο ίδιο, «Imperial Germany and the Boer War...», ό.π., σ. 39.

συνεχώς. Όμως ενώ στα 1884 οι σχέσεις των δύο κρατών και λαών, δεδομένων των ιμπεριαλιστικών ανταγωνισμών, ήταν σχετικά καλές, στα 1902 υπήρχε βαθύ και αμοιβαίο μίσος μεταξύ των λαών, φαινόμενο που εκφραζόταν μαζικά τόσο στον γερμανικό όσο και στον βρετανικό τύπο. Σε αυτή τη διαδικασία ο ανταγωνισμός στη Νότια Αφρική είχε σημαίνοντα ρόλο. Επίσης στο τέλος του πολέμου των Μπόερ φαινόταν ότι το ενδεχόμενο μιας συμμαχίας ήταν πλέον ανέφικτο, λόγω της αντιπαλότητας των δύο λαών, γεγονός που είχε καθοριστικά αποτελέσματα δώδεκα χρόνια αργότερα, κατά το ξέσπασμα δηλαδή του Μεγάλου Πολέμου.

Παράρτημα

Α) Βασικές βιογραφικές πληροφορίες

1. Bismarck, Otto Edward Leopold (1815-1898): Ο Bismarck ήταν ο περιώνυμος Γερμανός Καγκελάριος, μέλος της πρωσικής αριστοκρατίας, ο οποίος με την επιδέξια άσκηση της διπλωματίας και του πολέμου, πέτυχε την ενοποίηση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας υπό την ηγεμονία της Πρωσίας. Όσον αφορά την αποικιακή του πολιτική, ήταν πάντοτε διστακτικός, διότι ενδιαφερόταν να αποφύγει τη σύγκρουση με άλλες δυνάμεις για αποικιακά ζητήματα. Σκοπός του ήταν η ενίσχυση της γερμανικής επιρροής στην Ευρώπη και η αποφυγή μιας ενδεχόμενης περικύκλωσης (Einkreisung) της Γερμανίας από εχθρικές δυνάμεις, κυρίως τη Ρωσία και τη Γαλλία. Η ανάληψη αποικιακής πολιτικής στα 1884 οφείλεται μάλλον σε μια τακτική επιλογή του καγκελάριου.

2. Τσάμπερλεϊν, Joseph (1836-1914): Ο Τσάμπερλεϊν ήταν ένας από τους σημαντικότερους Βρετανούς πολιτικούς του ύστερου 19^{ου} και του πρώιμου 20^{ου} αιώνα. Προερχόμενος από τα κλιμάκια των Ριζοσπαστών Φιλελεύθερων, στη συνέχεια συμμετείχε σε κυβέρνηση συνεργασίας με τους Συντηρητικούς. Σε αυτήν ανέλαβε το αξίωμα του Υπουργού Αποικιών. Υπήρξε θιασώτης της βαθύτερης ένωσης των αποικιών με τη μητρόπολη, ενώ συμμεριζόταν την επιθυμία του Σέσιλ Ρόουντς για τη συγκρότηση μιας Βρετανικής Ένωσης Νότιας Αφρικής.

3. Τζέιμσον, Leander Starr (1853-1917): Στενός συνεργάτης του Σέσιλ Ρόουντς στη Νότια Αφρική, ηγήθηκε προσωπικά του πραξικοπήματος ενάντια στην Κυβέρνηση του Τρανσβάαλ στα τέλη του 1895 και αρχές του 1896. Παρά το μείζον αυτό σκάνδαλο κατάφερε να εκλεγεί πρωθυπουργός του Ακρωτηρίου την περίοδο 1904-1908.

4. Kruger, Stephanus Johannes Πωλς (Πωλ) (1825-1904): Ο Κρούγκερ υπήρξε ο εμβληματικός ηγέτης του Τρανσβάαλ από το 1883 ως το 1902. Αποκλειστικός του στόχος ήταν η διατήρηση της ανεξαρτησίας του Τρανσβάαλ από ξένες δυνάμεις και κυρίως τη Βρετανική Αυτοκρατορία.

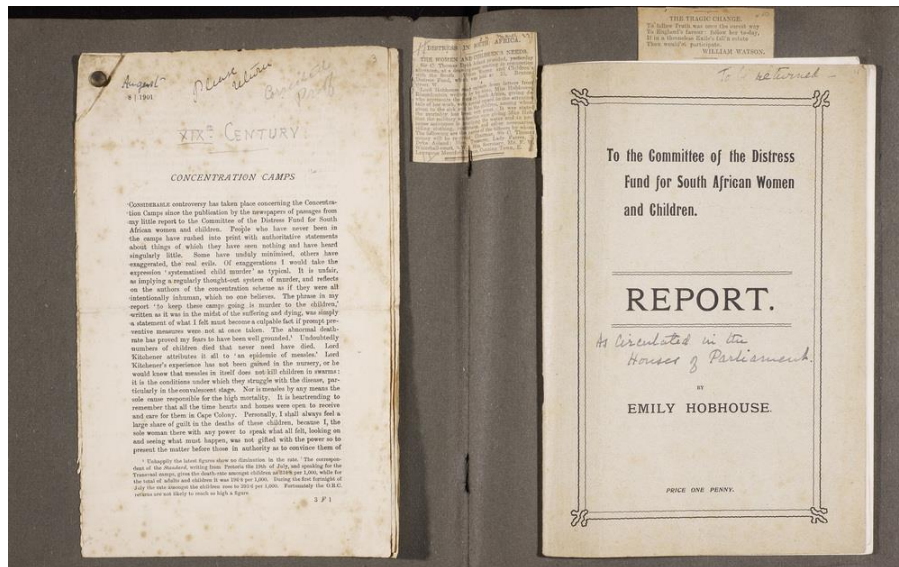
5. Ρόουντς, Σέσιλ Τζον (1853-1902): Ο Ρόουντς υπήρξε αναμφίβολα η μείζονα προσωπικότητα κατά την αποικιακή εξάπλωση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας στη

Νότια Αφρική. Ήδη από τα 1880, λόγω της δραστηριοποίησής του στα αδαμαντωρυχεία του Kimberley είχε αποκτήσει τεράστια περιουσία, την οποία κεφαλαιοποίησε πολιτικά. Εξελέγη πρωθυπουργός του Ακρωτηρίου το 1890, ενώ το 1889 είχε συγκροτήσει τη British South Africa Company. Βασική του πολιτική επιδίωξη ήταν η δημιουργία μιας ομοσπονδίας των κρατών της Νότιας Αφρικής υπό την αιγίδα της Βρετανικής Αυτοκρατορίας.

Β) Ένα παράδειγμα οικονομικής και πολιτικής διείσδυσης της Γερμανίας στο Τρανσβάαλ: Η Ολλανδική Εταιρεία Σιδηροδρόμων Νοτίου Αφρικής [Netherlands South Africa Railway Company (NSARC)]

Η ανακάλυψη κοιτασμάτων χρυσού στο Witwatersrand, την καρδιά του κράτους του Τρανσβάαλ κινητοποίησε το ενδιαφέρον Ευρωπαίων κεφαλαιούχων. Η συγκρότηση ενός σιδηροδρομικού δικτύου που θα επέτρεπε την επικοινωνία της περιοχής με σημαντικά λιμάνια- κυρίως δε με τη Delagoa Bay, ήταν καθοριστικής σημασίας. Σε αυτό το πλαίσιο η NSARC ανέλαβε στα 1887 τη δημιουργία σιδηροδρομικής γραμμής από την Πραιτόρια στη Delagoa Bay. Η κίνηση αυτή είχε καίρια γεωπολιτική σημασία διότι η Delagoa Bay ήταν το μόνο προσβάσιμο λιμάνι στο Τρανσβάαλ που δεν βρισκόταν υπό γερμανικό έλεγχο. Το αρχικό κεφάλαιο της NSARC προερχόταν σε μεγάλο βαθμό από γερμανικές τράπεζες, ενώ τα δάνεια της εταιρείας συνάπτονταν κυρίως στη χρηματαγορά του Βερολίνου. Η δραστηριοποίηση της εταιρείας είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα επενδυτικής πρακτικής με πολιτικό πρόσημο. Αναδείκνυε τόσο τις πολιτικές βλέψεις της Γερμανίας στην περιοχή, όσο και τη μεγάλη σημασία του Τρανσβάαλ ως τόπου εξαγωγής και επένδυσης γερμανικών κεφαλαίων. Επιπρόσθετα, επέτρεπε την πρόσβαση του Τρανσβάαλ στην αγορά κεφαλαίων του Βερολίνου. Η NSARC εξυπηρετούσε συνεπώς τόσο τα γερμανικά σχέδια πολιτικής και οικονομικής διείσδυσης στο Τρανσβάαλ, όσο και την επιδίωξη του Κρούγκερ να προσελκύσει ξένες δυνάμεις, στην απόπειρά του να αποτρέψει τη βρετανική ηγεμονία στην περιοχή. Στα μάτια των Βρετανών η NSARC αποτελούσε τη ναυαρχίδα της γερμανικής οικονομικής και πολιτικής διείσδυσης στην περιοχή.

Γ) Η Emily Hobhouse και τα Στρατόπεδα Συγκέντρωσης στον Πόλεμο των Μπόερ

Η Emily Hobhouse ήταν μια Βρετανίδα κοινωνική ακτιβίστρια που έδρασε στα τέλη του 19^{ου} και κατά τον πρώιμο 20^ο αιώνα. Με τη μελέτη της *Report of a Visit to the Camps*, γνωστοποίησε στη βρετανική και διεθνή κοινή γνώμη τις απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης γυναικών και παιδιών Μπόερ στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ευαισθητοποίησε ιδιαίτερα την βρετανική κοινή γνώμη και συνέβαλε ώστε να βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσης των εγκλειστών. Πρόκειται για μια εν πολλοίς ξεχασμένη προσωπικότητα της βρετανικής ιστορίας, η οποία ωστόσο κατέχει εξέχουσα θέση στην ιστορική μνήμη των Νοτιοαφρικάνων. Αν και κατά την περίοδο της δημοσίευσης της μελέτης της επικρίθηκε από το βρετανικό κατεστημένο, η ίδια παρουσίαζε τον εαυτό της ως πραγματική Βρετανίδα, που δεν ανεχόταν από τη χώρα της να εφαρμόζει τέτοιες απάνθρωπες πρακτικές, αλλά επιθυμούσε να διασώσει την ηθική υπόληψη και το ανθρωπιστικό πνεύμα της Βρετανίας.

Πρωτογενείς πηγές- άρθρα σε εφημερίδες

Α)Γερμανόφωνος τύπος: Deutsches Zeitungsportal <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper>

1. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Deutsche und Englische Ansprüche an der Küste Südafrikas» εφ. *Kölnische Zeitung*, 20/6/1884, σ. 1.
- 2.Ανώνυμου αρθρογράφου, «Angra Pequena» εφ. *Hannoverscher Courier*, 5/6/1884, σ. 1.
3. Ανώνυμου αρθρογράφου «England und die südwest-afrikanische Küste» εφ. *Kölnische Zeitung*, 05/08/1884, σ. 5.
4. Ανώνυμου συγγραφέα, «zum englisch-deutschen Abkommen» εφ. *Kölnische Zeitung*, 30/06/1890, σ. 1.
5. Ανώνυμου αρθρογράφου, «zur deutschen Auswanderungsfrage», εφ. *Hannoverscher Courier*, 11/05/1894, σ. 1.
6. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Deutsche Auswanderung in Südafrika», εφ. *Hannoverscher Courier*, 08/09/1894, σ. 2.
7. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Die Deutschen Interessen an der Delagoabai», εφ. *Kölnische Zeitung*, 24/10/1894, σ. 2.
8. Ανώνυμου αρθρογράφου, «die Unruhen in Delagoa=bai» εφ. *Düsseldorfer Volksblatt*, 26/10/1894, σ. 1.
9. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Transvaal», εφ. *Kölnische Zeitung*, 31.01.1895. σ. 10.
10. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Politische Übersicht, Sud-Afrika», εφ. *Politisches Tageblatt*, 01/02/1895, σ. 1.
11. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Koloniales», εφ. *Norddeutsche Allgemeine Zeitung, Morgen-Ausgabe*, 31/01/1895, σ. 8.
12. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Politische Übersicht, Süd-Afrika», εφ. *Aachener Anzeiger, Politisches Tageblatt*, 01/02/1895, σ. 1.

13. Ανώνυμου αρθρογράφου, «zur kolonialen Lage in Südafrika», εφ. *Badische Landeszeitung*, 30/10/1895, σ. 1.
14. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Transvaal», εφ. *Kölnische Zeitung*, 15/10/1895, σ. 1.
15. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Der Aufruhr in Transvaal» εφ. *Kölnische Zeitung*, 02/01/1896, σ. 5.
16. Ανώνυμου αρθρογράφου «Der Einbruch in Transvaal» εφ. *Kölnische Zeitung*, 03/01/1896, σ. 1.
17. Αγνώστου αρθρογράφου, «Zu den Vorgängen in Transvaal» εφ. *Badische Landeszeitung*, 07/01/1896, σ.1
18. Gustav Kleinecke, «Die englischen Freibeuter» εφ. *Deutsche Kolonialzeitung*, 11/01/ 1896, σ.1-3. <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/kolonialbibliothek/periodical/titleinfo/7720783>
19. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Deutschland», εφ., *Kölnische Zeitung*, 04/01/1896 σ. 1 και 5.
20. Ανώνυμου Αρθρογράφου, «die Vorgänge in Transvaal» εφ. *Kölnische Zeitung*, 05/01/1896, σ. 1.
21. Ανώνυμου αρθρογράφου, «die Unabhängigkeit und Souveränität des Transvaalstaates», εφ. *Kölnische Zeitung*, Abend Ausgabe, 06/01/1896, σ. 1
22. Ανώνυμου αρθρογράφου, «die Vorgänge in Transvaal» εφ. *Kölnische Zeitung*, 07/01/1896, σ. 1-2.
23. Ανώνυμου αρθρογράφου, «die Vorgänge in Transvaal» εφ. *Kölnische Zeitung*, 09/01/1896, σ. 2.
24. Ανώνυμου Αρθρογράφου, «Berlin» εφ. *Kölnische Zeitung*, 10/01/1896, σ. 2.
25. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Deutschland» εφ. *Kölnische Zeitung*, 14/9/1898, σ. 1.
26. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Deutschlands Verhältnis zu England» εφ. *Kölnische Zeitung*, 30/12/1899 σ. 5.
27. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Berlin» εφ. *Kölnische Zeitung*, 16/01/1901, σ. 1.

28. Άγνωστου αρθρογράφου, «Zur Steuer der Wahrheit», εφ. *Kölnische Zeitung*, 17/11/1901, σ. 1.
29. Άγνωστου αρθρογράφου, «Das Ultimatum Transvaals», εφ. *Leipziger Tageblatt und Anzeiger*, Abend Ausgabe, 11/10/1899, σ. 1.
30. Άγνωστου αρθρογράφου, «Der Transvaal», εφ. *Vorwärts*, 11/10/1899, σ. 1-2.
31. Άγνωστου αρθρογράφου, «Der Krieg über See, Barbarische Verschleppung deutscher Gefangener», εφ. *Kölnische Zeitung*, 22/07/2015, σ. 10.
32. Άγνωστου αρθρογράφου, «England, ein Eingeständnis des englischen Imperialismus», εφ. *Kölnische Zeitung*, 27/11/1917, σ. 7.
33. Άγνωστου αρθρογράφου, «Ist Holland deutsch= oder englischgesinnt», εφ. *Leipziger Tageblatt*, 14/01/1916, σ. 6.
34. Άγνωστου αρθρογράφου «Der Burenaufstand gewinnt an Ausdehnung», εφ. *Badische Landeszeitung*, 29/10/1914 σ. 1.
35. Άγνωστου αρθρογράφου, «Die blutige Spur», εφ. *Bochumer Anzeiger*, 02/03/1940, σ. 1.
36. Άγνωστου αρθρογράφου, «Sudafrikanische Meditation», εφ. *Kölnische Zeitung*, 20/10/1939, σ. 1.

B) Αγγλόφωνος τύπος: British Newspaper Archive
<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/>

37. Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο εφ. *Morning Post*, 15/12/1884, σ. 4.
38. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Prince Bismark Petulance» εφ. *Huddersfield Examiner*, 23/08/1884, σ. 5.
39. Ανώνυμου αρθρογράφου, «England and Germany» εφ. *St. James's Gazette*, 19/08/1884, σ. 13.
40. Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Scotsman*, 21/08/1884, σ. 4.
41. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Germany in South Africa» εφ. *Daily News*, 26/09/1884,

42. Ανταπόκριση ανώνυμου αρθρογράφου για το Σέσιλ Ρόουντς και τη δράση του στη Νότια Αφρική ενόψει της εκδίκασης της συμμετοχής του στο Jameson Raid, εφ. *The Daily Express*, 28/12/1896, σ. 4. σ. 3.
43. Ανώνυμου αρθρογράφου «The scramble for Africa», εφ. *Western Mail*, 19/06/1890, σ. 2.
44. Ανώνυμου αρθρογράφου, «partitioning Africa», εφ. *The Bristol Times and Mirror*, 18/06/1890, σ. 4.
45. Ανώνυμου αρθρογράφου, «balancing the account», εφ. *Pall Mall Gazette*, 19/06/1890, σ. 1.
46. Ανώνυμου ανταποκριτή, «Anglo-german Relations», εφ. *The Mail*, 05/12/1894, σ. 1.
47. Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Birmingham Daily Post*, 06/12/1894, σ. 4.
48. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Germany's African Colonies, Interview with Mr. Cecil Rhodes», εφ. *The Evening Telegraph and Star*, 28/01/1895, σ. 3.
49. Ανώνυμου αρθρογράφου, «A Rhodesian Indiscretion», εφ. *The Western daily Press*, 30/01/1895, σ. 3.
50. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Germany, from one correspondent», εφ. *The Morning Post*, 30/01/1895, σ. 5.
51. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Occasional Notes», εφ. *Pall Mall Gazette*, 28/01/1895. σ. 2.
52. Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The National Observer*, 02/02/1895, vol xiii, σ. 309.
53. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Summary», εφ. *The Manchester Courier*, 12/10/1895, σ. 6
54. Ανώνυμου αρθρογράφου, «the Colonies», εφ. *The Mail*, 07/10/1895, σ. 3.
55. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Cape Colony and the Transvaal»-η είδηση αντλήθηκε από το πρακτορείο Reuters-, εφ. *London Evening Star*, 15/10/1895, σ. 5.

56. Ανώνυμου αρθρογράφου, «the Trouble in Transvaal», *The Newcastle Daily Chronicle*, 28/12/1895 σ. 4.
57. Ανώνυμου αρθρογράφου, «London, January 4, 1896», εφ. *The Morning Post*, 04/01/1896, σ. 4.
58. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Foreign», εφ. *The Yorkshire Herald*, 04/01/1896, σ. 4.
59. Ανώνυμου αρθρογράφου, «interference of the German Emperor. An International Crisis. Naval and Military preparations», εφ. *The Northampton Mercury*, 10/01/1896.
60. Ανώνυμου αρθρογράφου, «Anglo-German Treaty», εφ. *Daily News*, 26/9/1898, σ. 4.
61. Αγνώστου αρθρογράφου «Concentration Camps, Boer Habits, Dirt and Disease, Astounding Remedies», εφ. *Morning Post*, 16/11/1901, σ. 3.

Άρθρα από τους Times <https://www.thetimes.co.uk/archive>

62. Ανταποκριτής των Times στο Γιοχάνεσμπουργκ, «The Situation in Transvaal», εφ. *The Times*, 31/12/1895, σ. 3
63. Ανταποκριτής των Times στο Γιοχάνεσμπουργκ, «The Situation in Transvaal», εφ. *The Times*, 30/12/1895, σ. 3
64. Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Times*, 01/01/1896, σ. 9.
65. Ανταποκριτής των Times στο Βερολίνο, «The Transvaal Crisis, Berlin», εφ. *The Times*, 03/01/1896, σ. 5.
66. A German in England, «England and Germany», εφ. *The Times*, 06/01/1896, σ. 8.
67. Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Times*, 04/01/1896, σ. 9.,
68. Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Times*, 07/01/1896, σ. 9.
69. Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Times*, 08/01/1896, σ. 9.
70. Ανώνυμου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Times*, 10/01/1896, σ. 7.
71. Ανώνυμου αρθρογράφου, «German Opinion» εφ. *The Times*, 09/12/1899, σ. 7.

72. Αγνώστου αρθρογράφου, χωρίς τίτλο, εφ. *The Times*, 20/11/1901, σ. 9.
73. Αγνώστου αρθρογράφου, «the Literature of German Anglophobia part I.», εφ. *The Times*, 13/01/1902, σ. 6.
74. Αγνώστου αρθρογράφου, «the Literature of German Anglophobia part ii. », εφ. *The Times*, 14/01/1902, σ. 5.

Άλλες πρωτογενείς πηγές

1. The Krüger Telegram (1896), το αρχείο αντλήθηκε από τον ιστότοπο: German History in Documents and Images. ημερομηνία προσπέλασης ιστοσελίδας, 11/05/2023. [GHDI - Document \(ghi-dc.org\)](https://ghdi.org/ghdi-dc.org)
2. Διακήρυξη των Βρυξελλών για τους Νόμους και τα Έθνη του Πολέμου (1874), ημερομηνία προσπέλασης ιστοσελίδας, 08/09/2023. <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/brussels-decl-1874?activeTab=undefined>.

Βιβλιογραφία

1. Amery, Leopold S., *The Times History of the War in South Africa*, vol. 1., εκδ. Sampson Low, Marston & Company, Λονδίνο, 1900
2. Beaumont, Jaqueline, «The British Press and Censorship during the South African War», *South African Historical Journal*, vol. 41, 1999, σ. 267-288.
3. Bender, Steffen, *Der Burenkrieg und die deutschsprachige Presse: Wahrnehmung und Deutung zwischen Bureneuphorie und Anglophobie, 1899-1902*, εκδ. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2009.
4. Butler, J. R. M., «Imperial Questions in British Politics, 1868-1880» στο E. A. Benians, J. Butler, C.E. Carrington(επιμ.) *The Cambridge History of the British Empire*, Volume III, Cambridge University Press, Cambridge 1959, σ. 17-64.
5. Clark, Christopher, *Οι Υπνοβάτες· πώς η Ευρώπη πήγε στον Πόλεμο το 1914*, μτφρ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2014.
6. Dreyfus, Francois-Georges, Marx, Roland και Poidevin, Rayment, *Γενική Ιστορία της Ευρώπης, Η Ευρώπη από το 1848 ως σήμερα*, μτφρ. Τ. Θεωδορόπουλος, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1990
7. Επιμελητές της εγκυκλοπαίδειας Britannica, «South African War», <https://www.britannica.com/event/South-African-War>, ημερομηνία προσπέλασης ιστοσελίδας: 31/05/2023.
8. Φλιτούρης, Λάμπρος Α. *Αποικιακές Αυτοκρατορίες, η εξάπλωση της Ευρώπης στον κόσμο 16^{ος}-20^{ος} αιώνας*, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2014.
9. Galbraith, J. S., *Crown, and charter: the early years of the British South Africa Company*, Berkeley, University of California Press, 1974.
10. Gallagher, John και Robinson, Ronald, «The Imperialism of Free Trade», *The Economic History Review*, New Series, Vol. 6, No.1, 1953, σ. 1-15.
11. Hampton, Mark, «The Press, Patriotism, and Public Discussion: C. P. Scott, the "Manchester Guardian", and the Boer War, 1899-1902», *The Historical Journal*, Vol. 44, No. 1, Μάρτιος 2001, σ. 177-197.

12. Hanks, Mary E. Wiesner *Πρώιμη νεότερη Ευρώπη 1450-1789*, μτφρ. Ελένη Καλογιάννη, εκδ. Ξιφαράς, Αθήνα 2008
13. Henshaw, Peter, «The 'Key to South Africa' in the 1890s: Delagoa Bay and the Origins of the South African War», *Journal of Southern African Studies*, Vol. 24, No. 3, 1998, σ. 527-543.
14. Hobsbawm, Eric J., *Η εποχή του κεφαλαίου 1848-1875*, μτφρ. Δημοσθένης Κουτρούβικ, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2012, σ. 302.
15. Hobsbawm, Eric J., *Η Εποχή των Αυτοκρατοριών 1875-1914*, μτφρ. Κωστούλα Σκλαβενίτη, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2012.
16. Hobson, John Atkinson, *Imperialism, a Study*, James Pott and Company, Νέα Υόρκη 1902.
17. Hyam, Ronald, *Understanding the British Empire*, εκδ. Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 2010.
18. Koch, H. W., «The Anglo-German Alliance Negotiations: Missed Opportunity or a Myth? », *History*, vol. 54., σ. 378-392.
19. Kennedy, Paul M., *The rise of the Anglo-German antagonism, 1860-1914*. Εκδ. Allen & Unwin, Λονδίνο και Βοστόνη, 1980.
20. Kissinger, Henry Alfred, *Diplomacy*, εκδ. Simon and Schuster, Νέα Υόρκη 1994.
21. Kröger, Martin «Imperial Germany and the Boer War: from colonial fantasies to the reality of Anglo-German Estrangement» στο Keith Wilson(επιμ.) *The International Impact of the Boer War*, εκδ. Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2014, σ. 25-42.
22. Kruger, Daniel Wilhelmus, «Paul Kruger» *Encyclopedia Britannica*, Ημερομηνία προσπέλασης ιστοσελίδας 10/09/2023. <https://www.britannica.com/biography/Paul-Kruger>.
23. Lindemann, Albert S., *Ιστορία της Νεότερης Ευρώπης*, μτφρ. Γιώργος Χρηστίδης, εκδ. Κριτική Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2014.
24. Mackay, Alexander, *Manual of modern geography, mathematical, physical & political, on a new plan embracing a complete development of the river systems of the*

globe, εκδ. William Blackwood and Sons, Vol. 2. Εδιμβούργο, 1870. [Manual of Modern Geography](#)

25. Morgan, Kenneth O., «the Boer War and the Media (1899-1902) », *Twentieth Century British History*, vol. 13., no. 1., 2002, σ. 1-16.

26. Nevins, Allan «American Journalism and Its Historical Treatment», *Journalism Quarterly*, vol. 36, no. 4, 1959, σ. 411–422.

27. Penner, C. D., «Germany and the Transvaal before 1896», *The Journal of Modern History*, Vol. 12, No. 1, 1940, σ. 31-58

28. Porter, Andrew, «The South African War and the Historians» *African Affairs*, Vol. 99, No. 397, 2000, σ. 633-648.

29. Potter, S., J., «Jingoism, Public Opinion, and the New Imperialism: Newspapers and imperial rivalries at the fin de siècle» *Media History*, vol.20, no. 1, 2014, σ.34-50.
<https://doi.org/10.1080/13688804.2013.869067>

30. Pretes, Michael, «Cape Colony and Cape Town» στο Thomas Benjamin (επιμ.), *Encyclopedia of Western Colonialism Since 1450*, Detroit, Macmillan Reference, USA 2007.

31. Saunders, Christopher, Smith, Iain, «Southern Africa 1795-1910» στο Andrew Porter (επιμ.) *The Oxford History of the British Empire, Volume III, the Nineteenth Century*, Oxford University Press, Oxford 1999, σ. 597-623.

32. Seibold, Birgit Susanne, *Emily Hobhouse und die Berichte über die Konzentrationslager während des Burenkrieges, zwei unterschiedliche Perspektiven*, εκδ. Universität Tübingen, Tübingen 2011.

33. Seligmann, Matthew S. *Rivalry in Southern Africa: The Transformation of German Colonial Policy*, εκδ. Palgrave Macmillan, Λονδίνο 1998.

34. Scott, Matthew, *Transcontinentalism: Tehconology, geopolitics and the Baghdad and Cape-Cairo Railway projects, c.1880-1930*, εκδ. School of Geography, Politics and Sociology at Newcastle University, Newcastle 2018.

35. Rohl, John C. G. *Wilhem II into the Abyss of War and Exile 1900-1941*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 2014.

36. Rosenbach, Harald, *Das Deutsche Reich, Großbritannien und der Transvaal, Anfänge Deutsch-Britischer Entfremdung (1896-1902)*, εκδ. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1993.
37. Thompson, Andrew S., *Imperial Britain: The Empire in British Politics C. 1880-1932*, Harlow Essex England: Longman 2000.
38. Ugwukah, Alexander C. «A Re-appraisal of the Jameson Raid of 1895/1896 and Its Implications for South African History», *AIPGG Journal of Humanities and Piece Studies*, vol. 2., no. 2, 2021, σ. 1-25.
39. Van Heyningen, Elizabeth, «The South African War as a Humanitarian Crisis», *International Review of the Red Cross* 97 (900), 2015, σ. 999-1028.
40. Williams Robert, «The Cape to Cairo Railway», *Journal of the Royal African Society*, τ. 10/80, 1921, σ. 241-258.
41. Woodhouse, Christopher Montague, «Cecil Rhodes», *Εγκυκλοπαίδεια Britannica*, ημερομηνία προσπέλασης ιστοσελίδας, 11/09/2023. [Cecil Rhodes | Biography, Significance, & Facts | Britannica](#)

Δικτυογραφία

1. Wilke, Jürgen *Journalismus* [Journalismus — EGO \(ieg-ego.eu\)](#) Ημερομηνία προσπέλασης ιστοσελίδας: 10/9/2023.
2. Wilke, Jürgen *Zensur, und Pressefreiheit*, [Zensur und Pressefreiheit — EGO \(ieg-ego.eu\)](#) Ημερομηνία προσπέλασης ιστοσελίδας: 10/9/2023.
3. <https://courses.lumenlearning.com/suny-fmcc-boundless-worldhistory/chapter/german-imperialism/> Ημερομηνία προσπέλασης ιστοσελίδας: 11/9/2023.